

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
KONSTITUCINĖS TEISĖS KATEDRA

LAURA STANKEVIČIENĖ

Neakivaizdinio sk. Teisės ir valdymo studijų programos studentė

**ŠIUOLAIKINĖS BALTIJOS ŠALIŲ (LIETUVA, LATVIJA, ESTIJA)
KONSTITUCIJOS**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Prof. dr. E. Jarašiūnas

Vilnius
2007

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. BALTIJOS ŠALIŲ (LIETUVOS, LATVIJOS IR ESTIJOS) KONSTITUCINĖS TRADICIJOS. NEPRIKLAUSOMŲ VALSTYBIŲ ATKŪRIMAS XX AMŽIAUS PABAIGOJE.....	6
2. KONSTITUCINIO PROCESO YPATUMAI XX AMŽIAUS PABAIGOJE BALTIJOS ŠALYSE.....	15
3. KONSTITUCIJŲ BRUOŽAI, KONSTITUCIJŲ REIKŠMĖ.....	20
4. BALTIJOS ŠALIŲ KONSTITUCIJOSE ĮTVIRTINTO TEISINIO REGULIAVIMO ANALIZĖ: PANAŠUMAI IR SKIRTUMAI.....	28
4.1. Žmogaus teisės ir laisvės.....	28
4.2. Valstybės valdžių organizacija.....	37
4.2.1. Įstatymų leidžiamoji valdžia.....	37
4.2.2. Vykdomoji valdžia.....	41
4.2.3. Teisminė valdžia.....	45
4.3. Konstitucinė kontrolė.....	47
4.4. Valstybės formos problema Baltijos šalių konstitucijose.....	50
4.5. Konstitucijų keitimas.....	55
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	57
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	59
SANTRAUKA (lietuvių ir anglų kalbomis).....	62

ĮVADAS

Praėjusio amžiaus pabaigoje Baltijos šalims išsivadavus iš Sovietų Sąjungos jungo, teko iš naujo kurti valstybių pamatus, įtvirtinti savo valstybingumą. Be abejo, vienas iš svarbiausių žingsnių šioje srityje – nacionalinių teisės aktų, visų pirma, aukščiausią teisinę galią turinčio akto – Konstitucijos – priėmimas. Kadangi buvo suvokta, jog nacionalinių Konstitucijų priėmimo procesas gali užsitęsti, vos atkūrus nepriklausomybę, siekiant sukurti demokratinės sistemos pamatus, buvo priimti laikinieji pagrindiniai įstatymai, reglamentavę svarbiausias valstybės ir visuomenės gyvenimo sritis - valstybės santvarką, žmogaus teises ir laisves, ekonomikos, ūkio, finansines valstybių sistemas, valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų (pareigūnų) rinkimo tvarką, įgaliojimus ir pan. (Lietuvoje nuo 1990 m. kovo 17 d. iki 1992 m. Konstitucijos įsigaliojimo buvo taikomas Lietuvos Respublikos Laikinis Pagrindinis Įstatymas¹; Latvijoje ir Estijoje pagrindines valstybės ir visuomenės gyvenimo sferas laikinai reguliavo pagrindinės tarpukario metu priimtų Konstitucijų nuostatos.

Lietuvos Konstitucijos (priimta 1992 m. spalio 25 d.), Latvijos Konstitucijos (priimta 1922 m. vasario 15 d., o galiojimas visiškai atkurtas 1991 m. rugpjūčio 21 d.; šiuolaikinė (pakeista) redakcija priimta 1993 m. liepos 6 d.) ir Estijos Konstitucijos (priimta 1992 m. liepos 28 d.) įtvirtintuose teisinio reguliavimo modeliuose atsispindi tarpukario laikotarpiu priimtų Konstitucijų istorinio tęstinumo ir pažangių, modernių Vakarų valstybių konstitucijų sintezė. Kai kurių užsienio valstybių mokslininkų Baltijos šalys yra traktuojamos kaip vienas regionas, pasižymintis ir konstitucinės santvarkos, teisinių sistemų panašumu, turintis tas pačias konstitucines tradicijas, konstitucinės kontrolės mechanizmus. Manytina, jog toks požiūris ne visai teisingas: labiau gilinantis į Baltijos šalių Konstitucijų panašumus ir skirtumus, pastebėtina, jog istorinė konstitucinio reguliavimo patirtis visose trijose šalyse yra pakankamai skirtinga, atitinkamai šie skirtumai atsispindi ir dabartinių Baltijos šalių Konstitucijų esminiuose bruožuose, jose įtvirtintuose valstybės valdymo formos, valstybės valdžią įgyvendinančioms institucijoms suteiktų įgaliojimų apimties, įgyvendinimo tvarkos ypatumuose.

Baigiamajame darbe lygintinos Lietuvos, Latvijos ir Estijos Konstitucijų nuostatos, analizė pradedant istorinių šių Konstitucijų priėmimo aplinkybių, turėjusių nemažą įtaką ir pačių Konstitucijų turiniui, atskleidimu, veiksmų, įtakojusių Konstitucijų turinį, nagrinėjimu, taip pat išryškinant šiuolaikinių Baltijos šalių Konstitucijų panašumus ir skirtumus valstybės valdymo formos, žmogaus teisių, laisvių ir pareigų, valstybės valdžios ir vietos savivaldos institucijų įgaliojimų, konstitucinės justicijos sistemos, Konstitucijos keitimo tvarkos reglamentavimo srityse.

Temos aktualumas ir mokslinis naujumas.

¹ Lietuvos Respublikos Laikinis Pagrindinis Įstatymas // Žin., 1990, Nr. 9-245.

Baigiamojo darbo svarbą ir aktualumą lemia pati darbo tema. Konstitucija – tai aukščiausią galią turintis teisės aktas, bendro pobūdžio teisinių normų bei principų sistema, apibrėžianti visos valstybės funkcionavimo gaires, valstybės santvarką, jos valdymo formą, valstybės ir visuomenės tarpusavio santykius, pagrindines piliečių teises ir laisves, įtvirtinantis valstybės teisinės ir politinės sistemų pagrindus. Be to, Konstitucija – tai unikalus, specifiškas norminis aktas, atspindintis valstybės socialinius, istorinius ir religinius ypatumus, pabrėžiantis valstybės suverenumą ir išskirtinumą.

Mokslinėje literatūroje (ypač užsienio šalių autorių) vyrauja nuomonė, kad Baltijos šalių konstitucinės tradicijos, lyginant su Vakarų šalimis, yra kuklios, kad jų įtaka bendrai konstitucionalizmo raidai minimali, didžioji dalis šiuolaikinių Lietuvos, Latvijos ir Estijos Konstitucijų nuostatų perimta iš Vakarų valstybių Konstitucijų, Konstitucijoms trūksta originalumo, jose nėra nieko naujo ir išskirtino. Be to, teigiama, kad Baltijos šalių Konstitucijos yra ne tik panašios į Vakarų valstybių Konstitucijas, bet ir viena į kitą. Baigiamajame darbe norėčiau atskleisti specifinius, kiekvienai Konstitucijai būdingus bruožus, kiekvienos šalies konstitucines tradicijas.

Pabrėžtina ir tai, kad kol kas Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucija daugiausia nagrinėta nacionalinės teisės kontekste, tuo tarpu lyginamojo aspekto daugelio mokslininkų (taip pat Lietuvos) darbuose pasigendama. Kalbant apie Baltijos šalių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – Konstitucijų lyginamąją analizę, konstatuotina, kad minėtų valstybių konstitucinės nuostatos viename darbe iki šiol išsamiai nebuvo analizuotos, Konstitucijų priėmimo aplinkybės, jų turinys, įvairūs konstituciniai institutai siauriau ar plačiau analizuoti bei vertinti tik keliuose Lietuvos ir užsienio konstitucinės teisės mokslininkų darbuose: G.Mesonio monografijoje „Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste“, kolektyvinėje Lietuvos konstitucinės teisės mokslininkų bei praktikų monografijoje „Konstitucinio reguliavimo įvairovė“, kolektyvinėje monografijoje „Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą“, C.Taube monografijoje „Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania: A study in comparative constitutional law“, 2002 m. vykusioje Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijoje „Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas“, kolektyviniame J.Pleps, E.Pastars ir I.Plakane moksliniame darbe „Konstitucionalas tiesibas“, taip pat E.Jarašiūno straipsnyje „Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste“, A.Endzinš straipsnyje „Konstitucinio skundo institutas Latvijoje“, Z.Mikainio straipsnyje „Konstitucijos įtaka konstitucionalizmo raidai Latvijoje“, M.Sarapuu straipsnyje „Teismų sprendimų aiškinimas: neegzistuojančios Aukščiausiojo Teismo bylos“, A.Leps straipsnyje „Estijos konstitucinių įstatymų leidybos kritiška apžvalga“.

Baigiamojo darbo tyrimo objektas – šiuolaikinės Lietuvos, Latvijos ir Estijos Konstitucijos, kaip šių šalių svarbiausias teisės aktas, Konstitucijose įtvirtintas teisinis reguliavimas.

Darbo tikslas – atskleisti šiuolaikinių Lietuvos, Latvijos ir Estijos Konstitucijų panašumus ir skirtumus.

Siekiant šio tikslo, iškelti *uždaviniai*:

1. Aptarti istorines, politines, teisines Lietuvos, Latvijos ir Estijos Konstitucijų priėmimo aplinkybes.

2. Palyginti Baltijos šalių Konstitucijų nuostatas, įtvirtinančias valstybės formą, žmogaus teises, laisves ir pareigas, įstatymų leidybos procesą, vykdomąją valdžią, biudžeto formavimo, tvirtinimo procedūrą, valstybės kontrolę, vietos savivaldą, teismų sistemą, Konstitucijos nuostatų laikymosi kontrolės mechanizmą, Konstitucijos nuostatų keitimo tvarką ir kt., išskirti esminius reglamentavimo skirtumus visose trijose valstybėse, atskleisti panašumus.

3. Atskleisti Baltijos šalių Konstitucijų nuostatų aiškinimo, taikymo, vertinimo Lietuvos, Latvijos ir Estijos konstitucinėje justicijoje panašumus ir skirtumus.

Faktų, gautų skaitant literatūrą ir sukauptų idėjų apibendrinimui, darbe naudoti loginis, lyginamasis, istorinis, analizės, sisteminis *metodai*.

Loginis metodas būtinas atskleidžiant bet kokio mokslinio tiriamojo darbo tikslus, aiškinantis teisės normų turinį, pateikiant išvadas bei apibendrinimus.

Lyginamasis metodas naudotas atskleidžiant Lietuvos, Latvijos ir Estijos Konstitucijų skirtumus.

Istorinis metodas taikytas analizuojant istorines Baltijos šalių Konstitucijų priėmimo aplinkybes.

Sisteminis metodas naudotas išskiriant pagrindinius Konstitucijų bruožus, Konstitucijų panašumus ir skirtumus, o analizės metodas – analizuojant juos.

Rašant baigiamąjį darbą, naudotasi oficialiais Lietuvos, Latvijos ir Estijos Konstitucijų tekstais, jų komentarais, konstitucinės teisės, Lietuvos ir užsienio teisės istorijos, politologijos mokslų atstovų pateikta Konstitucijų priėmimo aplinkybių analize, pačių Konstitucijų nuostatų analize ir vertinimu, Konstitucijų taikymo, aiškinimo tvarkos, praktikos analize, konstitucinės justicijos institucijų praktine medžiaga.

Darbo struktūra.

Darbas susideda iš įvado, keturių pagrindinių skyrių, išvadų ir pasiūlymų, literatūros sąrašo, santraukų lietuvių ir anglų kalbomis. Pirmajame ir antrajame skyriuose analizuojamos istorinės, politinės, teisinės Lietuvos, Latvijos ir Estijos Konstitucijų priėmimo aplinkybės. Trečiasis ir ketvirtasis skyriai skirti Baltijos šalių Konstitucijų nuostatų lyginamajai analizei, esminių konstitucinio reguliavimo skirtumų visose minėtose valstybėse atskleidimui.

1. BALTIJOS ŠALIŲ (LIETUVOS, LATVIJOS IR ESTIJOS) KONSTITUCINĖS TRADICIJOS. NEPRIKLAUSOMŲ VALSTYBIŲ ATKŪRIMAS XX AMŽIAUS PABAIGOJE

Šiuolaikinės konstitucijos yra laikomos aukščiausios teisinės galios aktais, įtvirtinančiais pagrindinius valstybės valdymo principus, valstybės valdžios struktūrą, jos organizavimo procedūras, valdžios galias ir pareigas, valdžios šakų tarpusavio santykius ir ryšius, taip pat apibrėžiančiais valstybės valdžios institucijų ir visuomenės santykių esmines gaires, garantuojančiais žmogaus teises ir laisves. Šiuolaikinės konstitucijos reguliuoja visus svarbiausius valstybės ir visuomenės gyvenimo teisinius aspektus, nustato pagrindinius valstybės valdžios institucijų, visuomeninių organizacijų, žmonių teisių ir pareigų įgyvendinimo principus. Taigi dabartinių konstitucijų reguliavimo sritis yra plati, apimanti daugelį valstybės ir visuomenės gyvenimo organizavimo sričių; konstitucijų universalumas, reguliavimo platumas, jose įtvirtintų teisės normų ir principų pobūdis bei teisinė galia lemia tai, jog šiuolaikinėse teisinėse valstybėse konstitucijos užima ypatingą, aukščiausią vietą teisės šaltinių sistemoje.

Tačiau tokia aukščiausia teisine galia konstitucijos pasižymėjo ne visada. Terminas „konstitucija“ (lot. *constitutio*) atėjo iš senovės Romos laikų; tuo metu jis reiškė bet kokią ypač svarbų įstatymą. Tuo metu konstitucijos, kaip kodifikuoto, paprastai rašytinės formos, aukščiausios teisinės galios normų akto arba kelių konstitucinių įstatymų visumos sampratos (kaip konstitucija suprantama šiandien) nebuvo, ji atsirado palyginti neseniai. Pirmąja šiuolaikine rašytine konstitucija laikoma Jungtinių Amerikos Valstijų 1787 metų Konstitucija, detaliam reglamentuojanti įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžių organizaciją, jų tarpusavio sąveiką, santykius su visuomene, piliečių teises ir laisves (pastarosios įtvirtintos Konstituciją papildančiame 1791 m. Teisių bilyje).

1791 metai žymi ir pirmosios Europos bei antrosios pasaulio rašytinės konstitucijos - Abiejų Tautų (Lietuvos ir Lenkijos) Respublikos (Žečpospolitos) Gegužės 3 dienos Konstitucijos – priėmimo metus. Ši Konstitucija, galiojusi tik šiek tiek daugiau nei vienerius metus - iki 1792 m. liepos 23 d., kartu laikytina pirmąja Baltijos šalyse (konkrečiai – Lietuvoje bei Latvijos dalyje, tuo metu priklausiusioje Abiejų Tautų (Lietuvos-Lenkijos) Respublikai; dabartinė Estijos teritorija Rusijos imperijos buvo visiškai okupuota dar 1710 m.) priimta ir/ar galiojusia konstitucija. Ji įtvirtino valdžių padalijimo principą, pirmą kartą Europoje suteikdama teisinį norminį pavidalą Šarlio Monteskie idėjai, kad įstatymų leidimas turi būti atskirtas nuo vykdomosios valdžios ir teismo. Taip pat 1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos Konstitucija numatė suteikti valstiečiams asmens laisvę, arba išlaisvinimo iš baudžiamosios galimybės, visiems piliečiams - tikėjimo laisvę, lygybę įstatymui, toleranciją, asmens neliečiamumo teisę, teisę į kilnojamąjį ir nekilnojamąjį

turtą, kt. Tiesa, 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija Lietuvoje vertinama gana prieštarinai (jau vien todėl, kad joje net nebuvo paminėtas Lietuvos vardas), tačiau jos ignoruoti nederėtų. Kaip bežvelgtume į šią Konstituciją, neturėtume užmiršti, kad ji atspindėjo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinę tradiciją, pasiektą aukštą teisės normų kodifikavimo kultūrą².

XVIII amžiaus pabaigoje (iki 1795 m. sausio 26 d.) Rusijai pasidalinus dabartinę Baltijos valstybių teritoriją, Lietuva, Latvija ir Estija daugiau nei vieną amžių privalėjo naudotis okupanto teisyne (1832 m. Rusijos imperijos įstatymų sąvadu, kitais įstatymais). Tik po Pirmojo pasaulio karo prasidėję demokratiniai procesai, karų išvargintų didžiųjų kaimynių – Vokietijos ir Rusijos – susilpnėjusi padėtis leido Lietuvai, Latvijai ir Estijai 1918 metais paskelbti savo nepriklausomybę. Visose trijose valstybėse įvesti demokratiniai režimai, priimtos juos įtvirtinančios konstitucijos. Tiesa, visos trys šalys praėjo skirtingus ir sudėtingus kelius iki nuolatinių tarpukario konstitucijų priėmimo.

Baltijos šalių tarpukario (1918-1940 m.m.) konstitucionalizmo raidą galėtume suskirstyti į kelis periodus (etapus):

1) pirmasis etapas – tai nepriklausomybės paskelbimas, laikinųjų konstitucijų laikotarpis ir jį užbaigęs pirmųjų nuolatinių demokratinų konstitucijų priėmimas;

2) antrasis etapas – autoritarinio režimo konstitucinis įtvirtinimas ir valstybės vadovo galių išplėtimas;

3) trečiasis etapas (nuo 1938 m.), kurio metu Lietuvoje ir Estijoje priimtos konstitucijos jau atvirai įtvirtino faktinę autoritarinę valstybės vadovo (prezidento) valdžią, valdžių padalijimo principo, politinės opozicijos nebuvimą.

Pirmasis etapas Lietuvoje ir Latvijoje tęsėsi apie ketverius metus, Estijoje pirmoji konstitucija buvo priimta maždaug po dviejų metų po nepriklausomybės paskelbimo. Iki konstitucijų priėmimo valstybės konstitucinių pagrindų įtvirtinimo būtinybė buvo išreikšta skirtingai: Lietuvoje priimtos net trys laikinosios konstitucijos, „besiblaškusios“ tarp parlamentarizmo ir prezidentizmo; Latvijoje ir Estijoje laikinai galiojusiu teisės aktu, atitinkančiu šiuolaikinės konstitucijos sampratą, priimta nebuvo, buvo vadovaujama iki tol galiojusiais Rusijos įstatymais, neprieštaraujančiais minėtų valstybių suverenumo ir kitiems svarbiausiems konstituciniams principams, o laikinų institucijų priimamais teisės aktais pamažu buvo dedami pagrindai būsimų konstitucijų institutams. Pirmosios tarpukario Baltijos valstybių nuolatinės konstitucijos atspindėjo parlamentarizmo tradicijas, įtvirtino vadovaujantį ir kartais netgi

² S. Stačiokas rašė: „O juk pakanka bent paviršutiniškai palyginti Lenkijos 1791 m. Konstitucijos normas apie parlamentarizmo užuomazgas, teisminę valdžią, daugelį žmogaus teisių, ir pamatysime, kad tai yra pakartotos Lietuvos Statutų normos (žr.: Stačiokas S., Mykolas Römeris ir mūsų dienų Lietuva // Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose, Vilnius: Pozicija, 1994, p. I–VIII).

diktatorišką parlamento vaidmenį kitų valstybės valdžios institucijų atžvilgiu, pasižymėjo nepakankamai sureguliuota įstatymų leidybos ir vykdomosios valdžios galių valdymo sistema.

Lietuva iš visų trijų Baltijos šalių išsiskiria tarpukario konstitucijų gausa: kartu su laikinosiomis jų turime šešias. Dalis 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybos priimto Lietuvos nepriklausomybės akto, kuriuo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė, įtvirtintos būsimos demokratinės valstybės gairės, numatyta būtinybė kuo greičiau demokratiškai išrinkti ir sušaukti Steigiamąjį Seimą, kuris galutinai nustatytų Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis, iškeltų tikslų buvo įgyvendinta netrukus: 1918 m. lapkričio 2 d. Valstybės taryba priėmė Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius. Valstybės valdžia 1918 metų Pamatiniuose Dėsnuose buvo konstruojama remiantis parlamentarizmo principais³: pagrindine valstybės institucija, vieninteliu įstatymų leidžiamuoju organu, paskelbta konstituciją priėmusi Valstybės taryba, o vykdomąja valdžia, vykdančia „aukščiausios vyriausybės funkcijas“ (16 str.), Valstybės tarybos vardu skelbiančia jos priimtus įstatymus, taip pat kviečiančia ministrą pirmininką, pavedančia jam sudaryti Ministrų kabinetą, tvirtinančia jo sudėtį ir t.t. - Valstybės tarybos Prezidiumas. Deja, 1918 m. Laikinojoje konstitucijoje numatytas valdžios organizavimo modelis pasirodė esantis netinkamas siekiant užtikrinti tuometinės Lietuvos politinį stabilumą: vos spėjus paskelbti Laikinosios Konstitucijos Pamatinius Dėsnius ir sudaryti pirmąją laikinąją vyriausybę, į Lietuvą plūstelėjo Rusijos Raudonosios armijos daliniai; kai kuriems valstybės vadovams, tarp jų Valstybės tarybos prezidentui bei ministrui pirmininkui, skubiai išvykus iš Lietuvos ieškoti besikuriančiai valstybei veiksmingesnės materialinės ir politinės pagalbos, iškriko Ministrų kabineto darbas, aukščiausiųjų valstybės institucijų veikla staiga tapo paralyžiuota, o naujo Ministrų kabineto sudarymas, nesant daliai Valstybės tarybos Prezidiumo narių bei nekeičiant Laikinosios konstitucijos, tapo neįmanomas. Todėl Valstybės taryba 1919 m. balandžio 4 d. posėdyje pakeitė kai kurias Laikinosios konstitucijos nuostatas ir priėmė naują Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatinių Dėsnių redakciją, kuri kolegialųjį Valstybės tarybos Prezidiumą pakeitė vienasmeniniu Tarybos renkamu Valstybės prezidentu, šiek tiek praplėtė jo galias (lyginant su Prezidiumu) (pavyzdžiui, Prezidentui suteikta išimtinė teisė šaukti ir paleisti Valstybės tarybos sesijas, teisė tarp Tarybos sesijų ar per jų pertraukas leisti ir keisti įstatymus, prieš tai priimtus Ministrų kabineto).

Trečioji laikinoji tarpukario Lietuvos konstitucija - 1920 m. birželio 2 d. Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija - buvo priimta 1920 m. balandžio 14-15 d. išrinktam Steigiamajam Seimui (t.y. Lietuvos nepriklausomybės akte numatytai nuolatinei įstatymų leidybos institucijai; Valstybės taryba ir kitos valstybės valdžios institucijos buvo tik laikinos institucijos, padėjusios užtikrinti

³ Maksimaitis M. Kai kurios pirmųjų Lietuvos konstitucijų istoriografijos problemos // Jurisprudencija : Konstitucija XXI amžiuje. T. 30(22). ISSN 1392-6195. Vilnius : LTU Leidybos centras. 2002, Nr. 30(22), p. 182-190.

valstybės politinį stabilumą pereinamuoju laikotarpiu, iki Steigiamojo Seimo išrinkimo) siekiant suteikti Lietuvos valstybės pagrindams laikiną konstitucinę formą, kol bus priimta nuolatinė konstitucija. 1919 metų Pamatiniai Dėsniai, išrinkus Steigiamąjį Seimą ir pasikeitus valstybės valdžios institucijų organizacijai, nebeteko galios, todėl reikėjo kito laikino pagrindinio šalies įstatymo, atspindėsiančio naujai sudarytų (išrinktų) valdžios institucijų koordinaciją. 1920 m. Laikinojoje Konstitucijoje įtvirtinta parlamentinė demokratija, aukščiausia Steigiamojo Seimo valdžia ir neliečiamumas, jo teisė rinkti vykdomąją valdžią – Prezidentą. Lyginant su ankstesnėmis laikinosiomis konstitucijomis, 1920 m. Laikinoji Konstitucija valstybės valdžios organizavimo modeliu atrodo labiau panaši į 1918 m. Pamatinius Dėsnius, nes joje vėlgi sustiprinamos įstatymų leidžiamosios valdžios galios ir atitinkamai susiaurinamos vykdomosios valdžios funkcijos, tai pateisinant tautos valios reprezentavimo ir stabilios politinės santvarkos užtikrinimo (ypač iki nuolatinės konstitucijos priėmimo) būtinybę.

Nors 1920 m. Laikinosios Konstitucijos įtvirtintą valstybės valdymo modelį ir galima būtų kritikuoti kaip grįžimą prie netobulų 1918 m. Pamatinių Dėsnų nuostatų, iš dalies sąlygojusių aukščiausiųjų valstybės institucijų veiklos krizę 1919 m., taip pat baiminantis proporcinės rinkimų sistemos lemiamo nestabilumo esant daugiapartinei, aiškios daugumos neturinčiai Seimo sudėčiai, tačiau tuometinėmis aplinkybėmis labiau norėtusi minėtą modelį pateisinti, atsižvelgiant į tai, kad Laikinosios Konstitucijos priėmimo metu jau buvo aišku, kad daugiau kaip pusę visų Seimo narių mandatų gavo viena - krikščionių demokratų – partija, taip pat atsižvelgiant į būtinybę tokios sudėties Seimui suteikti galimybes sparčiai, efektyviai ir nevaržomai veikti priimant nuolatinę konstituciją, juolab, kad Steigiamasis Seimas daugmaž sklandžiai įgyvendino pagrindinius jam keltus tikslus.

Esminis įvykis šalies gyvenime buvo nuolatinės Lietuvos valstybės konstitucijos priėmimas. 1922 m. rugsėjo 1 d. priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija paskelbė Lietuvą esant nepriklausoma demokratine respublika. Pripažinusi suverenią valstybės valdžią tautai, jos vykdymą Konstitucija pavedė Seimui, Vyriausybei, susidedančiai iš Respublikos Prezidento ir Ministrų kabineto, bei teismui. Tęsiant parlamentarizmo tradicijas, plačiausi įgaliojimai suteikti įstatymų leidžiamajai institucijai - Seimui, kuris, be kita ko, rinko Respublikos Prezidentą ir prižiūrėjo Vyriausybės darbus, tvirtino valstybės biudžetą ir jo vykdymą, ratifikavo svarbiausias tarptautines sutartis, sprendė karo ir taikos klausimus, tvirtino nepaprastosios padėties įvedimą, kt. Seimo vaidmuo valstybėje ypač išryškėjo santykiuose su vykdomosios valdžios institucijomis: 1922 m. Konstitucija Seimui ne tik suteikė monopolinę galią leisti įstatymus, ji jam leido brautis į kitos valdžios (vykdomosios) veiklos sferą, rodyti aiškią viršenybę jos atžvilgiu. Prezidentą rinko Seimas ir jų įgaliojimų terminai visiškai sutapo, todėl faktiškai Prezidentas nebuvo įtakinga politinė figūra. Taip pat, kadangi Ministrų kabinetas privalėjo turėti Seimo pasitikėjimą, realiai Prezidento

nutarimas dėl Ministro Pirmininko paskyrimo ir Kabineto sudėties patvirtinimo galėjo būti priimtas tik tai suderinus su pagrindinių Seimo frakcijų vadovybe. Tokia Ministrų Kabineto ir Respublikos Prezidento priklausomybė nuo Seimo bylojo apie nepakankamai sureguliuotą įstatymų leidybos ir vykdomosios valdžios galių valdymo sistemą, kurią M.Römeris pavadino „seimokratine diktatūra“⁴.

Tarpukario Latvijos konstitucionalizmo raida bent jau išoriškai buvo daug paprastesnė, mažiau komplikuoata nei Lietuvos. Paskelbus nepriklausomybę 1918 m. lapkričio 18 d., Latvijoje, kaip ir Lietuvoje, buvo numatyta išrinkti įstatymų leidžiamąją instituciją (Steigiamąjį Susirinkimą), kuri parengtų ir priimtų nepriklausomos valstybės konstituciją. Vis dėlto dėl regione susiklosčiusios politinės padėties tokios institucijos rinkimų organizavimas užsitęsė, nes Latvijai teko iš savo šalies ginti ne tik buvusią Rusijos imperijos galybę besistengiančius išsaugoti bolševikus (Raudonąją armiją), bet ir vokiečius bei bermontininkus (buvusios Rusijos imperijos vakarinių sričių provokiškos orientacijos armija). Tik kovoms dėl nepriklausomybės einant į pabaigą (iki 1920 m. rugpjūčio 11 d. Rygos sutarties tarp Latvijos ir Sovietų Rusijos pasirašymo, kuria pastaroji pripažino Latvijos valstybės nepriklausomybę ir suverenumą bei visiems laikams atsisakė pretenzijų į Latvijos teritoriją, šalyje praktiškai veikė net trys vyriausybės⁵: oficialioji Latvijos vyriausybė, vadovaujama ministro pirmininko Karlio Ulmanio, Sovietų Rusijos vyriausybė ir vadinamoji „Baltijos vokiečių“⁶ (t.y. Vokietijos deleguota Baltijos šalims) vyriausybė), 1920 metų balandžio mėnesį atsirado galimybė surengti demokratiškus Steigiamojo Susirinkimo (kai kuriuose šaltiniuose vadinamo Konstituciniu) rinkimus; iki tol įstatymų leidybos ir vykdomąsias funkcijas šalyje vykdė iš dominavusių politinių partijų atstovų sudaryta (ne piliečių išrinkta!) *Tautas Padome* (Žmonių taryba)⁷, kuri pirmaisiais nepriklausomybės metais priimtais įstatymais, reglamentavusiais kai kurių Latvijos regionų (miestų) savivaldos rinkimo tvarką, valstybės monetarinę sistemą, pilietybės klausimus, mokymo įstaigas, padėjo pagrindus būsimai konstitucijai, numatė Konstitucinio Susirinkimo rinkimų organizavimo tvarką.

Išrinktas Steigiamasis Susirinkimas, neilgai trukus, priėmė bent jau laikiną konstitucinę tvarką šalyje turėjusią užtikrinti 1920 m. birželio 1 d. Laikinąją Konstituciją - pirmąjį konsoliduotą teisės aktą, įtvirtinantį pagrindinius nepriklausomos demokratinės Latvijos valstybės sandaros organizavimo klausimus. Šis konstitucinis dokumentas suvaidino labai svarbų kuriamąjį vaidmenį, nes 1920-1922 m. būtent jo pagrindu buvo grindžiama valstybės kuriamoji veikla. Laikinojoje

⁴ Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. - Vilnius : Mintis, 1990. P. 212.

⁵ Walter R. Iwaskiw, ed. Latvia: A Country Study. Washington: GPO for the Library of Congress, 1995. // <http://countrystudies.us/latvia/2.htm> - žiūrėta 2007-08-28

⁶ <http://en.wikipedia.org/wiki/Latvia> – žiūrėta 2007-08-28

⁷ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionalas tiesības. – Rīga: Latvijas Vestnesis, 2004. P. 174-206.

Konstitucijoje buvo sprendžiami valstybės institucijų sistemos, atstovaujamosios institucijos ir vykdomosios valdžios sąveikos klausimai⁸.

Taip pat Steigiamasis Susirinkimas pavedė Konstitucinei komisijai parengti nuolatinės Konstitucijos projektą, kuris, ryškiai atspindėjęs Veimaro konstitucijos idėjas (ypač valstybės valdymo organizavimo srityje⁹), buvo Konstitucinio Susirinkimo patvirtintas 1922 m. vasario 15 d. Ši Konstitucija (lat. *Satversme* – kas reiškia „jungianti visus įstatymus“), kuri su tam tikrais pakeitimais galioja ir dabar, paskelbė Latviją esant nepriklausoma demokratine respublika, o valstybės valdžią suteikė Seimui (Saeima), jo renkamam Prezidentui ir Ministrų kabinetui bei teismams. Kaip ir Lietuvoje, Prezidento rinkimų ir Ministrų kabineto veiklos priežiūros tvarka, numatyta Konstitucijoje, praktiškai lėmė įstatymų leidžiamosios institucijos dominavimą valstybės valdžių sistemoje, kuris, esant proporciniais Seimo rinkimams, ilgainiui įtakojo politinės situacijos nestabilumą ir žmonių nepasitenkinimą išrinkta valdžia.

1920 m. birželio 15 d. priimta Estijos Konstitucija skelbė Estiją esant demokratine respublika, tautos valdžią įgyvendinančia per įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias, tačiau teisybės dėlei reikia pasakyti, jog, kaip ir kitose Baltijos valstybėse, parlamentas (est. *Riigikogu* – valstybės susirinkimas) praktiškai kontroliavo kitas dvi valdžias. Taip pat trumpai norėtusi užsiminti apie ikikonstitucinę (iki 1920 m.) nepriklausomos Estijos įstatymų leidybą ir paminėti, jog, panašiai kaip ir kitose dviejose Baltijos šalyse, iki nuolatinę Konstituciją turėjusio priimti Steigiamojo Susirinkimo išrinkimo įstatymus šalyje leido jos nepriklausomybę paskelbęs Išsivadavimo komitetas; laikinųjų konstitucijų, tokių kaip Lietuvoje ar Latvijoje, Estijoje priimta nebuvo, tačiau laikinųjų institucijų leidžiami teisės aktai pamažu formavo pagrindus būsimų konstitucijų institutams (Estijoje po nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. vasario 24 d. liko galioti Sovietų Rusijos teisės aktų nuostatos, neprieštaraujančios Estijos Nepriklausomybės Manifesto (tikslus jo pavadinimas – Manifestas visoms Estijos tautoms) ir 1919 m. Steigiamojo Susirinkimo deklaracijos dėl Estijos Respublikos nepriklausomybės normoms).

Antrasis Baltijos šalių tarpukario konstitucionalizmo etapas - autoritarinio režimo konstitucinis įtvirtinimas ir valstybės vadovo galių išplėtimas. Demokratinės sistemos Baltijos šalyse buvo nepatvarios. Pažymėtina, kad Lietuvoje po 1927 m. perversmo priimta 1928 m. Konstitucija jau įtvirtino nedemokratinę Prezidento rinkimų tvarką, jo vadovaujamą vaidmenį vykdomojoje valdžioje ir teisę aktyviai kištis į įstatymų leidybą, pačiam priimti įstatymų galią turinčius teisės aktus. Estijos 1934 m. Konstitucijoje dar buvo išlaikytas valdžių padalijimo principo funkcionalumas, tačiau pasukta prezidentinės respublikos keliu, svarbiausi įgaliojimai suteikti

⁸ Žilys J. Latvijos Respublikos Konstitucija (Satversme) // Bacevičius V., Butvilavičius D. ir kt. Konstitucinio reguliavimo įvairovė : kolektyvinė monografija . - Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006. P. 212.

⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_Latvia - žiūrėta 2007-08-28

Valstybės vadovui. Tik demokratiniu keliu, pagal naujai priimtą Konstituciją, išrinkus pirmąjį Valstybės vadovą, jis (Konstantin Pāts), pažeisdamas Konstituciją, ėmėsi autoritarinių reformų. Latvijoje po 1934 m. perversmo apskritai atsisakyta konstitucinio reguliavimo. Taigi, nors visose trijose šalyse XX amžiaus 4 dešimtmetyje vyravo autoritarizmas, tik vienoje iš jų – Lietuvoje – Konstitucija įtvirtino autoritarinio režimo bruožus. Kitose dviejose valstybėse konstitucijos arba iš viso negaliojo arba savo esme buvo demokratinės.

Tarpukario Lietuvos ir Latvijos perėjimo į autoritarinį režimą ypatumus lyginamuoju aspektu nagrinėjęs J. Jakštas kaip pagrindines šio proceso priežastis išskyrė būtent parlamentinės santvarkos krizę ir pasaulinę ekonomikos krizę¹⁰. Daugelyje pagal 1922 m. Lietuvos ir Latvijos konstitucijas išrinktų Seimų nebuvo pastovios daugumos, todėl Seimas, kuriam priklausė pagrindinių valstybės valdžios funkcijų vykdymas ir kontrolė, buvo bejėgė, savo pačios vidinėse problemose ir rietenose paskendusį instituciją; iki nuverčiant demokratinę santvarką Latvijoje ir Lietuvoje, valstybėse pasikeitė atitinkamai šešiolika ir vienuolika vyriausybių. Taigi, nors 1927 m. gruodžio 17 d. perversmą Lietuvoje ir 1934 m. gegužės 15 d. perversmą Latvijoje skiria septynerių metų laikotarpis, galima išvelgti akivaizdžių paralelių tarp skirtingu metu abiejose valstybėse vykusių autoritarizmo procesų priežasčių ir motyvų.

Tos pačios priežastys, manytina, įtakojo ir autoritarizmo Estijoje išsigalėjimą. Tiesa, Estijoje autoritarinis režimas buvo įvestas kiek demokratiškesniu, ne tokiu brutaliu būdu kaip Lietuvoje ir Latvijoje, kuriose buvo įvykdyti karinių pajėgų remiami valstybės perversmai. Estijos Nepriklausomybės Karo Veteranų lyga, matydama parlamentinės sistemos nefunkcionalumą ir visuomenės nusivylimą ja, 1932-1933 metais pateikė tautai svarstyti referendumuose tris naujos Konstitucijos projektus, kuriuose buvo numatyta įstatymų leidžiamosios valdžios įgaliojimų sąskaita išplėsti vykdomosios valdžios galais, įvesti valstybės vadovo instituciją¹¹. Minėtiems Estijos Nepriklausomybės Karo Veteranų lygos siūlomiems Konstitucijos pakeitimams referendume buvo pritarta iš trečio karto (1933 metais). Tai leido parengti ir 1934 m. sausio 24 d. teisėtai, legitimiai priimti naują Estijos Konstituciją, kuri apribojo parlamento (Riigikogu) galias, valstybės valdymą sukoncentruodama naujai įsteigtos institucijos - Valstybės vadovo – rankose (šios institucijos 1920 m. Konstitucija nenumatė). Valstybės vadovas kartu buvo ir Ministrų Kabineto pirmininkas, taigi jo vaidmuo vykdomosios valdžios veiklos srityje buvo vadovaujantis. Tiesa, jis neturėjo konstitucinių galimybių aktyviai kištis į įstatymų leidybos procesą (galėjo leisti įstatymų galią turinčius dekretus, tačiau šie teisės aktai galėjo būti keičiami ar panaikinami Riigikogu), tačiau, į valdžią atėjus pirmajam (beje, demokratiškai išrinktam) Valstybės vadovui

¹⁰ Latvijos ir Lietuvos autoritarizmo įtvirtinimų lyginamoji analizė //

http://www.valsty.be/?name=university&do=o_theme&old=1&oType=university&fld=16&id=31 – žiūrėta 2007-08-28

¹¹ The state order of Estonia in its historical development //

http://www.estonica.org/eng/lugu.html?kateg=43&menyy_id=1142&alam=80&leht=4 – žiūrėta 2007-08-28

Konstantin Pāts, buvo pradėtos įgyvendinti autoritarinio pobūdžio valstybės valdymo reformos, kurios Valstybės vadovo vaidmenį maksimaliai išplėtė ir įstatymų leidybos srityje, tuo pačiu parlamento galias susiaurindamos iki minimumo (beje, didžiąją dalį Konstantin Pāts valdymo (iki 1940 m.) laiko parlamentas apskritai nedirbo).

Lietuvoje ir Latvijoje iki tol galiojusių demokratinių konstitucijų atžvilgiu buvo pasielgta kiek kitaip nei Estijoje (nors pasekmės iš esmės buvo tos pačios): 1) Lietuvoje Trečiasis Seimas paleistas laikantis 1922 m. Konstitucijos reikalavimų (Prezidento iniciatyva); 1928 gegužės 15 d. Lietuvoje paskelbta nauja Konstitucija, kuri įteisino perversmą, iškėlė Respublikos Prezidentą, jam davė galią paleisti Seimą ir, Seimui neposėdžiaujant, skelbti potvarkius ar net įstatymus. Seimo (beje, jis buvo paleistas 1927 m. balandžio 12 d. ir iš naujo susirinko tik 1936 m.) funkcijos buvo suvaržytos; nors formaliai valstybinės institucijos išliko tos pačios, kaip ir 1922 m. Konstitucijoje, tačiau faktiškai jų įtaka pasikeitė, nes pagrindinių sprendimų priėmimas tapo Vyriausybės ir Prezidento prerogatyva; 2) Latvijoje iškart po perversmo buvo sustabdytas 1922 m. Konstitucijos galiojimas ir paleista Saeima. Įstatymų projektus ruošė „mažasis kabinetas“ – siauras vyriausybės narių ratas. Skirtingai nei Lietuvoje, pasikeitusios valstybės valdžios institucijų koordinacijos nebuvo mėginama įteisinti priimant naują konstituciją.

Galima skirti ir trečiąjį Baltijos šalių tarpukario konstitucijų raidos etapą (nuo 1938 m.), kurio metu Lietuvoje ir Estijoje priimtose konstitucijose jau atvirai įtvirtino faktinę autoritarinę valstybės vadovo (prezidento) valdžią, valdžių padalijimo principo, politinės opozicijos nebuvimą. Trečiasis tarpukario konstitucijų priėmimo etapas dar labiau sustiprino autoritarinių režimų pozicijas minėtose Baltijos valstybėse. Valstybėms liko vadovauti tie patys vadovai – Antanas Smetona ir Konstantin Pāts, todėl naujų konstitucijų priėmimas pateisintinas šių diktatorių galių stiprinimu ir įtvirtinimu konstitucijose bei formaliu ankstesnių konstitucijų bei konstitucinių įstatymų reikalavimų vykdymu (Lietuvos 1928 m. Konstitucijoje buvo numatyta, kad ji referendumu gali būti keičiama po dešimties metų, be to, 1938 metais baigėsi ir Antano Smetonos kaip Respublikos Prezidento, išrinkto 1931 m. pagal tais pačiais metais įsigaliojusį Respublikos Prezidento rinkimų įstatymą, kadencija; Konstantin Pāts, išrinkto valstybės vadovu 1934 metais, kadencija taip pat baigėsi 1938 metais). Autoritarinėje Latvijoje nuo 1934 m. Konstitucija negaliojo, todėl nei jos peržiūrėti, nei organizuoti atstovaujamojo valdžios organų rinkimų nebuvo nei būtinybės, nei galimybių. Tiek 1938 m. vasario 11 d. Lietuvos Konstitucijai, tiek 1938 m. sausio 1 d. Estijos Konstitucija sudarė sąlygas pratęsti savo kadencijas ir išplėsti galias tuojau po minėtų konstitucijų priėmimo nedemokratiškuose rinkimuose išrinktiems valstybių vadovams - Antanui Smetonai ir Konstantin Pāts. 1938 m. konstitucijos suteikė Prezidentui (Estijoje Valstybės vadovo instituciją taip pat pakeitė Prezidento institucija, perėmusi beveik visas ankstesnės institucijos funkcijas) plačiausias teises, nurodė, jog Prezidentas neatsako už savo galios veiksmus, o už kitus

veiksmus taip pat negali būti traukiamas atsakomybėn, kol vadovauja valstybei. Pavesdamos Prezidentui ne tik vyriausybės, bet ir parlamento veiklos kontrolę, konstitucijos net ir formaliai atsisakė valdžių pasiskirstymo (ši nuostata nelietė teismo, kuris skelbiamas nepriklausomu), o parlamento įgaliojimai įstatymų leidybos srityje tapo simbolinio pobūdžio. Estijoje įteisintas dviejų rūmų Estijos parlamentas (Riigikogu), susidedantis iš žemesniųjų rūmų – Valstybės tarybos, ir naujai sukurtų aukštesniųjų rūmų – Valstybės valdybos, kurios nariai buvo ne renkami, o skiriami Respublikos Prezidento. Be to, Estijos Prezidentas galėjo panaikinti žemesniųjų parlamento rūmų priimtus įstatymus.

Nepriklausomų Baltijos valstybių konstitucionalizmo raidą pusei amžiaus nutraukė Tarybų Sąjungos okupacija 1940 metais. Beje, autoritarinę tvarką įtvirtinančios Lietuvos ir Estijos konstitucijos, suteikiančios teisę Prezidentui anksčiau laiko paleisti parlamentą, pačiam leisti įstatymus, puikiai pasitarnavo Sovietų Sąjungai per savo statytinius keičiant valstybės valdymo tvarką ir priimant „naujas“, tiesa beveik žodis žodin 1936 m. gruodžio 5 d. TSRS Konstitucijos nuostatas atitinkančias Socialistinių Respublikų konstitucijas.

Lietuvai, Latvijai ir Estijai 1990 metais atkūrus savo nepriklausomybę, kaip ir tarpukariu, valstybėms vėl teko ieškoti konstitucinio reguliavimo pagrindų, įtvirtinsiančių atkurtų valstybių politinę santvarką. Šiuo atveju konstitucijų rengėjams, manytina, buvo paprasčiau, nes jie galėjo remtis jau egzistuojančiomis tarpukariu gyvavusių nepriklausomų valstybių konstitucionalizmo tradicijomis. Vis dėlto šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų minėtų konstitucijų priėmimo procesas anaipol nebuvo paprastas. Siekdami suvokti šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų reikšmę ir vietą nacionaliniame bei regioniniame kontekste, padėti pagrindus tolesniam lyginamajam konstitucijų tyrimui, kitame baigiamojo darbo skyriuje plačiau panagrinėkime šių konstitucijų priėmimo proceso ypatumus.

2. KONSTITUCINIO PROCESO YPATUMAI XX AMŽIAUS PABAIGOJE BALTIJOS ŠALYSE

Siekdami suvokti šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų priėmimo proceso ypatumus, visų pirma šiek tiek panagrinėkime šių konstitucijų priėmimo (konstitucinę) priešistorę XX a. pabaigoje.

Lietuvai, Latvijai ir Estijai atitinkamai 1990 m. kovo 11 d., 1990 m. gegužės 4 d. ir 1990 m. kovo 30 d. atkūrus savo nepriklausomybę, visų pirma buvo priimti jų nepriklausomybę skelbiantys konstituciniai dokumentai (Lietuvoje - Aktas dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo, Latvijoje - Deklaracija dėl Latvijos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo, Estijoje - Rezoliucija dėl Estijos valstybinio statuso), kuriais minėtos valstybės atstatė 1940 metais sovietų valdžios panaikintą suvereninių galių vykdymą, pripažino sovietų valdžią neteisėta nuo jos įvedimo momento, bei patvirtino, jog 1940 metų okupacija *de jure* nenutraukė nepriklausomų Baltijos valstybių egzistavimo. Minėti konstituciniai dokumentai taip pat skelbė tarpukario nepriklausomų valstybių konstitucinių tradicijų tęstinumą: Lietuvoje atnaujintas 1938 metų gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas, išskyrus tas nuostatas, kurios reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės Kontrolės statusą¹² (tiesa, netrukus po šio konstitucinio akto dėl 1938 m. Konstitucijos galiojimo atnaujinimo priėmimo nutarta, atsižvelgiant į būtinumą suderinti atstatytos 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos nuostatas su pakitusiais politiniais, ekonominiais ir kitais visuomeniniais santykiais, sustabdyti 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimą ir patvirtinti Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą¹³); Latvijoje atnaujintas 1922 m. vasario 15 d. Konstitucijos 1, 2, 3 ir 6 straipsnių veikimas; Estijoje - 1938 m. sausio 1 d. Konstitucijos 1, 2, 4, 5, 6 straipsnių veikimas. Be abejo, 1938 m. Lietuvos ir Estijos Konstitucijos nebuvo demokratiškos, tačiau jų nuostatų, laiduojančių atkurtų valstybių nepriklausomybę ir suverenumą, galiojimo atnaujinimas reiškė tarpukario nepriklausomų konstitucinių tradicijų tąsą, deklaravo atkurtų valstybių nepriklausomybę ir visų Tarybų Sąjungos įstatymų nuostatų, prieštaraujančių pagrindiniams tarpukario konstitucijų principams, pripažinimą niekinėmis.

Taigi iki nuolatinių šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų priėmimo minėtose valstybės galiojo pagrindinius valstybės valdymo principus įtvirtinusios tarpukario konstitucijų normos, bei joms neprieštaraujančios tarybų socialinių respublikų konstitucijų bei įstatymų normos. Kaip minėta, Lietuvoje šiuo požiūriu buvo žengta dar kiek toliau, aiškumo dėlei priimant šių normų samplaiką įtvirtinanti, laikinosios konstitucijos funkcijas atlikusį Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.

¹² Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ // Valstybės žinios: 1990 03 31 Nr.9-223.

¹³ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“ // Valstybės žinios: 1990 03 31 Nr.9-224.

Be to, pereinamuoju konstitucionalizmo raidos laikotarpiu Baltijos šalyse buvo priimti beveik identiškai konstituciniai dokumentai, dar kartą akcentavę tai, jog atkurtos valstybės yra nepriklausomos demokratinės respublikos, numatę ypatingą šios nuostatos keitimo tvarką, atsiriboję nuo buvusios SSRS pagrindu kuriamų naujų politinių, karinių, ekonominių ir kitokių sąjungų (Lietuvos Respublikos konstituciniai įstatymai „Dėl Lietuvos valstybės” ir „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas”; Latvijos Respublikos konstitucinis įstatymas „Dėl Latvijos Respublikos valstybinio statuso“; Estijos Respublikos konstitucinis įstatymas „Dėl Estijos valdymo pagrindų laikinosios tvarkos“ ir 1991 m. rugpjūčio 20 d. nutarimas „Dėl Estijos nepriklausomybės“). Iš minėtų konstitucinių aktų norėtuši išskirti 1991 m. rugpjūčio 21 d. Latvijos Respublikos konstitucinį įstatymą „Dėl Latvijos Respublikos valstybinio statuso“, kuris atliko ne tik aukščiau įvardintas funkcijas, bet ir pilnai atstatė 1922 m. vasario 15 d. Latvijos Respublikos Konstitucijos galiojimą. Minėtu konstituciniu aktu Latvijoje, skirtingai nei kitose Baltijos šalyse, buvo užbaigtas konstitucionalizmo raidos pereinamasis laikotarpis, kai suverenios valstybės valdžios vykdomos funkcijos buvo derinamos su svetimos valstybės primestos teisinės sistemos veikimu ir šio veikimo padariniais¹⁴.

Taigi Latvijoje buvo žengtas gana paprastas, tačiau ir drąsus žingsnis, atnaujinęs visos tarpukario Konstitucijos galiojimą. Vis dėlto, anot konstitucinės teisės mokslininkų, šis žingsnis laikytinas labiau simboliniu, be to, gana rizikingu konstitucinio stabilumo atžvilgiu dėl 1922 m. Konstitucijoje numatytos gana paprastos Konstitucijos keitimo tvarkos, o taip pat neracionaliu, atsižvelgiant į nuo tarpukario pasikeitusias politines, socialines, ekonomines ir kitas sąlygas, kurios pačios savaime reikalauja dabartinės Konstitucijos papildymų arba pakeitimų¹⁵. Kai kurie latvių mokslininkai (pavyzdžiui, K.Bojars) teigia, jog tarpukario konstitucinio reguliavimo atstatymas buvo prastai organizuotas, nes latvių tauta akimirksniu buvo „įmesta“ į „gerokai žemesnio lygio kapitalizmo reguliavimo“ verpetą, visai nekeistą nuo tarpukario laikų ir menkai pritaikytą tuometinėms politinėms bei socialinėms realijoms¹⁶. Tas pats autorius rašo, kad Latvija konstitucinės raidos požiūriu padarė didžiausią žingsnį atgal, tiesiog grįždama į 70 metų senesnę reguliavimą, nesistengdama užtikrinti tolesnės natūralios konstitucinės raidos, išsaugoti, perkelti teigiamai vertintinų tarybinės socialistinės konstitucijos bruožų (pavyzdžiui, platus socialinių ir ekonominių žmogaus teisių katalogas) į atnaujintą konstituciją. Atrodytų, jog tokie teiginiai ne visai pagrįsti.

¹⁴ Žilys J. Latvijos Respublikos Konstitucija (Satversme) // Bacevičius V., Butvilavičius D. ir kt. Konstitucinio reguliavimo įvairovė : kolektyvinė monografija . - Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006. P. 225.

¹⁵ Taube C. Baltijos valstybių įvairovė: konstitucijų palyginimas // Jurisprudencija : Konstitucija XXI amžiuje. T. 30(22). ISSN 1392-6195. Vilnius : LTU Leidybos centras. 2002, T. 30(22).

¹⁶ Bojars J. Ka Latvija izveidot tautvaldību un uzcelt labklājības valsti. - Rīga, 1994. P 4. // Cituota iš: http://64.233.183.104/search?q=cache:2RjxwrnTT-0J:www.irp.uni-trier.de/26_balodis.pdf+adoption+of+constitution+latvia&hl=lt&ct=clnk&cd=15&gl=lt – žiūrėta 2007-10-14

Be abejo, siekiant pritaikyti tarpukario Latvijos Konstituciją šiuolaikinėms sąlygoms, jos tekstas anksčiau ar vėliau turėjo būti pakeistas. Nuo Konstitucijos galiojimo atnaujinimo 1991 m. rugpjūčio 21 d., ji iš esmės keista kelis kartus:

1) 1994 metais nuo 21 metų iki 18 metų sumažintas aktyvią balsavimą teisę turinčių piliečių amžiaus cenzas;

2) 1996 metais Konstitucijoje įtvirtintas Konstitucinio Teismo institutas;

3) 1997 metais padaryti esminiai pakeitimai Saeima rinkimų tvarką reglamentuojančiose nuostatose, taip pat Saeima, Prezidento ir Ministrų Kabineto įgaliojimus, minėtų institucijų sąveiką reguliuojančiuose Konstitucijos normose;

4) 1998 metais priimtas Konstituciją papildantis skirsnis, reglamentuojantis pagrindines žmogaus teises ir laisves, taip pat pakeista 4-ojo (dėl latvių kalbos, kaip valstybinės kalbos, statuso) ir 77-ojo (dėl Konstitucijos keitimo) Konstitucijos straipsnių keitimo tvarka (įtvirtintas reikalavimas minėtų straipsnių pakeitimus patvirtinti referendumu), 82 straipsnyje įtvirtinti dabartinės Latvijos teismų sistemos konstituciniai pagrindai;

5) 2004 metais pakeistas tam tikrų Prezidento bei žmogaus teisių reglamentavimas ir kt.

Tuo tarpu kitos Baltijos šalys nusprendė eiti kitokiu, galbūt kiek sudėtingesniu (konstitucijų priėmimo proceso požiūriu) konstitucinės raidos keliu, t.y. ne paprasčiausiai atnaujinti tarpukario konstitucijų galiojimą, kaip padarė Latvija (beje, tai teoriniu požiūriu būtų ir kiek sudėtinga, nes paskutiniosios tarpukario Lietuvos ir Estijos konstitucijos nebuvo demokratiškos), ir vėliau „atšviežinti“ jas reikalingais pakeitimais, bet iš karto parengti šiuolaikines konstitucijas.

Lietuvos ir Estijos konstitucijų kūrimo ir priėmimo proceso etapus žymi kelių konstitucinių aktų priėmimas. Visų pirma, 1990 metų lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos nutarimu „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo“¹⁷ ir jau minėtu Estijos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. rugpjūčio 20 d. nutarimu „Dėl Estijos nepriklausomybės“ buvo patvirtintos konstitucijų projektus turėjusių parengti darbo grupių sudėtys (Estijoje Konstitucijos projektui parengti nutarta sušaukti Konstitucinę Asamblėją, sudarytą pariteto pagrindais iš Aukščiausiosios Tarybos ir Estijos Kongreso narių).

Lietuvoje sudaryta darbo grupė, vykdydama jai pavestus uždavinius, pirmiausiai parengė Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenis¹⁸, kuriuose suformulavo svarbiausias būsimo konstitucinio reguliavimo pagrindines nuostatas. Metmenyse jau matyti valdžių padalijimu pagrįsta valstybės valdžių struktūra. Struktūroje Seimui pripažintas itin svarbus vaidmuo (nebuvo nuostatos dėl pirmalaikių Seimo rinkimų).

¹⁷ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=863&p_query=&p_tr2=- - žiūrėta 2007-10-14

¹⁸ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=1255&p_query=&p_tr2=- - žiūrėta 2007-10-14

1991 m. lapkričio 5 d. Lietuvos Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos”¹⁹, kuriame išdėstė savo požiūrį dėl tolesnio Konstitucijos rengimo. Šio nutarimo svarstymas išryškino ir nuomonių skirtumus dėl konstitucinio proceso: politinių jėgų nesutarimo „obuoliu” tapo Respublikos Prezidento institucijos atkūrimas²⁰. 1991 m. gruodžio 10 d. sudaryta laikinoji komisija, nors ir turėjo parengti vieningą Konstitucijos projektą, suskilo ir rengė du atskirus Konstitucijos projektus, kurių autoriai nevienodai įsivaizdavo Seimo, Prezidento, Vyriausybės kompetencijos klausimus, regėjo skirtingą valstybės valdžios institucijų sąveiką. Nors 1992 m. balandžio 21 d. Aukščiausioji Taryba po audringo svarstymo ir pritarė metmenų idėjomis sekusiam bei parlamentarizmo vertybes įtvirtinusiame laikinosios komisijos projektui ir nutarė jį paskelbti spaudoje visuomenei svarstyti, tačiau tuo pačiu metu spaudoje pasirodė ir alternatyvus Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą” parengtas Konstitucijos projektas, įtvirtinęs stiprią prezidento valdžią.

Estijos Konstitucijos priėmimo procesas taip pat nebuvo visiškai sklandus. Pirmajam Konstitucinės Asamblėjos posėdžiui 1991 m. rugsėjo 13 d. buvo pateikti šeši pagrindinio šalies įstatymo projektai. Visi projektai buvo parengti Estijos konstitucinio proceso dalyvių, kurių kiekvienas aršiai gynė savo poziciją. Pavyzdžiui, Estijos Kongreso atstovai pateikė parlamentarizmo principus įtvirtinantį Konstitucijos projektą; kiti du projektai labiau akcentavo prezidento vaidmens svarbą (vienas iš jų, beje, buvo parengtas 1938 m. Konstitucijos nuostatų pagrindu, žinoma, jas pritaikius tuometinėms sąlygoms); gana optimaliais valstybės valdžių funkcijų subalansuotumo požiūriu buvo laikomi ir du teisininkų darbo grupių parengti Konstitucijos projektai²¹.

Vis dėlto ilgainiui išryškėjo prioriteto vienam iš projektų - Estijos Kongreso atstovų parengtam projektui – teikimas, sąlygotas to, jog nepaisant paritetinio Konstitucinės Asamblėjos formavimo principo (po lygiai atstovų iš Estijos Parlamento ir Kongreso), joje dominavo nacionalradikalų frakcijos atstovai (daugumą Kongrese sudariusi frakcija, kuri turėjo nemažą dalį mandatų ir Aukščiausioje Taryboje). Todėl pirmenybę imta teikti Estijos Kongreso atstovų parengtam stiprią parlamento valdžią akcentuojančiam Konstitucijos projektui, kuris, kaip paaiškėjo vėliau, ir tapo ketvirtosios Estijos Konstitucijos pamatu.

Lietuvoje įstrigęs konsoliduoto Konstitucijos projekto rengimo procesas iš mirties taško pajudėjo 1992 m. rugpjūčio 4 d., Aukščiausiajai Tarybai priėmus nutarimą, kuriuo išreikšta visų Aukščiausiosios Tarybos frakcijų tvirta politinė valia rengti suderintą Konstitucijos projektą,

¹⁹ Valstybės žinios: 1991-11-20 Nr.32-874.

²⁰ Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis / Toma Birmontienė ... [et al.]. - Vilnius: MRU Leidybos centras, 2002. P. 164-173.

²¹ Лепс А. Критический обзор эстонского конституционного законодательства // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. Москва: Изд-во Центра Конституц. исслед. МОНФ, 1997, № 3 (20); 4 (21). С. 26-35.

pagrindu imantį minėtus Konstitucijos rengimo komisijos ir Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ darbo grupės parengtus Konstitucijos projektus. Taip pat buvo sutarta 1992 m. rugsėjo 17–25 d. organizuoti Konstitucijos projekto svarstymą Aukščiausiojoje Taryboje, o referendumui jį teikti 1992 m. spalio 25 dieną.

Konstitucijos projekto derinimo grupei per labai trumpą laiką pavyko parengti suderintą Konstitucijos projektą, kuriam Aukščiausioji Taryba pritarė 1992 m. spalio 13 d. Šiame projekte atsižvelgta į Lietuvos valstybės konstitucines tradicijas – visapusiškai įvertintos Lietuvos 1922 m. ir 1938 m. Konstitucijos, jų nuostatos; pasinaudota turtinga Vakarų šalių konstitucinės kūrybos patirtimi. Buvo įvertinta tai, kad prabėgę dešimtmečiai ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje pakoregavo kai kuriuos požiūrius į konstitucijas ir konstitucinius principus.²²

Estijos Konstitucinė Asamblėja Konstitucijos projektui pritarė kiek anksčiau, 1992 m. balandžio 10 d. vykusiame posėdyje, o tų pačių metų balandžio 20 d. Aukščiausioji Taryba nusprendė projektą teikti svarstyti nacionaliniam referendumui.

Referendumams pateiktiems Lietuvos ir Estijos konstitucijų projektams piliečiai pritarė atitinkamai 1992 m. spalio 25 d. ir 1992 m. birželio 28 d. Pagal naujosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos 151 straipsnį, ji įsigaliojo kitą dieną po oficialaus referendumo rezultatų paskelbimo ir nustačius, kad referendume jai pritarė daugiau nei pusė visų Lietuvos piliečių, turinčių rinkimų teisę. Estijos Konstitucija, remiantis Respublikinės rinkimų komisijos sprendimu, įsigaliojo 1992 m. liepos 3 d.

1992 m. birželio 28 d. referendume priimta Estijos Respublikos Konstitucija ir 1992 m. spalio 25 d. referendume priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija sąlyginai užbaigė po nepriklausomybės atkūrimo Baltijos šalyse prasidėjusį valstybių konstitucinių pagrindų kūrimo procesą. Kita vertus, iki šiol keičiamos konstitucijų ir konstitucinių įstatymų nuostatos rodo, jog tam tikra prasme jis vis dar vyksta, tiesa, ne taip intensyviai, kaip pirmaisiais nepriklausomybės metais. Užsienio valstybių mokslininkai ateityje neatmeta ir radikalių konstitucinio reguliavimo permainų galimybės: anot jų, kaip ir tarpukario metais, gali būti siekiama apriboti neefektyviai veikiančių parlamentų valdžią, didinant vykdomosios valdžios institucijų galias²³.

²² Lietuvos konstitucinė teisė : vadovėlis / Toma Birmontienė ... [et al.]. - Vilnius : MRU Leidybos centras, 2002. P. 171.

²³ Лепс А. Критический обзор эстонского конституционного законодательства // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. Москва: Изд-во Центра Конституц. исслед. МОНФ, 1997, № 3 (20); 4 (21). С. 35.

3. KONSTITUCIJŲ BRUOŽAI, KONSTITUCIJŲ REIKŠMĖ

Šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų reikšmė konstitucinės teisės doktrinoje vertinama gana priešaringai. Viena vertus, pripažįstama, jog jos, kaip aukščiausios galios teisės aktai, įtvirtino paskutiniame XX amžiaus dešimtmetyje atkurtų valstybių nepriklausomybės sieki, jų valstybingumo pagrindus, todėl jų svarba Baltijos regiono valstybių nepriklausomybei ir konstitucionalizmo raidai neabejojama. Kita vertus, platesniame (pasauliniame arba europiniame) kontekste Lietuvos, Latvijos ir Estijos konstitucijos dažnai traktuojamos kaip neoriginalūs, nesaviti, didesnės įtakos pasaulinei konstitucionalizmo raidai neturėję teisės aktai.

XX amžiaus pabaigoje priimtos pototalitarinės Baltijos šalių konstitucijos teisinėje literatūroje įvardijamos kaip ketvirtoji konstitucionalizmo raidos pasaulyje banga. Latvijos konstituciją galime vertinti kaip po Pirmojo pasaulinio karo priimtoms konstitucijoms (antrosios bangos konstitucijoms), akcentavusioms valstybės valdymo organizavimo sistemą, parlamentarizmo vertybes, ir XX a. pabaigos konstitucijoms, detaliam reglamentuojančioms žmogaus teises ir laisves, įtvirtinančioms konstitucinės kontrolės mechanizmus, būdingų bruožų mišinį (pavyzdžiui, daugelis valstybės valdymą reglamentuojančių nuostatų šiuolaikinėje Latvijos Konstitucijoje perimta iš 1922 m. Konstitucijos, tuo tarpu nuostatos dėl Konstitucinio Teismo ir žmogaus teisių bei laisvių (8-asis Konstitucijos skirsnis) „įvestos“ jau po nepriklausomybės atkūrimo), todėl Latvijos Konstituciją kuriam nors vienam iš konstitucionalizmo raidos etapų griežtai priskirti būtų sunku. XX a. pabaigos Baltijos šalių (kaip ir daugelio demokratiškas valstybių) konstitucijos yra ne tik simboliniai dokumentai, skelbiantys pagrindinius principus ir įteisinantys įstatymo viešpatavimą, bet ir aukščiausios teisinės galios aktai, gana detaliam (kartais net doktriniškai) reglamentuojantys valstybės valdžią padalijimo ir jų koordinacijos sistemą, atskirų valstybės valdžios institucijų sudarymo tvarką, jų įgaliojimus, žmogaus teisių katalogą, visuomenės ir valstybės santykius, teisėsaugos institucijų veiklos pagrindus, savivaldos organizavimą, bei numatantys konstitucijų normų laikymosi kontrolės mechanizmus, tiesioginio taikymo galimybes.

Šiuolaikinėms Baltijos šalių konstitucijoms, jų institutams didelę įtaką turėjo giliai konstitucionalizmo tradicijas turinčių valstybių (pavyzdžiui, Vokietijos ir Prancūzijos) konstitucinio reguliavimo patirtis. Kaip jau minėta, rengiant Lietuvos ir Estijos konstitucijų projektus, atsižvelgta į Vakarų Europos šalių modernias konstitucijų idėjas, tarptautines konvencijas. 1922 m. Latvijos Konstitucija parengta atsižvelgiant į 1919 m. Veimaro (Vokietijos) Konstitucijos numatytą valstybės valdymo organizavimo sistemą, bei Šveicarijos Federacinės Respublikos Konstitucijos reguliavimą žmogaus teisių ir laisvių apsaugos srityje; XX a. pabaigoje padaryti Latvijos Konstitucijos pakeitimai atspindi pasikeitusį konstitucionalizmo kontekstą. Šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų tekstų rengėjų bandymai perimti vakarietiškus teisinio reguliavimo modelius

nelaikytini šių konstitucijų originalumo stokos įrodymu ar netgi atviru kai kurių konstitucinių institutų kopijavimu, visiškai panaikinančiu Baltijos šalių konstitucijų savitumą ir paneigiančiu bent nedidelę jų reikšmę Europos ar atskiro jos regiono konstitucionalizmo raidoje. Atvirkščiai, kai kuriuos vakarietiško reguliavimo modelius perėmusių ir juos konkrečiai nacionalinei politinei, socialinei aplinkai pritaikiusių XX a. pabaigos Baltijos šalių konstitucijų priėmimo periodo išskyrimas į atskirą europietiškojo ar net pasaulinio konstitucionalizmo raidos bangą rodo šių teisės aktų reikšmingumą. Konstitucinio reguliavimo ir konstitucinės minties bendrumas su Vakarų šalimis nepaneigia Baltijos šalių konstitucijų individualumo ir specifikos, reikšmės ne tik pačių Baltijos valstybių, bet ir viso Rytų ir Vidurio Europos regiono konstitucionalizmo raidai.

Kalbant apie šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų reikšmę, pabrėžtina jų, kaip tarpukario valstybių konstitucinių tradicijų tąsos, svarba. Nepaisant daugelio iš Vakarų valstybių konstitucijų perimtų konstitucinio reguliavimo ypatumų, šiuolaikinėse Baltijos šalių konstitucijose taip pat aiškiai pastebimos tarpukario konstitucinio reguliavimo tradicijų tęstinumo tendencijos. Jos ypač ryškios Latvijoje, atnaujinusioje 1922 m. Konstitucijos galiojimą po nepriklausomybės atkūrimo. Lietuvoje ir Estijoje tarpukario konstitucinio reguliavimo tęstinumo tendencijos atsispindi valstybės valdžių įgaliojimų paskirstymo srityje: pasimokius iš tarpukario konstitucinio reguliavimo klaidų, naujosiose konstitucijose stengiamasi geriau subalansuoti įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių tarpusavio santykius, bandant įtvirtinti pusiau prezidentinį arba „racionalizuotą“ parlamentinį valdymą.²⁴

Šiuolaikinės Baltijos šalių konstitucijos atspindi tuometinę XX a. pabaigos istorinę padėtį (totalitarinių valstybių griūtį ir naujo demokratijos raidos etapo pradžią), politinių jėgų pusiausvyrą, jų interesų suderinimo rezultata. Konstitucijų tekstuose ypač ryškios antitotalitarinės tendencijos, demokratinė institutų (pliuralizmo, žmogaus teisių ir laisvių, privačios nuosavybės ir kt.) aukštinimas, akcentavimas. Šiuolaikinės Baltijos šalių konstitucijos atspindi jų priėmimo (atnaujinimo) laikotarpio politinę-istorinę situaciją, tuometines socialines, ekonomines vertybes.

Norėję išskirti bendruosius, daugeliui šiuolaikinių konstitucijų būdingus, ir specialiuosius Baltijos šalių konstitucijų bruožus. Prie bendrųjų priskirtinas (1) konstitucijos, kaip svarbiausio, aukščiausios teisinės galios šalies įstatymo, kuriam negali prieštarauti jokie kiti įstatymai, statusas, (2) konstitucijos stabilumas ir ypatinga jos keitimo tvarka, (3) konstitucijos vientisumas ir tiesioginio taikymo galimybė. Specialiaisiais šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų (įskaitant atnaujintą Latvijos 1922 m. Konstituciją) bruožais laikytinas (1) detalus asmens pagrindinių teisių ir laisvių išdėstymas; (2) konstitucinis politinio pliuralizmo ir politinių partijų veiklos, masinės informacijos priemonių veiklos, tautinių mažumų, rinkos ūkio, nuosavybės santykių apsaugos

²⁴ Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija : Konstitucija XXI amžiuje. T. 30(22). ISSN 1392-6195. Vilnius : LTU Leidybos centras. 2002, T. 30(22), p. 47-58.

reglamentavimas; (3) siekimas įtvirtinti „racionalizuotą“ parlamentinę ar pusiau prezidentinę valdymo sistemą; (4) konstituciniame tekste tiesiogiai formuluojamas ir valdžios padalijimo principas, kurio laikantis nustatomi valstybės valdžios institucijų įgaliojimai ir tarpusavio santykiai; (5) europinis konstitucinės kontrolės modelis.

Konstitucijos, kaip svarbiausio, aukščiausios teisinės galios šalies įstatymo, kuriam negali prieštarauti jokie kiti įstatymai, statusas pabrėžiamas daugelyje Baltijos valstybių konstitucijų straipsnių. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 7 straipsnyje nustatyta: „Negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai“; Estijos Respublikos Konstitucijos 3, 102 straipsniuose taip pat įtvirtintas įstatymų prieštaravimo Konstitucijai negalimumo principas. Latvijos Konstitucijoje, atsižvelgiant į tai, kad tarpukariu nebuvo tradicijos konstituciniame tekste įtvirtinti pagrindinius konstitucinio reguliavimo principus (tiesiog buvo stengiamasi sureguliuoti valstybės valdžių tarpusavio santykius, valstybės valdymo tvarką; be to, ir konstitucinės teisės doktrina tada buvo ne taip plačiai išvystyta kaip dabar), tiesiogiai konkrečioje normoje įtvirtinto konstitucijos viršenybės principo nerasime. Latvijos Konstitucijos, kaip svarbiausio, pamatus visai teisės sistemai grindžiančio, aukščiausią teisinę galią turinčio akto statusas įtvirtinamas atskirose Konstitucijos normose „duodant“ nurodymus sureguliuoti tam tikras sritis žemesnės teisinės galios teisės aktais – įstatymais (45, 86, 88, 105 straipsniai; beje, panašios banketinės normos įtvirtintos ir Lietuvos Konstitucijos 30 str., 35 str. 3 d., 111 str. 4 d. ir kt., Estijos Konstitucijos 2, 7 straipsniuose, 8 str. 5 d., 106 str. ir kt.), numatant Konstitucijai prieštaraujančių įstatymų, kitų teisės aktų panaikinimo mechanizmus, teisę jų netaikyti (Latvijos Konstitucijos 85 straipsnis; Lietuvos Konstitucijos 102, 107, 110 straipsniai; Estijos Konstitucijos 142 straipsnis). Pažymėtina, jog Konstitucijos viršenybė valstybės viduje galioja ne tik nacionalinės, bet ir tarptautinės teisės atžvilgiu (Lietuvos Konstitucijos 105 str., Estijos Konstitucijos 123 str. 1 d.).

Konstitucijos stabilumą užtikrina pats jos turinys (gana abstrakčiai reguliuoja svarbiausius, fundamentalius visuomenės gyvenimo santykius) ir ypatinga keitimo tvarka. Lietuvos Konstitucija gali būti keičiama ne mažiau kaip 2/3 visų Seimo narių dauguma, balsuojant du kartus, o Estijos Konstitucija gali būti keičiama ne mažiau kaip 1/2 visų parlamento narių dauguma, taip pat balsuojant du kartus. Latvijos Konstitucija gali būti keičiama ne visų Saeima narių, o posėdyje dalyvaujančių 2/3 parlamentarų dauguma (posėdyje dalyvaujant ne mažiau kaip 2/3 visų parlamento narių) per tris posėdžius.

Be to, pažymėtina, jog svarbiausius, kertinius valstybės ir visuomenės gyvenimo aspektus reglamentuojančios Baltijos šalių konstitucijų normos (dėl valstybės nepriklausomumo, valstybinės santvarkos, valdžių padalijimo, valstybės suvereniteto ir teritorijos, konstitucijos keitimo ir kt.) parlamento pakeistos negali būti; ši teisė priklauso tautai – ji minėtas normas gali keisti referendume (Latvijoje parlamento padaryti svarbiausių Konstitucijos nuostatų (1, 2, 3, 4, 6, 77

straipsnių) pakeitimai įsigalioja tik juos patvirtintus referendume (77 str.), kitose Baltijos valstybėse konstitucijos pakeitimo projektas iš karto teikiamas svarstyti referendumui).

Pažymėtina, jog būnant gana stabiliais teisės aktais, Baltijos šalių konstitucijoms kartu negresia sustabarėjimas. Konstitucijų normas bei principus interpretuoja, aiškina ir besikeičiančioms valstybės bei visuomenės gyvenimo sąlygoms adaptuoja visos trijose Baltijos šalyse veikiančios konstitucinės kontrolės institucijos (Lietuvoje ir Latvijoje - Konstituciniai teismai. Estijoje konstitucingumo kontrolės priežiūra patikėta Aukščiausiajam Teismui).

Konstitucijos vientisumo bruožas reiškia konstitucinio reguliavimo ryšį, įtvirtina Konstitucijos normų, principų ir institutų, kaip vieningos, susijusios sistemos, sampratą. Tai reiškia, kad norint suprasti tam tikrą konstitucinę taisyklę, ją reikia traktuoti ne kaip izoliuotą nuostatą, bet aiškinti viso konstitucinio reguliavimo kontekste²⁵. Lietuvos Konstitucijoje šis iš konstitucinės teisės doktrinos atkeliavęs principas tiesiogiai įtvirtintas 6 straipsnyje, o kitų dviejų Baltijos valstybių konstitucijose jis nenumatytas, tačiau tai nereiškia, jog šių valstybių konstitucijos nėra vientisi aktai (tiesiog nuspręsta į konstitucijų tekstus neperkelti doktrinos nuostatų). E.Jarašiūnas pastebi, jog tiesioginis doktrinos formulavimas pačiame konstitucijos tekste yra inspiruotas XX a. pabaigoje įsitvirtinusio požiūrio, kad konstituciją sudaro ne tik konstitucijos tekste išdėstytos normos, bet taip pat „principai ir idėjos, kurios tiesiogiai nenustatomos konkrečiose konstitucinėse nuostatose, bet kyla iš jų visumos, iš jų bendros prasmės ir reikšmės“²⁶, kuris (požiūris) gana ryškiai atspindėtas (tiesa, ne konstitucijos vientisumo principo įtvirtinimo srityje) ir XX a. pabaigoje priimtoje Estijos Konstitucijoje bei Latvijos Konstitucijos dalyje, papildytoje (pakeistoje) po nepriklausomybės atkūrimo.

Dar viena Baltijos šalių konstitucijų savybė – tiesioginis taikymas. Galimybė ginti savo teises teisme remiantis konstitucija įtvirtinta Lietuvos Konstitucijos 6 straipsnyje, tuo tarpu Latvijoje ir Estijoje šio principo įtvirtinimas ir vystymas paliktas doktrinai. Konstitucijos tiesioginio taikymo principas – būtinas demokratinės konstitucinės santvarkos elementas, suteikiantis konstitucijai ne deklaratyvų pobūdį, o realią galimybę joje įtvirtintas teises ginti teisme. Baltijos šalių konstitucijų tiesioginio taikymo galimybės ir problemos gana plačiai nagrinėtos 2002 metais vykusioje Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijoje „Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas“. Joje pažymėta, jog Baltijos šalių konstitucijų normos tiesiogiai taikomos dažniausiai aukščiausiame teisminės valdžios lygmenyje (Konstituciniame ir/ar Aukščiausiajame teismuose), tuo tarpu pirmąją instanciją civilines, baudžiamąsias, administracines bylas nagrinėjantys teismai

²⁵ Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis / Toma Birmontienė ... [et al.]. - Vilnius: MRU Leidybos centras, 2002. P. 181.

²⁶ Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija: Konstitucija XXI amžiuje. T. 30(22). ISSN 1392-6195. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2002, T. 30(22), p. 47-58; Garlicki L. Sądownictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej. – Warszawa: PWN, 1987. P. 249.

dar neturi pakankamai susiformavusios konstitucijų tiesioginio taikymo praktikos²⁷. Žinoma, bendrosios ar specialiosios kompetencijos teismų praktika civilinėse, baudžiamosiose bei administracinėse bylose nėra vienintelis būdas užtikrinti konstitucijų „gyvumą“, lankstumą ir tiesioginį taikymą, Baltijos valstybių konstitucinėje teisėje numatytos ir kitos galimybės tiesiogiai įgyvendinti konstitucijų normas. Pavyzdžiui, kreipiantis į Konstitucinį (Aukščiausiąjį) Teismą dėl įstatymo ar poįstatyminio teisės akto atitikties konstitucijai nustatymo (tokia galimybė egzistuoja visose trijose Baltijos šalyse), ir minėtam teismui atliekant konstitucinės kontrolės funkcijas, lyginant bei vertinant konstitucijos normas su ginčijamu teisės aktu (ar jo norma), irgi kyla konstitucijos normų tiesioginio taikymo būtinybė. Estijoje, be jau minėtų visoms Baltijos šalims būdingų konstitucijos tiesioginio taikymo atvejų, t.y. bendrosios kompetencijos teismų praktikos tiesiogiai taikant Konstitucijos normas bei jų kreipimosi į Konstitucinį (Aukščiausiąjį) Teismą dėl konstitucijos išaiškinimo, byloje taikytino įstatymo atitikties Konstitucijai nustatymo, egzistuoja ir papildoma, tik šiai šaliai būdinga Konstitucijos tiesioginio taikymo bei įgyvendinimo galimybė: Teisingumo Kancleriui - tarp piliečių ir konstitucinę kontrolę vykdančio Aukščiausiojo Teismo tarpininkaujančiai institucijai - suteikta teisė *a posteriori* atlikti preliminarią teisės normų kontrolę²⁸ (kartu ir jų konstitucingumo kontrolę). Latvijoje nuo 2001 m. liepos 1 d. gyvuoja Baltijos šalių konstitucionalizmo raidos požiūriu unikalus konstitucinio skundo institutas, t.y. kiekvieno asmens, manančio, jog jo konstitucinės teisės buvo pažeistos priimant bei taikant norminį aktą, prieštaraujantį aukštesnės teisinės galios teisės aktams (įskaitant Konstituciją), teisė pateikti tiesioginį skundą Konstituciniam Teismui dėl to norminio akto ar atskiros jo normos pripažinimo negaliojančia²⁹. Be minėtų konstitucijos tiesioginio taikymo galimybių, sąlyginai galima būtų išskirti ir visoms Baltijos šalims būdingą prezidento *a priori* atliekamą normų kontrolę, kurios metu bent jau abstrakčiai turėtų būti įvertinamas ir parlamento priimtų teisės aktų konstitucingumas (toks kontrolės mechanizmas numatytas Lietuvos ir Latvijos Konstitucijų 71, 72 straipsniuose, Estijos Konstitucijos 107 straipsnyje).

Kalbant apie specifinius šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų bruožus, pažymėtina, jog visose jose gana detaliai išdėstytos asmens pagrindinės teisės ir laisvės, šiam institutui skiriant atskirus konstitucijų skirsnius (skyrius), konstituciškai reglamentuojamas politinis pliuralizmas ir politinių partijų veikla, masinės informacijos priemonių veikla, tautinių mažumų, rinkos ūkio, nuosavybės santykių apsauga. Detalus žmogaus teisių, laisvių ir pareigų reglamentavimas sietinas

²⁷ Mikelėnas V. Lietuvos Respublikos Konstitucija Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų praktikoje // Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos „Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas“ medžiaga. – Vilnius, 2002. P. 131-172.

²⁸ Sarapuu M. Teismų sprendimų aiškinimas: neegzistuojančios Aukščiausiojo Teismo bylos // Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos „Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas“ medžiaga. – Vilnius, 2002. P. 181-189.

²⁹ Endzinš A. Konstitucinio skundo institutas Latvijoje // Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos „Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas“ medžiaga. – Vilnius, 2002. P. 73-81.

su po Antrojo pasaulinio karo praūžusia tarptautinio žmogaus teisių ir laisvių reguliavimo, apsaugos akcentavimo banga, kuri turėjo didelę įtaką ir nacionalinių konstitucijų reguliavimo pasikeitimui. Todėl, atkūrus Baltijos šalių nepriklausomybę, svarbiausiose valstybių įstatymuose suskubta perimti pasaulines pagrindinių žmogaus teisių reglamentavimo tradicijas; netgi Latvija, atnaujinusi tarpukario (tuo metu dar nebuvo įpročio į konstitucijų tekstus įtraukti detalius žmogaus teisių katalogus) Konstitucijos galiojimą, 1998 metais ją papildė atskiru žmogaus teises reglamentuojančiu skyriumi. Pastebėtina, jog detalus žmogaus teisių reguliavimas Baltijos šalių konstitucionalizmo istorijoje (tiesa, ne nepriklausomoje) nebuvo naujas dalykas: socialistinės konstitucijos taip pat numatė gana plačius ir liberalius žmogaus teisių ir laisvių katalogus, tačiau jos nebuvo realiai įgyvendinamos dėl politinės bei teisinės sistemos ypatumų. Manytina, jog po Baltijos šalių nepriklausomybės atkūrimo socialistinių respublikų konstitucijų nuostatos dėl žmogaus teisių didžiojoje dalyje galėjo būti „perneštos“ į naujasias nepriklausomų respublikų konstitucijas ir būtų puikiai tikusios tuometinei politinei bei socialinei situacijai, tačiau siekis pabrėžti naujos politinės ir nepriklausomos teisminės sistemos susikūrimą, atsiribojimą nuo socialistinių vertybių ir Tarybų Sąjungos vertę konstitucijų rengėjus labiau dairytis į Vakarų konstitucionalizmo idėjas, Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos priimtus dokumentus.

Politinių teisių ir laisvių srityje šiuolaikinės Baltijos šalių konstitucijos perėmė beveik visas svarbiausias tarptautinių konvencijų ir Vakarų Europos valstybių konstitucijų įtvirtintas politines teises: teisę turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę, teisę laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas, teisę rinktis į taikius susirinkimus, teisę gauti valstybės įstaigų turimą informaciją apie save ir kt. Baltijos šalių konstituciniame politinių teisių reguliavime pastebimos antitotalitarizmo tendencijos: pavyzdžiui, Lietuvos Konstitucijos 35 straipsnio 2 dalis draudžia asmenį versti priklausyti kokiam nors bendrijai, politinei partijai ar asociacijai; Latvijos Konstitucijos 100 straipsnis draudžia teisės laisvai reikšti savo įsitikinimus (žodžio laisvės) cenzūrą; analogiška nuostata įtvirtina Estijos Konstitucijos 45 straipsnyje. Šią tendenciją konstitucinės teisės mokslininkai aiškina siekiu apsaugoti nuo buvusios savivalės, totalitarinės tvarkos sugrįžimo, būtinybe detaliai reglamentuoti politinį ir ideologinį pliuralizmą, kurio Baltijos šalių piliečiai „nematė“ pusę amžiaus ir kuris kai kam galėjo pasirodyti sunkiai įsisavinamas³⁰.

³⁰ Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // *Jurisprudencija : Konstitucija XXI amžiuje*. T. 30(22). ISSN 1392-6195. Vilnius : LTU Leidybos centras. 2002, T. 30(22), p. 47-58; Lesage M. *Transition vers la démocratie et l'Etat de droit et le changement constitutionnel // Constitutions d'Europe centrale, orientale et balte*. – Paris: La Documentation française, 1995. P. 14.

Šiuolaikinėse Baltijos šalių konstitucijose įtvirtinant ekonomines ir socialines žmogaus teises bei laisves, susidurta su teisinio reguliavimo tęstinumo dilema³¹. Viena vertus, buvo suvokiama, kad vienu ypu pereiti į privačia nuosavybe pagrįstą rinkos ekonomiką, kurioje puikiai funkcionuotų jos dalyvių teisių ir pareigų pusiausvyros mechanizmai, nebus įmanoma, todėl logiškiau galėjo pasirodyti ne visų, o tik dalies teisių ir laisvių, kurių įgyvendinimą būtų galima užtikrinti per gana trumpą laikotarpį po konstitucijų priėmimo, reglamentavimo įtvirtinimas, vėliau konstitucijų tekstus papildant kitomis ekonominėmis ir socialinėmis teisėmis. Tačiau šis kelias konstitucionalizmo atžvilgiu kartu galėjo atrodyti ir kaip ekonominių bei socialinių teisių apribojimo ar jų apimties sumažinimo įtvirtinimo siekis, ypač lyginant su prieš tai galiojusiu socialistinių konstitucijų numatytais gana plačiais socialinių teisių katalogais (kurie, tiesa, daugiausiai liko neįgyvendinti). Baltijos valstybėse nuspręsta pasukti kitu keliu: naujai priimtose Lietuvos ir Estijos konstitucijose įtvirtintos visos įmanomos ir ateityje galinčios būti reikalingomis ekonominės ir socialinės žmogaus teisės, jas numatant kaip būsimos valstybės politikos šioje srityje gaires ir tikslus bei pageidaujamą būsimą visuomeninių santykių vystimosi rezultatą (pavyzdžiui, konstitucijose buvo įtvirtinta privačios nuosavybės teisė (ja grindžiamas Lietuvos ūkis), kuri realiai įgyvendinta (didžioji dalis valstybinės nuosavybės privatizuota) ir tapo dominuojančia per kelis sekančius metus). Tuo tarpu Latvija tikriausiai laukė, kol reali ekonominių ir socialinių santykių padėtis maždaug „susilygins“ su konstituciniais siekiais, ir todėl tik 1998 metais priėmė žmogaus teises ir laisves reglamentuojančius Konstitucijos papildymus.

Tautinių ir etninių mažumų nediskriminavimo principas taip pat akcentuojamas visose Baltijos šalių konstitucijose, tačiau skiriasi šioms mažumoms, jų bendruomenėms suteikiamos autonomijos lygis. Pavyzdžiui, Lietuvos ir Latvijos Konstitucijos linkusios teisę saugoti, plėtoti ir skleisti bei laisvai reikšti savo tautinę (etninę) kalbą, kultūrą ir papročius suteikti piliečiams, priklausantiems tautinėms bendrijoms, o ne pačioms bendrijoms (Lietuvos Konstitucijos 37 str., Latvijos Konstitucijos 114 str.). Tuo tarpu Estijos Konstitucijos nuostatos (49, 50 straipsniai) labiau nukreiptos į tautinėms mažumoms priklausančių piliečių junginius - etnines bendruomenes, garantuojama jų teisė puoselėti savo kultūrą, o esant reikalui – ir steigti savivaldos institucijas (kitų dviejų Baltijos valstybių konstitucijose ši teisė neregamentuojama, apsiribojama lakonišku lygiateisiškumo ir teisės puoselėti savo kultūrą įtvirtinimu). Gana detalus tautinių mažumų padėties konstitucinis reglamentavimas Estijos Konstitucijoje atspindi ne tik šios valstybės, bet ir visų Baltijos regiono valstybių perėjimo į demokratinę santvarką etapo ypatumus, Konstitucijoje išreikštą norą ir siekį aiškiai deklaruoti atkurtos valstybės demokratinę santvarką, ideologinio pliuralizmo vertybes.

³¹ SIGMA Papers No. 2: Constitutions of CEE Countries and Baltic States. – Organisation for Economic Co-operation and development, Paris, 1995 // <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN006703.pdf> - žiūrėta 2007-09-05

Kaip minėta, šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų tekstuose ryškiai matomas siekimas įtvirtinti „racionalizuotą“ parlamentinę valdymo sistemą (Lietuvoje – labiau „racionalizuotą“, Latvijoje ir Estijoje – artimesnę klasikiniam modeliui), aiškiai konstitucijų tekstuose suformuluoti valdžių padalijimo principą (Lietuvos Konstitucijos 18 str., Estijos Konstitucijos 4 str.), kurio laikantis nustatomi valstybės valdžios institucijų įgaliojimai ir tarpusavio santykiai. Minėta valdymo sistema pasirinkta pasimokius iš tarpukario konstitucinio reguliavimo klaidų, stengiantis suderinti tarpukariu egzistavusių parlamentinės ir autoritarinės, didžiąją įgaliojimų dalį suteikusios valstybės vadovui (prezidentui), sistemų bruožus, taip pat remiantis gilią demokratijos tradicijas turinčių Vakarų valstybių patirtimi. Tiesa, akcentuojant demokratijos vertybes ir pliuralizmo principą, daug kur tebeišlieka ryškus parlamento dominavimas: Estijos, Latvijos Konstitucijos (net ir po Latvijos Konstitucijoje 1997 metais padarytų įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių įgaliojimų rokiruočių) Respublikos Prezidentui suteikia daugiausia reprezentacinius įgaliojimus, šių valstybių konstitucinis reguliavimas valstybės valdžių tarpusavio santykių srityje labiau atitinka Vokietijos konstitucinės teisės parlamentines tradicijas. Tik tiesiogiai renkamo Lietuvos Respublikos Prezidento įgaliojimai yra reikšmingesni (lyginant kitų dviejų Baltijos valstybių prezidentų įgaliojimais), turi didesnę įtaką šalies vidaus ir užsienio reikalams.

Konstitucinės kontrolės institutas Baltijos šalių konstitucionalizmo raidoje yra gana naujas dalykas. Nors tarpukariu ir buvo bandymų konstitucionalizuoti įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo kontrolės idėjas, tačiau jie ir liko bandymais. Tik po nepriklausomybės atkūrimo, priėmus naujas konstitucijas arba atnaujinus senųjų (tarpukario) galiojimą, jose įtvirtintas konstitucijos viršenybę, lankstumą ir dinamiškumą užtikrinantis konstitucinės kontrolės mechanizmas. Lietuvoje ir Latvijoje (1996 metais Konstitucijoje padarius atitinkamus pakeitimus), remiantis Prancūzijos, Italijos, Vokietijos, Austrijos ir kitų Vakarų Europos valstybių konstitucionalizmo tradicijomis, įsteigti konstituciniai teismai, turintys teisę kontroliuoti kitų nacionalinių ar net parlamento ratifikuotų tarptautinių teisės aktų atitikimą konstitucijai, aiškinti, interpretuoti konstitucijų normas. Estijoje, siekiant išlaikyti tarpukariu veikusią institucijų veiklos tęstinumą, palikta Teisės Kanclerio pareigybė, turinti teisę siūlyti antikonstitucinį teisės aktą priėmusiai institucijai per 20 dienų pakeisti Konstitucijai prieštaraujančią normą, o šio įpareigojimo neįvykdžius – kreiptis į Aukščiausiąjį Teismą dėl teisės akto ar atskiros jo normos pripažinimo negaliojančia (Konstitucijos 142 str.).

Kalbant apie šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų bruožus, vėlgi pabrėžtina, jog minėtose konstitucijose įprasta iš doktrinos „paimtus“ konstitucinės teisės principus tiesiogiai įterpti į konstitucijų tekstus, todėl apskritai šios konstitucijos pasižymi jose įtvirtintų konstitucinių principų gausa. Konstitucijos principai – tai gana plataus pobūdžio, bendros ir nekonkretizuotos taisyklės, nurodančios tam tikrą siekį, tikslą, teisės turėjimą ar vertybę; nuo konstitucijos normų jie skiriasi

savo struktūra (nėra tradicinės dvinarės ar trinarės normos sandaros), normos dažniausiai tikslina, konkretizuoja principus³². Pavyzdžiui, Estijos Konstitucijos 4 straipsnyje numatytas valdžių padalijimo principas konkretizuojamas IV, V ir kitų Konstitucijos skyrių normomis, reglamentuojančiomis įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžių įgaliojimus, jų tarpusavio santykius; Latvijos Konstitucijos 2 straipsnyje įtvirtintas suvereniteto priklausomybės tautai principas detalizuojamas konstitucinėmis normomis reguliuojant atstovaujamojų institucijų rinkimo, svarbiausių valstybės ir visuomenės gyvenimo klausimų sprendimo referendumu klausimus ir pan. Baltijos šalių konstitucijų (ypatingai Lietuvos ir Estijos konstitucijose, šioje srityje pasižyminčiose gana dideliu doktrinos perėmimo lygiu) tekstuose įtvirtintas platus konstitucinės teisės principų katalogas: teisinės valstybės principas, konstitucijos viršenybės principas, demokratijos principas, pilietinės visuomenės ir pasaulietinės valstybės principai, tautos suvereniteto principas, prigimtinių teisių apsaugos ir lygybės principai, teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo (teisės į teisminę gynybą) principas, konstitucinio valdžios galių ribojimo principas, kt.

Apibendrinant šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijose įtvirtintų principų bei normų bruožų analizę, pažymėtina, jog šios konstitucijos savyje jungia daugelį tarpukario Baltijos valstybėms bei šiuolaikinėms Vakarų valstybėms būdingų konstitucionalizmo bruožų, atspindi jų priėmimo metu regione egzistavusią geopolitinę situaciją, tarpukario konstitucionalizmo tradicijas. Nors pasaulio mokslinėje doktrinoje jos vertinamos kaip tarpusavyje panašios, be to, daugelį normų perėmusios iš gilesnes konstitucionalizmo raidos tradicijas turinčių valstybių konstitucijų, analizuodami atskirus konstitucinius principus, jų įtvirtinimo konstitucijų tekstuose ypatybes, specifines konstitucines normas, pastebime, jog konstitucinio reguliavimo detalumo, konstitucijų institutų ir jų reglamentavimo būdų įvairovės, konstitucijų normų aiškinimo bei jų tiesioginio taikymo užtikrinimo galimybių prasme Baltijos šalių konstitucijos neretai iš esmės skiriasi ne tik viena nuo kitos, bet ir nuo kitų posovietinio bloko bei Vakarų valstybių konstitucijų.

³² Lietuvos konstitucinė teisė : vadovėlis / Toma Birmontienė ... [et al.]. - Vilnius : MRU Leidybos centras, 2002. P. 206.

4. BALTIJOS ŠALIŲ KONSTITUCIJOSE ĮTVIRTINTO TEISINIO REGULIAVIMO ANALIZĖ: PANAŠUMAI IR SKIRTUMAI

Trečiajame baigiamojo darbo skyriuje lyginamuoju aspektu detaliau panagrinėtini kelių pagrindinių Baltijos šalių konstitucijų institutų – žmogaus teisių ir laisvių, valstybės valdžių organizacijos ir tarpusavio santykių, valstybės valdymo formos, konstitucinės kontrolės - ypatumai.

4.1. Žmogaus teisės ir laisvės

„Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“ – skelbia Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnis.

Žmogaus teisių ir laisvių reglamentavimui Baltijos šalių konstitucijų tekstuose skiriamas gana didelis dėmesys. Lietuvos ir Estijos Konstitucijose šios teisės reglamentuojamos tuojau pat po bendrųjų nuostatų einančiuose skyriuose, taip akcentuojant minėto instituto svarbą, pagarbą pagrindinėms žmogaus teisėms bei laisvėms. Latvijoje žmogaus teisių ir laisvių reglamentavimui taip pat skirtas atskiras skyrius, tačiau jis, atsižvelgiant į tai, kad 1922 m. Latvijos Konstitucijoje atskiro žmogaus teisėms skirto skyriaus nebuvo, patalpintas Konstitucijos pabaigoje (papildymai dėl žmogaus teisių ir laisvių prie Latvijos Konstitucijos prijungti 1998 metais).

Kaip jau buvo minėta anksčiau, Baltijos šalių konstitucijoms būdinga tai, jog jose numatytas gana platus ir išsamus žmogaus teisių ir laisvių katalogas. Pirmiausiai aptarkime vadinamąsias „pirmosios kartos“ – pilietines ir politines - teises bei laisves.

Visos Baltijos šalių konstitucijos pripažįsta ir gina žmogaus teisę į gyvybę (Lietuvos Konstitucijos 19 straipsnis, Latvijos Konstitucijos 93 straipsnis, Estijos Konstitucijos 16 straipsnis). Vadovaujantis Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos VI Protokolo³³ nuostatomis, paskutinio XX amžiaus dešimtmečio pabaigoje Baltijos šalių įstatymuose panaikintos minėtoms konstitucijų dėl gyvybės neliečiamumo ir Šeštojo protokolo nuostatomis prieštaraujančios normos, numatančios mirties bausmę. C.Taube pažymi, jog užtikrinant Baltijos šalių konstitucijų nuostatų dėl gyvybės neliečiamumo įgyvendinimą net ir teismo nuosprendžiais nuteistų asmenų atžvilgiu, Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje eita skirtingais keliais: Lietuvoje mirties bausmę turėjusiam panaikinti Seimui prireikė net Konstitucinio Teismo išaiškinimo dėl mirties bausmę įtvirtinančių normų prieštaravimo Konstitucijai, Latvijoje mirties bausmę įtvirtinančios Konstitucijos nuostatos panaikintos 1998 metais, kartu su Seimo rinkimais surengus ir referendumą dėl mirties bausmės reikalingumo, o Estijoje mirties bausmė nustojo egzistavusi Seimui ratifikavus

³³ Valstybės Žinios, 1999.07.14, Nr.: 61, Publ. Nr.: 1978.

Europos žmogaus teisių ir laisvių konvencijos Šeštąjį protokolą bei priėmus Baudžiamojo kodekso pataisas³⁴.

Teisių į asmens ir jo laisvės neliečiamumą, privataus gyvenimo neliečiamumą, nuosavybės bei būsto neliečiamumą reglamentavimui Baltijos šalių konstitucijose būdinga tai, jog šios teisės reglamentuojamos numatant draudimus arba apribojimus suimant asmenį, su juo atliekant mokslinius ar medicinos bandymus, kontroliuojant asmens susirašinėjimą, pokalbius telefonu, telegrafo pranešimus ir kt. Lietuvos ir Latvijos konstitucijose lakoniškai įtvirtinant, kad asmens laisvė, jo privataus gyvenimo, nuosavybės neliečiamumas gali būti ribojamas tik asmens sutikimu arba įstatymo, teismo sprendimo pagrindu, detalesnis minėtos laisvės ribojimo atvejų reglamentavimas paliekamas žemesnės teisinės galios aktams. Estijoje asmens laisvės bei neliečiamumo ribojimo galimumo kriterijai gana išsamiai numatomi pačiame Konstitucijos tekste (20 straipsnis). Pažymėtina ir tai, jog minėtų teisių bei laisvių reglamentavimas Baltijos šalių konstitucijų tekstuose gana glaudžiai susietas su žmogaus teisės į garbę ir orumą reglamentavimu: pavyzdžiui, apribojant žmogus laisvę teismo nuosprendžio pagrindu, draudžiama jam skirti žiaurias, žalojančias, žeminančias orumą bausmes (Lietuvos Konstitucijos 21 straipsnio 3 dalis, Latvijos Konstitucijos 95 straipsnis, Estijos Konstitucijos 18 straipsnio 1 dalis). Žmogaus teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą taip pat akivaizdžiai susijusi su žmogaus garbės ir orumo išsaugojimo būtinybe³⁵: šios teisės gynimo teisinių priemonių sistema saugo asmenį nuo savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsinosi į jo garbę ir orumą (Lietuvos Konstitucijos 22 straipsnio 4 dalis).

Saviraiškos laisvė apima teisę gauti, turėti bei skleisti informaciją, reikšti nuomonę. Lietuvos Konstitucijos 44 straipsnio 1 dalis, Latvijos Konstitucijos 100 straipsnis ir Estijos Konstitucijos 45 straipsnis draudžia žodžio laisvės cenzūrą, visos Baltijos šalių konstitucijos numato, jog minėta laisvė gali būti ribojama tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, taip pat dorovei, konstitucinei santvarkai (Lietuvos ir Latvijos Konstitucijos), valstybinėms ar komercinėms paslaptims, teisingumui (Estijos Konstitucija).

Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, lygiateisiškumo principas Baltijos šalių konstitucijose reglamentuojamas gana detalai (bet ir gana panašiai), numatant šių teisių realizavimo garantijas, konkrečias minėtų teisių bei laisvių taikymo išimtis. Pavyzdžiui, Estijos Konstitucijos 32 straipsnio 3 dalyje numatyta, jog teikiant pirmenybę visuomenės interesams, įstatymu galima nustatyti nuosavybės rūšis, kurios nuosavybės teise gali priklausyti tik Estijos piliečiams. Tiesa, ši

³⁴ Taube C. Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania: A study in comparative constitutional law. – Uppsala: Justus Förlag, 2001. P. 228.

³⁵ Žilys J. Latvijos Respublikos Konstitucija (Satversme) // Bacevičius V., Butvilavičius D. ir kt. Konstitucinio reguliavimo įvairovė: kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006. P. 266.

lygiateisiškumo principo išimtis atrodo abejotinai suderinamumo su Europos Sąjungos keturiomis pagrindinėmis laisvėmis atžvilgiu, juolab, kad minėtoje Estijos Konstitucijos normoje nurodoma „visuomenės poreikių“ samprata iki šiol nei įstatymu, nei Aukščiausiojo Teismo praktika nebuvo detalizuota. Lietuva, kurios Konstitucijoje irgi buvo panašios, užsienio subjektų teisę įsigyti nekilnojamąjį turtą ribojančios nuostatos (47 straipsnis), galimus prieštaravimus pašalino 2003 m. sausio 23 d. įstatymu Nr. IX-1305³⁶. Latvijos Konstitucijoje nuosavybės teisės subjektai nedetalizuojami, todėl ir toje dalyje keisti jos nuostatų, rengiantis integracijai į Europos Sąjungą, nebuvo būtinybės.

Žmogaus teisė kreiptis į teismą ir su šios teisės įgyvendinimu susijusios teisės (teisė į teisingą teismą, teisė į gynybą teisme, nekaltumo prezumpcija) visose trijose Baltijos šalių konstitucijose reglamentuojama iš esmės vienodai, skiriasi tik reglamentavimo detalumo laipsnis. Pavyzdžiui, visų Baltijos šalių konstitucijose, reglamentuojant asmens teisę kreiptis į teismą dėl jo konstitucinių teisių ar laisvių pažeidimo, kartu konstituciškai įtvirtinamas ir teisingo atlyginimo už asmeniui, pažeidžiant jo teises, padarytą materialinę bei moralinę žalą principas, reglamentuojant teisminį procesą - nekaltumo prezumpcijos principas, teisės į advokatą principas. Be to, Lietuvos Konstitucijoje įtvirtinamas viešo, teisingo, nepriklausomo ir bešališko teismo reikalavimas, numatomas draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius, draudimas bausiti už tą patį nusikaltimą antrą kartą. Estijos Konstitucija šiuo požiūriu yra dar detalesnė: 1) numatyta asmens teisė teismo nagrinėjimo metu reikalauti, kad bet kuris įstatymas, kitas teisės aktas ar veiksmas, susijęs su jo byla, būtų pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai (15 straipsnio 1 dalis); 2) numatyta, jog asmuo negali būti kaltinamas dėl veiklos, kuri jos atlikimo metu nebuvo laikoma neteisėta, netgi reglamentuojama bausmių taikymo ir baudžiamųjų įstatymų galiojimo atgal tvarka (23 straipsnis); 3) draudžiama asmenį perkelti iš vieno teismo jurisdikcijos į kito teismo jurisdikciją; 4) numatomos viešo teismo proceso išimtys; 5) reglamentuojama apeliacinio skundo pateikimo galimybė (visi – 24 straipsnyje) ir kt. Toks didelis konstitucijų tekstų detalumas vertintinas dvejopai: viena vertus, gana jaunose Baltijos šalių demokratijose išsamus žmogaus teisių ir laisvių reglamentavimas gal ir laikytinas reikalingu, valstybių politinės bei pilietinės raidos sąlygotu reiškiniu, tačiau, kita vertus, vargu ar visais atvejais būtinu (daugelio minėtų principų bei taisyklių reglamentavimą galima palikti doktrinai arba specialiesiems įstatymams: juk konstitucijose turi būti numatytos tik pagrindinės, pamatinės normos bei principai, jų detalizuoti pačiuose konstitucijų tekstuose nėra būtina; neveltui, Vakarų

³⁶ Valstybės žinios, 2003-02-07, Nr. 14-540.

mokslininkų nuomone, vėliausiai priimtas ir bene lakoniškiausias iš visų trijų Baltijos valstybių Latvijos žmogaus teisių ir laisvių katalogas laikomas moderniausiu regione³⁷).

Pažymėtina ir tai, jog Latvijos ir Estijos Konstitucijose, skirtingai nei Lietuvos Konstitucijoje (18 straipsnyje), nėra tiesiogiai pabrėžiamas žmogaus teisių ir laisvių prigimtinis pobūdis, tačiau tai nereiškia, jog šiuose pagrindiniuose šalies įstatymuose minėtų teisių apsaugos modelis nėra konstruojamas remiantis prigimtiniu pobūdžio lemiamomis teisių bei laisvių gynimo prielaidomis.

Kalbant apie politinių žmogaus teisių reglamentavimą Baltijos šalyse, pastebėtina, jog šios teisės (teisė eiti pareigas valstybės tarnyboje, rinkimų teisė, įstatymų leidybos iniciatyvos teisė, teisė vienytis į politines partijas) dažniausiai suteikiamos tik valstybės piliečiams (išskyrus teisę rinkti ir/ar būti išrinktiems vietos savivaldos nariais, kuri garantuojama ir nuolat tam tikrame administraciniame vienete gyvenantiems užsieniečiams ar asmenims be pilietybės (Lietuvos Konstitucijos 119 straipsnio 2 dalis, Estijos Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalis) bei teisę jungtis į asociacijas, visuomenines organizacijas, kuri negali būti ribojama nė vienam asmeniui – šiuo atveju ribojama tik pilietybės neturinčio, asociacijai priklausančio asmens teisė dirbti valstybės tarnyboje). Kaimyninių šalių konstitucijų bei Europos Sąjungos teisyno kontekste kritiškai vertintina iki šiol nepakeista Latvijos Konstitucijos 101 straipsnio norma, suteikianti teisę savivaldos narius rinkti tik Latvijos piliečiams. Kadangi Baltijos šalių, taip pat ir Latvijos, konstitucijose pilietybės institutas nėra konstitucionalizuotas, jį paliekama reglamentuoti tam skirtais atskirais įstatymais, ir nė viename jų (nei Lietuvos, nei Latvijos³⁸, nei Estijos³⁹ pilietybės įstatymuose) dvigubos pilietybės principas nėra leidžiamas (išskyrus retas išimtis, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 12 straipsnio 2 dalį, ir ją detalizuojančias Pilietybės įstatymo bei kitų įstatymų nuostatas), darytina išvada, jog minėta Latvijos Konstitucijos nuostata, skirtingai nei kitų Baltijos valstybių konstitucijos, užtrenkia visas duris į Latviją atvykusiems Europos Sąjungos piliečiams dalyvauti savivaldoje.

Pastebėtini ir kiti Baltijos šalių konstitucijų skirtumai politinių teisių reglamentavimo srityje. Kaip buvo minėta, Latvija yra vienintelė Baltijos valstybė, konstituciškai neįtvirtinusi užsieniečių ar asmenų be pilietybės teisės dalyvauti savivaldoje. Estija šią teisę riboja, numatydamą (su tam tikromis, įstatymu nustatytomis išimtimis) užsieniečių teisę tik rinkti, o ne būti renkamiems, be to, įtvirtindama papildomus reikalavimus dėl estų kalbos žinių lygio kandidatams į savivaldybės

³⁷ Taube C. *Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania: A study in comparative constitutional law*. – Uppsala: Justus Förlag, 2001. P. 224-225.

³⁸ http://64.233.183.104/search?q=cache:XqFu4Dzgx5EJ:unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNP_AN018407.pdf+citizenship+law+latvia&hl=lt&ct=clnk&cd=1&gl=lt – žiūrėta 2007-10-09

³⁹ <http://www.legislationline.org/legislation.php?tid=11&lid=2296&less=false> – žiūrėta 2007-10-09

valdymo organų narius⁴⁰. Lietuvoje nuolatinių gyventojų teisės dalyvauti savivaldoje reglamentavimas yra liberaliausias – jiems suteikiama tiek aktyvi, tiek pasyvi rinkimų teisė.

Tam tikrų abejonių sukelia Latvijos Konstitucijoje įtvirtinta teisė politines partijas steigti bei jų nariais būti ne tik Latvijos piliečiams, bet ir užsieniečiams bei asmenims, neturintiems pilietybės (102 straipsnis). Latvijos Konstitucijos rengėjų blaškymasis tarp užsieniečių politinių teisių išplėtimo ir siaurinimo nesuprantamas ne tik konstitucijos teksto vientisumo, normų tarpusavio suderinamumo, bet ir šių teisių realizavimo galimybių, apskritai jų įtvirtinimo (tokio, koks yra dabar) tikslingumo požiūriu. Tarkime, kadangi kiekvienos partijos tikslas yra valdžia (pateikimas valdžion), nesuvokiama, kaip užsieniečiai, esantys kokios nors Latvijos politinės partijos nariais, galės būti išrinkti į *Saeima* arba savivaldos institucijas, kurių nariais gali būti tik Latvijos piliečiai (Latvijos Konstitucijos 9, 101 straipsniai). Palyginimui paminėtina, jog Lietuvos ir Estijos konstitucijose teisė jungtis į politines partijas arba būti jų nariais laiduojama tik piliečiams, todėl užsieniečių dalyvavimo politinių partijų veikloje tikslingumo ir suderinamumo su jų teise būti išrinktiems problema šiuo atveju nekyla (tiesa, ateityje Lietuvoje reikėtų pamąstyti apie teisės dalyvauti politinių partijų veikloje ir teisės dalyvauti kitose nepolitinėse asociacijose, organizacijose atskyrimo konstitucinį įtvirtinimą, nes šiuo metu, paraidžiui aiškinant Lietuvos Konstitucijos tekstą, bet kokios formos asociacijos teisė suteiktina tik Lietuvos piliečiams; baigiamojo darbo autorės nuomone, tinkamai ši problema išspręsta Estijos Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje). Latvijos Konstitucijos nuostatų vidinį nesuderinamumą galėtume paaiškinti nebent tuo, jog Seimo rinkimų tvarką reglamentuojančios nuostatos buvo priimtos tarpukariu, o rinkimų teisę, asociacijų laisvę reglamentuojančios papildomos normos – jau po nepriklausomybės atkūrimo, todėl nesugebėta jų suderinti tarpusavyje.

Detaliau panagrinėtinos ir piliečiams suteiktos įstatymų leidybos iniciatyvos teisės konstitucinio įtvirtinimo Baltijos šalyse ypatybės. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 68 straipsnio 2 dalyje numatyta, jog 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali teikti Seimui įstatymo projektą, ir jį Seimas privalo svarstyti. Latvijoje tokią teisę turi 1/10 dalis visų rinkimų teisę turinčių piliečių. Keistai kaimyninių valstybių konstitucinio reguliavimo kontekste atrodo tautos suverenitetą ir tiesioginės demokratijos principo realizavimą ribojanti Estijos Konstitucijos 103 straipsnio 1 dalies norma, įstatymų leidybos iniciatyvos teisę suteikianti tik atstovaujamosioms arba jų sudarytoms (išrinktoms) institucijoms. Iš dalies šis konstitucinio reguliavimo trūkumas gali būti kompensuotas piliečiams įgyvendinant peticijos teisę (Estijos Konstitucijos 46 straipsnyje numatyta teisė kreiptis į valstybės ar savivaldos institucijas su reikalavimu spręsti žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ar įgyvendinimo bei kitus klausimus, kai tam reikia priimti naują teisės aktą, pakeisti,

⁴⁰ Taube C. *Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania: A study in comparative constitutional law.* – Uppsala: Justus Förlag, 2001. P. 229.

papildyti ar pripažinti netekusiu galios galiojančią teisės aktą) arba kreipiantis į Teisės (Teisingumo) kanclerį (Estijos Konstitucijos 139 straipsnio 1 dalis), taip pat galintį inicijuoti teisės akto pakeitimo, panaikinimo (tiesa, ne priėmimo) procedūrą. Kartu pažymėtina, jog minėtos fakultatyvios piliečių tiesioginio (ne atstovaujamojo) dalyvavimo įstatymų leidybos procese bei jo inicijavimo formos nėra kažkuo išskirtinės, jos su tam tikrais savitais ypatumais būdingos ir kitoms dviejoms Baltijos šalims: 1) Lietuvos Respublikos Konstitucijos 33 straipsnio 3 dalyje ir 73 straipsnyje (bei Seimo kontrolierių įstatyme⁴¹, į kuri nukreipia pastarasis straipsnis) taip pat numatyta (atitinkamai) peticijos teisė ir teisė kreiptis į Seimo kontrolierių, kuris gali inicijuoti žmogaus teises bei laisves pažeidžiančių, varžančių įstatymų pakeitimą, panaikinimą; 2) Latvijos Konstitucijos 104 straipsnyje numatoma savo turiniu siauresnė nei kitose dviejose Baltijos šalyse peticijos teisė – reglamentuota tik galimybė kreiptis ir gauti atsakymą iš valstybinių ar savivaldos institucijų, tačiau nei blanketinės, į kitą, detaliau peticijos teisę reglamentuojantį įstatymą nukreipiančios nuostatos, nei minėtos teisės detalizavimo pačiame Konstitucijos tekste nėra. Todėl, pažodžiui aiškinant 104 straipsnio normas, laikytina, jog į valstybės ar savivaldos instituciją besikreipiantis pilietis negali inicijuoti (arba reikalauti tai padaryti) įstatymo leidybos arba jo pakeitimo procedūros arba bent jau ši teisė nėra konstituciškai tinkamai užtikrinta. Ombudsmeno funkcijas Latvijoje įgyvendina Nacionalinė žmogaus teisių tarnyba (Valsts cilvēktiesību birojs)⁴², tačiau jos statuso pagrindai Latvijos Konstitucijoje taip pat nėra reglamentuoti.

Aptarę pagrindinius pilietinių ir politinių žmogaus teisių reguliavimo Baltijos šalių konstitucijose ypatumus, pereikime prie antrosios kartos žmogaus teisių – socialinių ir ekonominių teisių – įtvirtinimo konstitucijų tekstuose analizės.

Baltijos šalių konstitucijose įtvirtinamas platus socialinių, ekonominių, kultūrinių teisių spektras: teisė gyventi saugioje aplinkoje, teisė į darbą, teisė į teisingą atlygį už darbą, teisė į poilsį bei laisvalaikį, teisė į išsilavinimą, mokslo ir kultūros atradimų laisvę, teisė į sveikatą, teisė į socialinę apsaugą ir paramą, teisę puoselėti savo kultūrą, ir kt. Kadangi dėl ribotos baigiamojo darbo apimties visų minėtų teisių reglamentavimą detaliai aptarti galimybės nėra, plačiau panagrinėtini tik išskirtiniai, problemiški, lyginamuoju požiūriu įdomūs socialinių ir ekonominių teisių reglamentavimo Baltijos šalių konstitucijose aspektai.

Visos trys konstitucijos (ypač Lietuvos ir Estijos) didelį dėmesį skiria šeimoms, kaip visuomenės ir valstybės pagrindo, statuso įtvirtinimui (Lietuvos Konstitucijos 38 straipsnis, Latvijos Konstitucijos 110 straipsnio 1 dalis, Estijos Konstitucijos 27 straipsnis). Pažymėtina, kad Lietuva, kurioje (katalikų) bažnyčios įtaka, C.Taube teigimu, šalies politiniame ir visuomeniniame

⁴¹ Nr. IX-2544, 2004-11-04, Žin., 2004, Nr. 170-6238.

⁴² <http://www.vcb.lv/eng/> - žiūrėta 2007-10-09

gyvenime tiek nepriklausomybės atūkimo metu, tiek dabar jaučiama labiausiai⁴³, savo Konstitucijoje, skirtingai nuo kitų Baltijos šalių konstitucijų, yra įtvirtinusi ir bažnytinės santuokos registracijos principą. Be to, Lietuvos Konstitucijoje detaliausiai iš visų regiono konstitucijų reglamentuojamas bažnyčių bei kitų religinių organizacijų statusas (43 straipsnis). Didelis dėmesys bažnyčiai ir religijai skiriamas reglamentuojant ir kitas socialines bei kultūrinės teises (pavyzdžiui, teisę į mokslą; Lietuvos Konstitucijos 40 straipsnio 1 dalis).

Lietuva kitų Baltijos šalių kontekste išsiskiria ir teisės į mokslą reglamentavimo pobūdžiu. Nors numatyta, jog valstybė prižiūri mokymo ir auklėjimo įstaigų veiklą, tačiau kartu aukštosios mokykloms suteikiama autonomija (Konstitucijos 40 straipsnio 3, 4 dalys). Kitų Baltijos šalių konstitucijose tokios nuostatos nėra, apsiribojama švietimo valstybinės priežiūros principo įtvirtinimu (Estijos Konstitucijos 37 straipsnio 5 dalis). Skirtingai reglamentuojami ir išsilavinimo privalomumo bei jo finansavimo aspektai: 1) Lietuvos Konstitucija numato, kad mokslas privalomas asmenims iki 16 metų (t.y. pradinis išsilavinimas), o iš valstybės lėšų finansuojamas - valstybinėse ir savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse, aukštesniosiose mokyklose, o gerai besimokantiems studentams – ir aukštosiose mokyklose; 2) Latvijos Konstitucijoje privalomu laikomas pradinis išsilavinimas, o iš valstybės lėšų finansuojamu – pradinis ir vidurinis išsilavinimas (112 straipsnis); 3) Estijos Konstitucija nustato, jog privalomas ir nemokamas mokslas yra valstybinėse ir savivaldybių bendrojo lavinimo mokyklose. Į pradinį ir vidurinį išsilavinimą mokslas neskirstomas. Išanalizavus minėtas teisę į mokslą reglamentuojančias nuostatas, darytina išvada, kad Baltijos šalyse privalomu laikytinas pradinis išsilavinimas. Tuo tarpu lyginant minėtų valstybių konstituciškai įtvirtintus įsipareigojimus finansuoti besimokančių asmenų mokslą (studijas), užtikrinant jų teisės į mokslą įgyvendinimą, darytina išvada, jog šioje srityje labiausiai privilegijuotų piliečių padėtyje yra lietuviai.

Atsižvelgiant į tai, kad kolektyvinių darbo teisinių santykių teorijoje bei praktikoje egzistuoja ne viena, o kelios lygiavertės darbuotojų interesų atstovavimo institucinės alternatyvos (profesinės sąjungos, darbo tarybos, Europos darbų tarybos), morališkai bei teisiškai pasenusiomis laikytinos Lietuvos Konstitucijos 50 straipsnio ir Latvijos Konstitucijos 108 straipsnio 2 dalies nuostatos, kurios, neminėdamos kitų darbuotojų atstovavimo organizacijų, lyg ir suteikia prioritetą bei valstybės protekciją (tik) profesinėms sąjungoms. Žinoma, priimant minėtas konstitucijas (jų papildymus), Europos Sąjungos teisės inspiruotos alternatyvios darbuotojų atstovavimo idėjos nacionaliniu mastu dar nebuvo plačiai nagrinėjamos, tačiau, remiantis estų pavyzdžiu, konstitucijų tekstuose galėjo būti apsiribota bendro pobūdžio „darbuotojų asociacijų ar sąjungų“ sampratos, iki šiol išlaikančios savo aktualumą bei įtvirtinančios visų atstovavimo formų lygybę, numatymu

⁴³ Taube C. Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania: A study in comparative constitutional law. – Uppsala: Justus Förlag, 2001. P. 233.

(Estijos Konstitucijos 29 straipsnio 5 dalis). Estijos Konstitucijos nuostatos dėl teisės į darbą pranašesnėmis už kaimyninių valstybių konstitucijas laikytinos ir tuo atžvilgiu, kad jos vienintelės įtvirtina ne tik darbuotojų, bet ir darbdavių teises. Tačiau kai kuriais atvejais Estijos Konstitucijos detalumas minėtos teisės reglamentavimo srityje laikytinas ir „pertekliniu“: manytina, jog valstybės organizuojamo profesinio mokymo, teikiamos pagalbos darbo paieškoje principų, darbo ginčų sprendimo instituto pagrindų įtvirtinimas galėjo būti paliktas ir žemesnės teisinės galios aktams.

C.Taube atkreipia dėmesį į Baltijos šalių konstitucijose įtvirtinto teisės į socialinę apsaugą ir paramą, teisės į nemokamą sveikatos apsaugą reguliavimo esminius skirtumus⁴⁴: 1) Lietuvos Konstitucijos tekste aiškiai nustatoma, jog minėtos teisės suteikiamos tik piliečiams, Estijos Konstitucija teisę į socialinę apsaugą bei paramą garantuoja ir užsieniečiams bei apatridams, o Latvijos Konstitucija socialinės paramos gavėjų nediferencijuoja. Nemokamos medicinos pagalbos principas apskritai figūruoja tik Lietuvos Konstitucijoje, kitų valstybių konstitucijose apsiribojama abstrakčiu teisės į sveikatos apsaugą įtvirtinimu. Lyginant minėtas konstitucijų normas, atsižvelgiant į tai, kad Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, joje pradėjo galioti laisvo darbuotojų judėjimo principas ir vis daugiau užsienio valstybių piliečių atvažiuoja dirbti į mūsų valstybę, taip pat turint omenyje tai, jog teisės į socialinę apsaugą, socialinę paramą, nemokamą sveikatos apsaugą yra neatskiriama Lietuvos darbo ir socialinio draudimo teisinių santykių dalis, manytina, jog jos turi būti suteiktos ne tik Lietuvos piliečiams, bet ir kitos pilietybės Lietuvoje dirbantiems asmenims. Taigi Latvijos ir Estijos konstitucijų normos, lyginant su Lietuvos Konstitucijos 52 ir 53 straipsniais, atrodo labiau atitinkančios tikrąją minėtų normų prasmę, turinį bei labiau suderintos su likusia teisinės sistemos dalimi; 2) minėta autorė taip pastebi atvejų, kuriems esant garantuojama socialinė apsauga ir parama, reglamentavimo Baltijos šalių konstitucijose detalumą. Lietuvos Konstitucija tokią pagalbą garantuoja senatvės, invalidumo, nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais (52 straipsnis). Latvijos Konstitucijoje minimi senatvės, darbo ar darbingumo netekimo ir kiti atvejai (109 straipsnis). Estijos pagrindinis šalies įstatymas garantuoja valstybės paramą senatvėje, netekus darbingumo, maitintojo (28 straipsnio 2 dalis). Pažymima, jog Estijos Konstitucijoje pateiktas paramos teikimo atvejų sąrašas lyg ir yra baigtinis, t.y. skirtingai nei kitų Baltijos šalių konstitucijų tekstuose, nėra naudojama formuluotė „kiti atvejai“, „kitais įstatymų nustatytais atvejais“⁴⁵. Kita vertus, tame pačiame straipsnyje nustatyta, jog paramos rūšis nustato įstatymas. Taigi, Estijos Konstitucijoje nesant formuluotės, analogiškos kitų Baltijos šalių konstitucijose įtvirtintai, kyla netgi Konstitucijos normų tarpusavio neatitikimo problema.

⁴⁴ Taube C. *Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania: A study in comparative constitutional law*. – Uppsala: Justus Förlag, 2001. P. 234-235.

⁴⁵ Ten pat. P. 234-235.

Apibendrinant galima pažymėti, kad Lietuvos ir Estijos Konstitucijose įtvirtintas gana išsamus (gal kai kada net per daug) žmogaus teisių katalogas, detalus šių teisių įgyvendinimo principų bei pagrindų reglamentavimas, doktrinos konstitucijų tekstuose formulavimas, dažnas blanketinių normų naudojimas. Latvijos Konstitucijos skirsnio, skirto pagrindinėms žmogaus teisėms, normos yra lakoniškesnės, tačiau trūkumu tai laikytina ne visada, atvirkščiai, šios nuostatos kai kada yra atsparesnės visuomeninio gyvenimo pokyčiams, universalesnės.

Kaip aktualią, galbūt netgi konstituciniu įstatymu sprendiną, problemą norėtusi išskirti nevienodų sąvokų „pilietis“, „asmuo“ ir kt. naudojimą aprašant konstitucinių teisių subjektus (tai taikytina visų Baltijos šalių konstitucijoms), nes, esant tokiems konstitucijų tekstuose vartojamų definicijų skirtumams, ne visada aiškus asmenų, kuriems taikytina viena ar kita konstitucijos norma, ratas (tai ypač aktualu turint omenyje tai, kad Baltijos šalių konstitucijos yra tiesiogiai taikomi aktai).

4.2. Valstybės valdžių organizacija

Pirmajame baigiamojo darbo skyriuje buvo pažymėta, jog vienas iš pagrindinių šiuolaikinių konstitucijų bruožų ir svarbiausių užduočių – įtvirtinti efektyvų valstybės valdymą užtikrinsiančią valstybės valdžių organizaciją, sureguliuoti šių valdžių (įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės) tarpusavio santykius ir santykius su žmonėmis. Valstybės valdžių organizavimo principų, ypatumų, šių valdžių įgaliojimų reglamentavimo analizė yra vienas iš svarbiausių metodų (būdų), kurio pagalba galima atskleisti esminius konstitucinio reguliavimo skirtumus ir/ar panašumus. Baltijos šalių konstitucijose įtvirtinta valstybės valdžios organizacija grindžiama valdžios padalijimo principu.

4.2.1. Įstatymų leidžiamoji valdžia

Visų trijų Baltijos šalių konstitucijos įstatymų leidžiamąją valdžią patiki parlamentui (Lietuvoje – Seimui (Konstitucijos 67 straipsnio 2 punktas), Latvijoje – Saeima (Konstitucijos II ir V skirsniai), Estijoje – Riigikogu (Nacionaliniam Susirinkimui) (Konstitucijos 59 straipsnis). Nors ne visose konstitucijose, tarkime, Latvijos, aiškiai ir tiesmukai įtvirtintas parlamento, kaip įstatymų leidžiamąją valdžią įgyvendinančios institucijos, statusas, sisteminė valstybės valdžių įgaliojimus numatančių konstitucijų normų analizė leidžia teigti, jog vis dėlto Baltijos valstybėse parlamentas yra pagrindinė ir svarbiausia (daugiausiai įgaliojimų turinti) įstatymų leidybos proceso institucija. Pabandykime pagrįsti šį teiginį.

Baltijos šalių parlamentai turi praktiškai monopolinę teisę leisti įstatymus. Nors visose trijose Baltijos šalių konstitucijose numatyta ir tautos teisė tiesiogiai (referendume), o ne per atstovus, priimti įstatymus, ja naudojamosi retai, tik iškilus būtinybei spręsti ypatingai svarbius valstybės ir visuomenės gyvenimo klausimus. Be to, piliečių galimybę tiesiogiai įgyvendinti įstatymų leidybos teisę apunkina ir tai, jog referendumo iniciatyvos teisė dažnai priklauso arba tam pačiam parlamentui (Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo⁴⁶ 9 straipsnio 1 dalis; Estijos Konstitucijos 105 straipsnio 1 dalis; Latvijos Konstitucijos 77-79 straipsniai), arba santykinai didelei rinkimų teisę turinčių piliečių daliai (Lietuvoje – 300 tūkstančių piliečių, Latvijoje – 1/10 daliai elektorato, Estijoje referendumo iniciatyvos teisė piliečiams apskritai nenumatyta). Išimtis – Latvijos Konstitucijos 72 straipsnyje numatyti atvejai (referendume dėl įstatymo priėmimo iniciatyvos teisės suteikiama Prezidentui, kuria, beje, parlamentas irgi gali „panaikinti“, priimdamas referendumui teiktiną įstatymą $\frac{3}{4}$ visų *Saeima* narių balsų dauguma).

Taigi Baltijos šalių parlamentų išskirtinė teisė leisti įstatymus, galima sakyti, praktiškai gali būti apribojama tik pačių parlamentarų valia. Kaip minėta, konstitucijos imperatyvias tiesioginio (ne atstovaujamojo) įstatymų priėmimo procedūras numato tik sprendžiant svarbiausius valstybės ir visuomenės gyvenimo klausimus, pavyzdžiui, keičiant bendrąsias, pamatines konstitucijų nuostatas (dėl valstybės santvarkos, valstybės teritorijos, tautos suvereniteto, svarbiausių parlamento rinkimo principų) bei nuostatas dėl konstitucijų keitimo, sprendžiant valstybės integracijos į politines, ekonomines sąjungas klausimus (pavyzdžiui, Latvijos Respublikos nacionalinių referendumų ir įstatymų leidybos iniciatyvų įstatymo⁴⁷ 1 straipsnyje numatyta, jog referendumas rengtinas sprendžiant Latvijos narytės (įstojimo, išstojimo) Europos Sąjungoje klausimus) ir pan. Tuo tarpu kitose visuomenės gyvenimo srityse piliečių teisė tiesiogiai priimti įstatymus netgi ribojama (Latvijos Konstitucijos 73 straipsnis, Estijos Konstitucijos 106 straipsnis).

Vykdomoji bei teisminė valdžios į įstatymų priėmimo procesą taip pat „kišasi“ minimaliai. Dažniausiai, siekiant užtikrinti stabdžių ir atsvarų sistemos funkcionalumą, joms (daugiausiai vykdomajai valdžiai) suteikiamos tam tikros teisės dalyvaujant įvairiuose įstatymų leidybos etapuose (pavyzdžiui, siūlant įstatymų projektus, svarstant juos, skelbiant priimtus įstatymus, vetuojant juos), tačiau pačiame įstatymų priėmime vykdomosios ar teisminės valdžios institucijų atstovai nedalyvauja, t.y. įstatymų priėmimas yra išskirtinė parlamento teisė. Tik Latvijos Konstitucija ir Estijos Konstitucija, šiaip jau pasižyminčios gana griežto parlamentarizmo modelio įtvirtinimu, atitinkamai 81 ir 109 straipsniais suteikia Vyriausybei (Latvijoje) bei Prezidentui (Estijoje) tarp parlamento sesijų, susidarius neatidėliotinai būtinybei, priimti įstatymų galią turinčius nutarimus (dekretus) (beje, tokie nutarimai (dekretai) negali reglamentuoti svarbiausių –

⁴⁶ Žin., 2002, Nr. 64-2570.

⁴⁷ <http://web.cvk.lv/pub/public/28862.html> - žiūrėta 2007-10-10

valstybės valdžių įgaliojimų ir koordinacijos, biudžeto, mokesčių sistemos, amnestijos ir kt. – valstybės gyvenimo klausimų, be to, parlamentui susirinkus į sesiją, turi būti jo patvirtinti).

Kalbant apie Baltijos šalių parlamentų rinkimų tvarką, pastebėtina, jog visi parlamentai renkami visuotiniais, lygiais, tiesioginiais, slaptais rinkimais. Vis dėlto Latvijos ir Estijos parlamentų rinkimo sistemos yra pagrįstos tik proporcingu atstovavimu (proporcine rinkimų sistema; Latvijos Konstitucijos 6 straipsnis, Estijos Konstitucijos 60 straipsnio 1 dalis), o Lietuvoje derinamos proporcinė ir mažoritarinė rinkimų sistemos (Konstitucijos 55 straipsnio 1 dalis, Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo⁴⁸ 9 straipsnis). Be to, skirtingai reglamentuojami pirmalaikiai parlamento rinkimai: 1) Lietuvoje jie gali įvykti sprendimą dėl pirmalaikių rinkimų priėmus pačiam Seimui (3/5 visų jo narių), Seimui nesugebėjus patvirtinti Vyriausybės programos arba Vyriausybės siūlymu, Seimui pareiškus tiesioginį nepasitikėjimą ja (Konstitucijos 58 straipsnis); 2) Latvijoje pirmalaikius Seimo rinkimus gali inicijuoti tik Prezidentas, siūlydamas *Saeima* paleidimo klausimą spręsti nacionaliniame referendume (Konstitucijos 48 straipsnis). Pasinaudojimo šia teise laisvę riboja tai, jog referendumui atmetus Prezidento siūlymą, valstybės vadovo pareigas nustoja eiti jis pats. Kitų parlamento paleidimo alternatyvų Latvijos Konstitucijoje nėra numatyta; 3) Estijos Konstitucija pirmalaikių *Riikikogu* rinkimų galimybę (arba būtinybę) numato 89, 97, 105 ir 119 straipsniuose numatytais atvejais, t.y. a) parlamentui nesugebėjus pateikti (t.y. rasti konsensuso dėl) Vyriausybės sudėties, kai pats parlamentas prieš tai atmetė Prezidento pasiūlytą ministro pirmininko kandidatūrą; b) Vyriausybės siūlymu, parlamentui pareiškus tiesioginį nepasitikėjimą ja; c) referendume nepriėmus parlamento pateikto įstatymo projekto; d) parlamentui nepatvirtinus valstybės biudžeto. Kaip matome, didžiausios teorinės galimybės paleisti parlamentą įtvirtintos Estijoje. Kaip ir Lietuvoje, pirmalaikiai parlamento rinkimai skelbtini vyriausybės formavimo krizės metu arba tiesioginio nepasitikėjimo vyriausybe pareiškimo atveju (šiais atvejais parlamento paleidimo iniciatyvos teisę turi prezidentas). Latvijos Konstitucijoje referendumo dėl parlamento paleidimo rengimo atvejai nėra reglamentuoti, todėl, manytina, jis gali būti rengiamas tiek minėtais dviem kitų Baltijos šalių konstitucijose numatytais atvejais, tiek kitais atvejais Prezidento nuožiūra. Latvijos valstybės vadovo piktnaudžiavimo minėta teise galimybes riboja Konstitucijoje įtvirtintas jo paties atsakomybės institutas, taikytinas piliečiams neigiamai nubalsavus dėl pirmalaikių parlamento rinkimų klausimo.

Kaip pernelyg drastiška vertintina Estijos Konstitucijos 105 straipsnio nuostata, preziuruojanti parlamento įgaliojimų pasibaigimą neigiamo balsavimo referendume dėl parlamento pateikto įstatymo projekto atveju. Ši norma verčia parlamentą ne tik atidžiau rinktis referendumui teikiamų įstatymų projektus, bet ir, tikėtina, iki minimumo apriboti parlamento „konsultavimosi“ su suvereniteto turėtoju įstatymų leidybos klausimais procedūros taikymą (net jei parlamentui kartais ir

⁴⁸ Žin., 2000, Nr. 59-1760.

kiltų noras jam suteikta įstatymų leidybos teise pasidalinti su savo rinkėjais), o kartu – tiesioginio tautos dalyvavimo įstatymų priėmimo galimybes.

Teigiamai kitų Baltijos šalių konstitucinio reguliavimo kontekste vertintina Lietuvos Respublikos 58 straipsnio 1 dalies norma, suteikianti teisę Seimui „paleisti“ patį save. Netikslinga, jog parlamentas, pats matantis, jog sudaryti stabilios valdančiosios daugumos ir užtikrinti normalaus įstatymų leidybos proceso nepavyksta, „kankintūsi“ laukdamas kitų, vykdomosios valdžios institucijų, sprendimų. Valstybės valdymo efektyvumo požiūriu daug naudingiau tokiu atveju skelbti pirmalaikius parlamento rinkimus, tikintis, jog naujai išrinktame parlamente susidarys sklandų darbą užtikrinanti dauguma. Manytina, jog minėtos konstitucinės nuostatos įtvirtinimas būtų ypač naudingas Latvijos politinei sistemai, kadangi Prezidentas, susiklosčius kritinei situacijai parlamente, gali baimintis skelbti referendumą dėl pirmalaikių Saeima rinkimų, abejodamas savo paties pozicijų tvirtumu.

Pagrindinės – įstatymų leidžiamosios – parlamento funkcijos įtvirtinimo Baltijos šalių konstitucijose ypatumai jau buvo aptarti. Analizuojant kitų parlamento funkcijų reglamentavimo ypatumus, pastebėtina, jog skirtingai nei kitų dviejų Baltijos valstybių konstitucijose, Latvijos Konstitucijoje nėra aiškiai, viename ar keliuose straipsniuose, įtvirtinto parlamento įgaliojimų sąrašo, Saeima funkcijas reglamentuojančios nuostatos yra „išbarstytos“ po visą Konstituciją (be abejo, daugiausiai Latvijos parlamento funkcijas reguliuojančių normų yra parlamentui ir įstatymų leidybai skirtuose skirsniuose). Įgaliojimų turinio požiūriu labiau privilegijuotais už savo kolegas Lietuvoje laikytini Latvijos ir Estijos parlamentarai, be kita ko, turintys teisę rinkti prezidentą, skirti visų teismų pakopų teisėjus (Latvijos Konstitucijos 84 straipsnis), galintys naudotis konstituciškai įtvirtintomis rezoliucijos ir tyrimo teisėmis (rezoliucijos teisė – tai parlamento teisė kreiptis į vyriausybę ar jos narį dėl tam tikrų veiksmų atlikimo arba atliekamų veiksmų nutraukimo, jos nereikėtų painioti su interpeliacijos (paklausimo) teise; tyrimo teisė – tai konstituciškai įtvirtinta teisė sudaryti laikinąsias tyrimo komisijas, turint tikslą iširti aukščiausiųjų vykdomosios valdžios pareigūnų veiklą⁴⁹) ir kt.

Parlamento vykdomos aukščiausiųjų valstybės pareigūnų apkaltos procedūra numatyta Lietuvos (74 straipsnis - šiurkščiai pažeidus Konstituciją arba sulaužius priesaiką, taip pat paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas) ir Latvijos konstitucijose (savotiška apkaltos forma įtvirtinta 51 straipsnyje: konkrečios apkaltos rengimo aplinkybės nenumatytos, todėl darytina išvada, jog ji gali būti rengiama dėl bet kokių aplinkybių, pusei parlamento narių pasiūlius), tuo tarpu Estijos Konstitucija apkaltos procedūros nenumato, bet paaiškėjus, kad aukščiausieji valstybės pareigūnai

⁴⁹ Butvilavičius D. Estijos Respublikos 1992 m. Konstitucija // Bacevičius V., Butvilavičius D. ir kt. Konstitucinio reguliavimo įvairovė : kolektyvinė monografija . - Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006. P. 289. Minėti įgaliojimai konstituciškai įtvirtinti Estijoje; be abejo, tyrimo teisę turi ir kitų dviejų Baltijos šalių parlamentai, tačiau ji teisiškai numatyta žemesniame, ne konstitucinio, bet įstatyminio reguliavimo lygmenyje (pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Seimo statuto 25 straipsnio 3 dalis).

padarė nusikalstamą veiką, šią aplinkybę laiko savaime sąlygojančia jų įgaliojimų pasibaigimą (64 straipsnio 1 dalies 2 punktas, 82 straipsnio 2 punktas). Pažymėtina ir tai, jog visose trijose Baltijos šalyse tik parlamentas gali duoti sutikimą prezidento, Konstitucinių (Aukščiausiųjų) Teismų teisėjų, Teisės Kanclerio, parlamento narių suėmimui bei jų patraukimui baudžiamajon atsakomybėn (Lietuvos Konstitucijos 74, 75, 116 straipsniai; Latvijos Konstitucijos 29, 30, 54 straipsniai; Estijos Konstitucijos 76, 85, 145, 153 straipsniai). Kitaip tariant, visose Baltijos šalių konstitucijose numatyta teisėsaugos institucijų pareiga gauti parlamento sutikimą, siekiant suimti arba patraukti baudžiamajon atsakomybėn (dažniausiai) parlamento paskirtus aukščiausius valstybės pareigūnus, tačiau, siekiant nušalinti juos nuo pareigų, apkaltinamojo teismo nuosprendžio pakanka ne visada, tam tikrais atvejais, o konkrečiai – Lietuvos Konstitucijos 74 straipsnyje ir Latvijos Konstitucijos 51 straipsnyje numatytomis aplinkybėmis, šiam žingsniui reikalingas politinis parlamento pritarimas. Vis dėlto, net ir pripažinus parlamentara, teisėją ar prezidentą kaltu dėl įvykdytos nusikalstamos veikos, reikalavimas jo atleidimo iš pareigų klausimą spręsti parlamentinės apkaltos būdu, autorės nuomone, skamba nelogiškai (išeitų, jog parlamentui išreiškus pasitikėjimą tokiu susikompromitavusiu ir baudžiamajame byloje nuteistu pareigūnu, jis ir toliau galėtų eiti pareigas): šiuo atveju turėtų užtekti apkaltinamojo teismo nuosprendžio. Kitais atvejais (pareigūnui šiurkščiai pažeidus konstituciją, sulaužius priesaiką) apkaltos procedūra atrodo racionalesnė.

4.2.2. Vykdomoji valdžia

Vykdomąją valdžią Baltijos šalyse tarpusavyje dalijasi dvi institucijos – vyriausybė (ministrų kabinetas) ir Respublikos prezidentas. Vis dėlto, kaip jau galėjome pastebėti, šių dviejų institucijų tarpusavio koordinacija, o taip pat santykiai su kitomis valstybės valdžios institucijomis Baltijos valstybių konstitucinėje teorijoje bei praktikoje išreikšta nevienodai.

Apskritai, Baltijos šalyse vyraujant parlamentarizmui, vykdomosios valdžios institucijų įgaliojimų reikšmingumas daugelio autorių vertinamas skeptiškai, akcentuojamas jų realizavimo galimybių ribotumas dėl nuolatinio parlamento kišimosi ir į įstatymų vykdymo sferą. Vis dėlto, kadangi įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių įgaliojimų santykis bus gana plačiai analizuojamas kitame baigiamojo darbo poskyryje, vertinant Baltijos valstybių valdymo formos ypatumus, šiame apsisistokime tik ties vykdomosios valdžios institucijų statuso ir kompetencijos analize.

Daugelis prezidento instituto aspektų Baltijos šalių konstitucijose reglamentuojami gana panašiai, tačiau yra ir esminių skirtumų. Pavyzdžiui, prezidento rinkimų tvarka: Lietuvoje Prezidentas renkamas tiesiogiai, tuo tarpu Latvijoje ir Estijoje – tautos išrinktų atstovų (parlamento

narių). Skiriasi prezidento įgaliojimų laikas (Lietuvoje ir Estijoje prezidentas renkamas 5 metų kadencijai, Latvijoje – 4 metų kadencijai).

Visi Baltijos šalių prezidentai kaip valstybių vadovai įgyvendina tradicines valstybės reprezentacijos funkcijas: atstovauja valstybei tarptautiniuose santykiuose; skiria valstybės diplomatinis atstovus užsienio valstybėse ir priima užsienio valstybių diplomatinis atstovų įgaliojimus; pasirašo tarptautines sutartis ir teikia jas ratifikuoti parlamentui; sprendžia pagrindinius užsienio politikos klausimus ir kartu su vyriausybe vykdo užsienio politiką ir kt. Taip pat visų Baltijos šalių prezidentams suteiktas konstitucinis vyriausiojo šalies ginkluotųjų pajėgų vado statusas, nors valstybės vadovų priimti sprendimai, susiję su minėtos funkcijos įgyvendinimu, vėliau ir turi būti tvirtinami parlamento. Tradiciškai visose trijose konstitucijose prezidentui suteikiama ir malonės nuteistiesiems teikimo teisė.

Prezidentas gali leisti individualaus taikymo teisės aktus (dekretus). Pažymėtina tai, jog, skirtingai nei kitose Baltijos šalyse, Lietuvoje Prezidentas gali tokiu dekretu suteikti pilietybę (išimties tvarka). Akcentuotina ir tai, jog visų trijų Baltijos šalių prezidentų aktai (dekretai) turi būti kontrasignuojami atitinkamos srities ministro, t.y. pačiam prezidentui politinės atsakomybės nesukelia (arba bent jau politinė ir teisinė atsakomybė yra išskaidoma tarp dviejų subjektų).

Prezidento įgaliojimai teisėkūroje dažniausiai pasireiškia per įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, parlamento priimtų įstatymų vetavimo teisę bei įstatymų paskelbimo pareigą. Lyginant prezidento veto teisę reglamentuojančias Baltijos šalių konstitucijų nuostatas, visų pirma pažymėtina, jog jos visos įtvirtina „silpnąją“, gana lengvai parlamento įveikiamą veto teisę: Lietuvos Konstitucijos 72 straipsnio 2 dalis, Latvijos Konstitucijos 71 straipsnis ir Estijos Konstitucijos 107 straipsnis leidžia parlamentui „apeiti“ prezidento veto teisę paprasta visų parlamento narių (Latvijoje ir Estijoje užtenka ir parlamento posėdyje dalyvaujančių narių) dauguma. Antra, atsižvelgiant į tai, kad Latvijos ir Estijos prezidentai yra išrinkti parlamento, taigi jų valdžios šaltinis kyla atitinkamai iš Saeima bei Riigikogu, ir politine prasme prezidentai yra susiję su parlamento dauguma, nors ir turi suspenduoti savo veiklą politinėse partijose prezidento pareigų ėjimo metu (Latvijos Konstitucijos 38 straipsnis, Estijos Konstitucijos 84 straipsnis), be to, minėtos konstitucijos, ypač Latvijos (51 straipsnis), įtvirtina ne visai apibrėžtą, dirvą galimiems parlamentarų piktnaudžiavimams paklojančią prezidento nušalinimo nuo pareigų tvarką, todėl vargu, ar minėtų valstybių konstitucijose numatytą prezidento veto teisę galime laikyti efektyvia: ją prezidentas gali vengti įgyvendinti tiek norėdamas išlikti solidariu įstatymus priimančiais, jį išrinkusiai parlamento daugumai, tiek baimindamasis nušalinimo nuo pareigų naujos parlamento daugumos susidarymo atveju. Teigiamai minėtos prezidento teisės įgyvendinimo rezultatyvumo požiūriu vertintina bent jau tai, jog tautos atstovų renkamo prezidento įgaliojimų laikas nesutampa su parlamento įgaliojimu laiku.

Baltijos šalių prezidentams suteikta teisė ir kartu pareiga skelbti parlamento priimtus teisės aktus. Aptariant šiuos įgaliojimus, norėtusi išskirti Latvijos konstituciniam reguliavimui būdingą prezidento teisę suspenduoti įstatymo paskelbimą dviems mėnesiams. Per šį laikotarpį 1/3 dalis parlamento narių ar 1/10 dalis elektorato turi teisę reikalauti įstatymą teikti svarstyti referendumui. Jei nė vienas iš minėtų subjektų tokio reikalavimo nepareiškia arba jeigu parlamentas pakartotinai priima įstatymą 3/4 visų narių dauguma, jis turi būti paskelbtas. Be to, įstatymo paskelbimas negali būti suspenduojamas, jei jį priimant už projektą balsavo 2/3 parlamento narių: toks įstatymas prezidento privalo būti paskelbtas per tris dienas (Latvijos Konstitucijos 75 straipsnis). Taigi Latvijos prezidento teisės suspenduoti įstatymo paskelbimą ir jį perduoti svarstyti referendumui įgyvendinimas priklauso nuo daugelio sąlygų ir yra gana problematiškas.

Kritikuotina Latvijos Konstitucijos 69 straipsnio nuostata, draudžianti Prezidentui skelbti įstatymą anksčiau kaip per 7 dienas nuo jo priėmimo dienos. Kitų Baltijos šalių konstitucijose numatyta tik viršutinė įstatymo paskelbimo termino riba, todėl natūralu, jog prezidentas „jam tinkantį“ įstatymą gali paskelbti iš karto, nelaukdamas, kol sueis 7 dienų terminas. Įdomu pažymėti ir tai, jog Lietuvos Respublikos Prezidento pasirašyti įstatymai įsigalioja iš karto po jų oficialaus paskelbimo „Valstybės žiniuose“, tuo tarpu Latvijoje ir Estijoje iki įstatymų įsigaliojimo reikia laukti atitinkamai 14 ir 10 dienų (Latvijos Konstitucijos 69 straipsnis, Estijos Konstitucijos 108 straipsnis).

Estijos Konstitucijos 107 straipsnis įtvirtina alternatyvą Prezidento pareigai skelbti parlamento priimtą įstatymą – kreipimąsi į Aukščiausiąjį Teismą dėl įstatymo paskelbimo prieštaraujančiu Konstitucijai. Jei Teismas pripažįsta įstatymą atitinkančiu Konstitucijai, Prezidentas privalo jį paskelbti. Pastebėtina, jog kitų Baltijos šalių konstitucijos taip pat suteikia prezidentams teisės aktų konstitucingumo kontrolės procedūros inicijavimo teisę (tiesa, Lietuvos Prezidentas gali prašyti ištirti tik Vyriausybės aktų ir tarptautinių sutarčių atitikimą Konstitucijai, Seimo priimamų teisės aktų konstitucingumo kontrolės jis negali inicijuoti – Konstitucijos 106 straipsnis), tačiau kaip įstatymo paskelbimo alternatyva tokia procedūra numatyta tik Estijoje.

Baltijos valstybių prezidentų įgaliojimų apimtį vyriausybės formavimo bei jos kontrolės procedūrose lemia parlamentinės demokratijos dėsnis, reiškiantis, kad vyriausybė politiškai yra atsakinga parlamentui. Nors prezidentas formaliai ir skiria Ministrą Pirmininką, paveda jam sudaryti Vyriausybę ir tvirtina jos sudėtį, tačiau visi šie sprendimai turi būti patvirtinti parlamento, suderinti su jo dauguma, todėl minėta prezidento funkcija labiau primena „valstybės vyriausiojo notaro“ atliekamus veiksmus, nei realų politinį teisinį sprendimą⁵⁰. Kita vertus, reikia turėti galvoje ir tai, kad esant konkrečioms politinėms situacijoms, politinių jėgų sanklodoms, kai sunku surasti

⁵⁰ Žilys J. Latvijos Respublikos Konstitucija (Satversme) // Bacevičius V., Butvilavičius D. ir kt. Konstitucinio reguliavimo įvairovė: kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006. P. 235.

politinius kompromisus, prezidentas gali suvaidinti reikšmingą vaidmenį skatinant ir darant įtaką vyriausybės sudarymo politiniam procesui. Pavyzdžiui, Latvijos Konstitucijoje nurodoma, kad prezidentas turi teisę sukviesti nepaprastąjį Ministrų Kabineto posėdį, jam pirmininkauti ir nustatyti jo dienotvarkę (46 straipsnis).

Vyriausybės konstitucinis teisinis statusas Baltijos valstybėse skiriasi tuo, jog tik Lietuvos Respublikos Konstitucija įtvirtina vyriausybės narių (ministrų) atskaitomybės Prezidentui principą. Likusių dviejų Baltijos šalių konstitucijos vyriausybę laiko tik parlamentui atskaitinga bei atsakinga institucija (Latvijos Konstitucijos 59 straipsnis, Estijos Konstitucijos 91, 97 straipsniai; įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios tampa dar glaudžiau susijusios tarpusavio ryšiais, jeigu vyriausybės formuojamos politinių koalicijų pagrindu. Tuomet konkrečios politinės partijos ar politinės grupės gali kontroliuoti ir parlamento, ir vyriausybės veiklą). Žinoma, atsižvelgdami į tai, jog visų trijų valstybių vyriausybės turi atsistatydinti išrinkus naują parlamentą, be to, konstitucijose nėra numatyta jokių realių prezidento vykdomos vyriausybės veiklos kontrolės formų, ir Lietuvos Konstitucijoje įtvirtinto vyriausybės atskaitomybės Prezidentui principo įgyvendinimo efektyvumu galime suabejoti, tačiau jis bent jau formaliai įtvirtina abiejų minėtų institucijų – parlamento ir prezidento – dalyvavimą vyriausybės veiklos kontrolės procese.

Šiek tiek skiriasi ir Baltijos šalių konstitucijų vyriausybėms, kaip įstatymus vykdančioms ir krašto reikalus tvarkančioms institucijoms, suteikti įgaliojimai. Tarkime, Latvijos Konstitucijos 62 straipsnis ir Estijos Konstitucijos 87 straipsnio 8 punktą suteikia teisę Vyriausybei skelbti nepaprastąją padėtį gresiančio sukilimo, stichinių nelaimių, katastrofų, infekcinių ligų protrūkių atvejais (Latvijoje šis sprendimas turi būti papildomai aprobuotas parlamento). Lietuvos Konstitucijoje ši funkcija deleguota Prezidentui ir Seimui (Lietuvos Konstitucijos 84 straipsnio 17 punktą).

Vienintelei Latvijos Vyriausybei yra suteikta įstatymų leidybos teisė (tarp parlamento sesijų; 81 straipsnis). Estijoje, esant neatidėliotinoms situacijoms, įstatymus leidžia Prezidentas, Lietuvoje – taip pat Prezidentas, tačiau jis kartu privalo sušaukti ir neeilinę Seimo sesiją svarstyti jo priimto teisės akto (Lietuvos Konstitucijos 144 straipsnio 2 dalis). Be to, Baltijos šalių vyriausybės turi poįstatyminių teisės aktų leidybos teisę, kurią įgyvendina tiesiogiai, per ministerijas arba joms pavaldžias įstaigas.

Apibendrinami galime konstatuoti, jog įstatymų vykdomoji valdžia, nors ir turinti svarbius įgaliojimus valstybės valdymo sferoje, tačiau yra labai priklausoma nuo parlamento (galbūt išskyrus tiesiogiai renkama Lietuvos Respublikos Prezidentą). Tai vertintina teigiamai tik tada, kai parlamente yra susidariusi stabili, veiksmingai savo funkcijas įgyvendinanti dauguma: tuomet sukuriama efektyvus administracinės ir konstitucinės justicijos mechanizmas, garantuojantis abiejų valdžių sėkmingą konstitucinį funkcionavimą. Tuo tarpu, atsižvelgiant į daugiausiai proporcinio

atstovavimo principu pagrįstą Baltijos šalių parlamentų rinkimo tvarką, stabilios daugumos jame tikėtis ne visada realu. Turint omenyje dažną Baltijos šalių vyriausybių kaitą, siūlytina arba keisti parlamento rinkimų tvarką, pereinant prie mažoritarinės sistemos, arba didinti vykdomosios valdžios nepriklausomumą (numatyti tiesioginius prezidento rinkimus, didinti realias prezidento galias vyriausybės formavimo bei kontrolės srityje ir pan.).

4.2.3. Teisminė valdžia

Skiriasi Baltijos šalių konstitucijose įtvirtinta teismų sistema. Lietuvos Konstitucijos 111 straipsnyje numatyta, kad Lietuvos teismų sistemą sudaro Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai, be to, specializuotoms administracinių, darbo, šeimos ir kitų kategorijų byloms nagrinėti pagal įstatymą gali būti įsteigti specializuoti teismai (šiuo metu yra tik administraciniai teismai). 111 straipsnio 3 dalis leidžia suprasti, jog ypatingais atvejais Lietuvoje gali būti steigiami ir karo, kiti ypatingieji teismai.

Nei Latvijos, nei Estijos konstitucijos nenumato apeliacinio teismo instituto. Taigi minėtose valstybės įtvirtinta triapakopė, o Lietuvoje – keturių pakopų teismų sistema. Akcentuotina ir tai, jog Estijos Aukščiausiasis Teismas atlieka ne tik kasacines, bet ir konstitucinės priežiūros funkcijas, kai tuo tarpu kitose dviejose Baltijos valstybėse pastarajai funkcijai įgyvendinti yra įsteigti specifinius įgaliojimus ir statusą turintys konstituciniai teismai (Lietuvos ir Latvijos konstituciniai teismai taip pat laikytini teismų sistemos dalimi⁵¹, tačiau jų statusas, įgaliojimai plačiau nagrinėtini tam skirtame atskirame baigiamojo darbo poskyryje). Atkreiptinas dėmesys ir į tai, jog Latvijoje ir Estijoje administraciniai teismai yra atskirti nuo bendrosios kompetencijos teismų tik pirmojoje teisminėje instancijoje, o apeliacinėje instancijoje ir administracines, ir civilines, ir baudžiamąsias bylas nagrinėja bendrosios kompetencijos apygardų teismai (tuo tarpu Lietuvoje numatyta ir pirmosios, ir apeliacinės instancijos specializuotų administracijų teismų sistema).

Visų trijų Baltijos šalių konstitucijų tekstuose plačiau ar siauriau reglamentuojami pagrindiniai teismų veiklos principai: 1) nepriklausomumo principas (Lietuvos Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalis, Latvijos Konstitucijos 83 straipsnis, Estijos Konstitucijos 146 straipsnis), įstatymo viršenybės principas (įtvirtintas visose trijose konstitucijose), principas „teisingumą vykdo tik teismai“ (Lietuvos ir Estijos Konstitucijos), valstybės kalbos teismo procese principas, teismo proceso viešumo principas (abu – tik Lietuvos Konstitucijoje).

Aptartina teismų sudarymo tvarka. Pagal bendrą taisyklę Lietuvos ir Estijos teismų teisėjus skiria prezidentas, tuo tarpu Latvijoje – parlamentas (Konstitucijos 84 straipsnis). Aukščiausiojo

⁵¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1 straipsnio pavadinimo „Konstitucinis Teismas – teisminė institucija“ ir šio straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/n060606.htm> - žiūrėta 2007-11-05

Teismo teisėjų skyrimo tvarkos Latvijos Konstitucija apskritai nereglamentuoja, tuo tarpu Lietuvos ir Estijos konstitucijose yra numatyta, jog minėto teismo teisėjus skiria parlamentas (Lietuvos Konstitucijos 112 straipsnio 2 dalis, Estijos Konstitucijos 150 straipsnio 1, 2 dalys). Latvijoje ir Estijoje teisėjai skiriami iki gyvos galvos (Latvijos Konstitucijos 84 straipsnis, Estijos Konstitucijos 147 straipsnio 1 dalis), Lietuvoje – tam tikram įgaliojimų laikui (Konstitucijos 115 straipsnio 2 punktas).

Lietuvos Konstitucijoje numatyta sudėtingesnė Aukščiausiojo Teismo pirmininko ir teisėjų nušalinimo nuo pareigų už padarytą nusikalstamą veiką tvarka – parlamentinė apkaltos procedūra (Konstitucijos 116 straipsnis). Latvijoje ir Estijoje tokiu atveju pakanka apkaltinamojo teismo nuosprendžio (atitinkamai 84 ir 147 konstitucijų straipsniai).

Pažymėtina tai, jog Latvijos Respublikos įstatymas „Dėl teisminės valdžios“ numato ir teismo tarėjų institutą, kurio nėra nė vienoje kitoje Baltijos valstybėje. Teismo tarėjų skaičių nustato teisingumo ministras, o juos renka rajonų (miestų) savivaldybės penkeriems metams. Eiti savo pareigas teisme tarėjai kviečiami burtais ilgesniam kaip 30 dienų laikotarpiui. Kviesti į teismą teismo tarėją privalo įmonių, įstaigų ir organizacijų administracijos⁵².

Teismų vykdomą įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių kontrolę plačiausiai reglamentuoja Estijos Konstitucija: ji pasireiškia tuo, jog Aukščiausiasis Teismas, vykdydamas konstitucinę kontrolę, turi teisę įstatymą ar kitą teisės aktą pripažinti prieštaraujančiu Konstitucijai ir paskelbti jį negaliojančiu (152 str. 2 d.); sprendamas byla, netaikyti Konstitucijai prieš taraujančių įstatymų (152 str. 1 d.); Aukščiausiasis Teismas gali pripažinti Riigikogu narį negalinčiu toliau eiti pareigų parlamente (tokio sprendimo pagrindu nutrūksta parlamento nario įgaliojimai (64 str. 2 d. 4 p.)). Toks reglamentavimo pobūdis aiškintinas tuo, jog Estijos Aukščiausiasis Teismas daugeliu atveju įgyvendina ir konstitucinių teismų funkcijas, apimančias išvadų dėl parlamentarų ar kitų valstybės pareigūnų konkrečių veiksmų prieštaravimo konstitucijai, sveikatos būklės atitikimo pareigybiniais reikalavimams ir kitais klausimais teikimą, teisės aktų konstitucingumo kontrolę. Kadangi Lietuvoje ir Latvijoje yra įsteigti atskiri konstituciniai teismai, kurie dėl savo statuso pobūdžio dažnai nelaikomi bendros teismų sistemos dalimi (ypač Lietuvoje - neveltui Lietuvos Konstitucija Konstitucinio Teismo statuso reglamentavimui skiria atskirą skirsnį; Latvijos Konstitucijoje Konstitucinio Teismo statuso pagrindai reglamentuojami bendrame teismams skirtame skirsnyje), jų vykdomos įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių kontrolės funkcijos bei kiti konstitucinių teismų statuso ypatumai aptartini atskirai tam skirtame baigiamojo darbo poskyryje.

⁵² Žilys J. Latvijos Respublikos Konstitucija (Satversme) // Bacevičius V., Butvilavičius D. ir kt. Konstitucinio reguliavimo įvairovė : kolektyvinė monografija . - Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006. P. 246.

4.3. Konstitucinė kontrolė

Konstitucinės kontrolės instituto pagrindai, kaip minėta, numatyti Lietuvos Konstitucijos VIII skirsnyje. Kitų dviejų Baltijos šalių konstitucijų tekstuose reglamentuojant konstitucinės kontrolės mechanizmus, jiems skiriama mažiau dėmesio: Latvijos Konstitucijoje tam skirtas vienintelis 1996 metais priimtas 85 straipsnis, Estijos Konstitucijoje – 149 straipsnio 3 dalis ir kitos normos, reglamentuojančios Aukščiausiojo Teismo įgaliojimus.

Kadangi konstitucinės kontrolės funkciją įgyvendinančio Estijos Aukščiausiojo Teismo sudarymo tvarką jau aptarėme, šiame poskyryje paanalizuokime tik Lietuvos ir Latvijos konstitucinių teismų teisėjų pasirinkimo ir skyrimo ypatybes. Kaip jau minėta, Latvijos Konstitucija Konstitucinio Teismo teisėjų statuso nedetalizuoja, jis paliktas reglamentuoti specialiam įstatymui. Jame⁵³ numatoma, jog Teismą sudaro 7 teisėjai, kuriuos tvirtina Saeima dešimčiai metų. Trys teisėjai tvirtinami ne mažiau kaip 10 Saeimos narių siūlymu, 2 - Ministrų Kabineto siūlymu ir dar 2 - Aukščiausiojo Teismo plenumo siūlymu. Taigi Latvijoje, kaip ir Lietuvoje (Konstitucijos 103 straipsnio 1 dalis), laikomasi tradicijos, pagal kurią, sudarant konstitucinius teismus dalyvauja visos trys valstybės valdžios - įstatymų leidžiamoji, vykdomoji, teisminė. Lietuvos ir Latvijos konstitucinių teismų išskirtinė sudarymo tvarka kartu apibūdina jų aukštą statusą konstitucinių institucijų sąraše, taip pat visų valdžių bendradarbiavimo neišvengiamumą įgyvendinant valstybės valdžios funkcijas.⁵⁴ Šiuo požiūriu Lietuvoje ir Latvijoje konstitucinę kontrolę įgyvendinančios institucijos labai skiriasi nuo Estijos Aukščiausiojo Teismo.

Pažymėtinas dar vienas būdingas Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo statuso bruožas, reiškiantis, kad Latvijoje nėra Konstitucinio Teismo sudėties nuolatinės rotacijos, kuri įtvirtinta Lietuvoje. Manoma, kad pagrindinė priežastis, dėl kurios Latvijos įstatymų leidėjas atsisakė nuolatinio teisėjų korpuso atnaujinimo principo, buvo įsitikinimas, jog bus sunku rasti gerą specialistą, kuris sutiktų tapti Konstitucinio Teismo teisėju tik trejiems metams⁵⁵.

Baltijos šalių konstituciniai (aukščiausieji) teismai tikrina parlamento priimtų įstatymų, tarptautinių sutarčių, poįstatyminių teisės aktų atitikimą konstitucijai. Jie taip pat gali teikti išvadas dėl aukščiausių valstybės pareigūnų, parlamentarų galimybės toliau eiti pareigas dėl sveikatos būklės, jų veiksmų atitikimo konstitucijai ir kt. Šios išvados yra rekomendacinio pobūdžio, tuo tarpu sprendimai dėl teisės aktų atitikimo konstitucijai yra galutiniai ir įsigalioja nuo jų paskelbimo. Sprendimai yra privalomi visoms valstybės institucijoms, įstaigoms ir valstybės bei savivaldybių

⁵³ <http://www.humanrights.lv/doc/latlik/satvties.htm> - žiūrėta 2007-10-13

⁵⁴ Žilys J. Latvijos Respublikos Konstitucija (Satversme) // Bacevičius V., Butvilavičius D. ir kt. Konstitucinio reguliavimo įvairovė : kolektyvinė monografija . - Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006. P. 250.

⁵⁵ Mikainis Z. Konstitucijos įtaka konstitucionalizmo raidai Latvijoje // Jurisprudencija : Konstitucija XXI amžiuje. T. 30(22). ISSN 1392-6195. Vilnius : LTU Leidybos centras. 2002, T. 30(22), p. 174-182.

pareigūnams, taip pat bendrosios jurisdikcijos teismams, fiziniams ir juridiniams asmenims. Teisės norma (aktas), kurią Konstitucinis (Aukščiausiasis) Teismas pripažįsta prieštaraujančia aukštesnės galios teisės normai (aktui), netenka galios nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio (Aukščiausiojo) Teismo sprendimas.

Pastebėtina, jog dažniausiai Baltijos šalių konstitucijos įtvirtina lyginamojoje konstitucinėje teisėje žinomą vadinamąją vėlesniąją konstitucinės kontrolės formą, t.y. tų aktų, kurie buvo priimti parlamento ar kitų institucijų ir kurie jau buvo oficialiai paskelbti, konstitucingumo kontrolę. Tačiau yra ir išimčių: tarkime, Estijos Konstitucijos 107 straipsnyje numatyta Prezidento teisė neskelbti Riigikogu priimto įstatymo, kol nebus patikrintas jo konstitucingumas, arba Latvijos Konstitucinio Teismo įstatyme numatyta Teismo teisė spręsti Latvijos tarptautinių sutarčių konstitucingumo klausimą iki sutarčių ratifikavimo (beje, panašiai šis klausimas sprendžiamas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje).

Išskirtini Baltijos šalių konstitucijų reguliavimo skirtumai konstitucinės kontrolės inicijavimo atžvilgiu. Lietuvos Respublikos 106 straipsnis numato, kad dėl Seimo priimtų teisės aktų konstitucingumo į Konstitucinį Teismą gali kreiptis Vyriausybė, ne mažiau kaip 1/5 visų Seimo narių, taip pat teismai, o dėl Vyriausybės aktų sutikimo su Konstitucija – ir Respublikos Prezidentas. Latvijos Konstitucinio Teismo įstatymas konstitucinės kontrolės procedūros iniciatoriais numato daug platesnį subjektų ratą: valstybės prezidentą; Saeima; ne mažiau kaip 20 Saeimos deputatų; Ministrų Kabineta; generalinį prokurorą; Valstybės kontrolės tarybą; savivaldybės tarybą (dūmą); žmogaus teisių valstybinį biurą; teismą, nagrinėjantį civilinę, baudžiamąją ar administracinę bylą; žemės knygų skyriaus teisėją, sprendžiantį klausimą dėl nekilnojamojo turto įtraukimo į žemės knygą ir dėl nuosavybės teisės įtvirtinimo žemės knygoje; bet kurį asmenį, jeigu buvo pažeistos Konstitucijoje nustatytos jo teisės. Taigi praktiškai Latvijos įstatymai į Konstitucinį Teismą dėl įstatymo atitikimo Konstitucijai leidžia kreiptis bet kam. Tam netgi numatytas specialus konstitucinio skundo institutas, tiesa, įgyvendintinas tik tuo atveju, jei išnaudotos visos kitos galimybės ginant teises bendrosiomis gynimo priemonėmis (kreipimasis į aukštesnę valdymo instituciją arba aukštesnį pagal pavaldumą pareigūną, skundas arba pareiškimas dėl ieškinio bendrosios jurisdikcijos teisme) arba jei tokių galimybių nėra.

Estijos Konstitucija numato tokius konstitucinės kontrolės procedūros inicijavimo subjektus: 1) Respublikos prezidentą, jei Riigikogu pakartotinai priima vetuotą įstatymą be prezidento siūlomų pataisų (Konstitucijos 107 straipsnis); b) teismą, jei sprendamas bylą jis nustato, kad įstatymas arba kitas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai ir jei atsisako jį taikyti (152 straipsnio 1 dalis), c) teisingumo kanclerį, jei jis nusprendžia, kad įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, vietos savivaldos institucijų išleistas aktas prieštarauja Konstitucijai, o šį teisės aktą priėmusi institucija atmeta teisingumo kanclerio siūlymą suderinti jį su Konstitucijos nuostatomis (142 straipsnio 2

dalis). Kaip matome, Estijoje taikoma tiek prevencinė (išankstinė), tiek ir represyvioji (vėlesnioji) konstitucinė kontrolė. Be to, kalbant apie Estijos Konstitucijoje įtvirtintą konstitucinės kontrolės modelį, pažymėtina ir tai, jog Respublikos prezidentas, skelbdamas Riigikogu priimtus įstatymus; teisingumo kancleris, prižiūrintis įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, taip pat vietos savivaldos institucijų leidžiamų teisės aktų atitikimą Konstitucijai ir įstatymams, bei teismai, nagrinėjantys civilines, baudžiamąsias, administracines bylas, vykdo tik *konstitucinę priežiūrą*, vertindami teisės aktus, lygindami juos su Konstitucijos nuostatomis ir pasinaudodami atitinkamomis teisinėmis priemonėmis (konstitucinės kontrolės inicijavimo procedūromis), jei įtariamas Konstitucijos ir kitų teisės aktų prieštaravimas, tačiau *konstitucinę kontrolę* siauroju požiūriu vykdo tik autoritetingą sprendimą dėl teisės aktų prieštaravimo Konstitucijai galinti priimti aukščiausia teisminė institucija - Aukščiausiasis Teismas.

Apibendrinant Baltijos šalių konstitucijose numatytus konstitucinės kontrolės mechanizmus, norėtusi pabrėžti Latvijoje įtvirtintą labai platų įstatymo konstitucingumo procedūrą galinčių inicijuoti subjektų ratą. Lietuvoje iki šiol diskutuojama dėl Latvijos konstitucinei praktikai būdingo konstitucinio skundo analogo įvedimo, baiminantis ženkliai padidėsiančio kreipimūsi kiekio ir/ar nekvalifikuotai surašytų, nepagrįstų skundų antplūdžio. Kaip matome, Latvijos Konstitucinio Teismo įstatymas numato gana aiškius piktnaudžiavimo minėta teise ribojimo pagrindus, į kuriuos galima atsižvelgti įtvirtinant individualaus konstitucinio skundo institutą ir Lietuvoje.

Estijos konstitucinės kontrolės mechanizmo savitumas (specializuotos konstitucinės kontrolės institucijos nebuvimas ir tarpinių konstitucinės priežiūros funkcijas vykdančių institucijų egzistavimas) mokslinėje literatūroje⁵⁶ aiškinamas siekiu sumažinti valstybės administracines išlaidas, eliminuoti galimus aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų konfliktus aiškinant Konstituciją ir įstatymus, galimybe užtikrinti integruotą ir nuoseklią teisminės praktikos raidą. Bet kokių atveju, konstitucinės kontrolės įgaliojimų sutelkimas bendrąsias teismines funkcijas įgyvendinančių institucijų „rankose“ šiuo požiūriu Estiją aiškiai išskiria iš kitų Baltijos valstybių tarpo. Kartu pažymėtina, jog Estijoje veikianti konstitucinės kontrolės sistema yra nė kiek ne mažiau efektyvi nei kaimyninėse valstybėse. Išskirtinas Teisingumo kanclerio instituto efektyvumas: be jau aptartų minėtų funkcijų, jam priskirti ir ombudsmeno įgaliojimai, todėl kancleris, vykdydamas žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo kontrolę, priešingai nei Lietuvos Seimo kontrolieriai, gali pats tiesiogiai inicijuoti minėtas teises pažeidžiančių ar varžančių teisės aktų panaikinimą.

⁵⁶ Butvilavičius D. Estijos Respublikos 1992 m. Konstitucija // Bacevičius V., Butvilavičius D. ir kt. Konstitucinio reguliavimo įvairovė : kolektyvinė monografija . - Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006. P. 299-300.

4.4. Valstybės formos problema Baltijos šalių konstitucijose

Kaip jau buvo minėta anksčiau, šiuolaikinių Baltijos šalių konstitucijų tekstuose aiškiai matomas siekimas įtvirtinti parlamentinę (Lietuvoje racionalizuotą) sistemą. Siekdami pagrįsti (arba paneigti) šį teiginį, panagrinėkime Baltijos šalių konstitucijose įtvirtintus valstybės valdymo formą identifikuojančius požymius.

Vienas iš svarbiausių valstybės valdymo formą apibrėžiančių kriterijų yra įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių santykių, konkrečiai – vykdomosios valdžios formavimo, jos atsakomybės ir atskaitingumo - modelis. Suprantama, jog parlamentinėje sistemoje vykdomosios valdžios kontrolė turėtų priklausyti parlamentui. Pusiaus prezidentinei sistemai būdinga tai, jog joje egzistuoja vykdomosios valdžios pasidalijimas tarp dviejų institucijų - ministrų kabineto ir prezidento, o ministras pirmininkas ir ministrų kabineto nariai yra atskaitingi tiek parlamentui, tiek prezidentui. Turėdami omenyje minėtus kriterijus, paanalizuokime Baltijos šalių konstitucijų nuostatas, įtvirtinančias vykdomosios valdžios atskaitomybės pagrindus: 1) Lietuvos Respublikos Konstitucijos 96 straipsnyje numatyta, jog Lietuvos Respublikos Vyriausybė solidarai atsako Seimui už bendrą Vyriausybės veiklą; be to, Ministrai, vadovaudami jiems pavestoms valdymo sritims, atsakingi Seimui, Respublikos Prezidentui ir tiesiogiai pavaldūs Ministrui Pirmininkui. Kaip matome, Konstitucijoje įtvirtintas Vyriausybės atsakomybės tiek Seimui, tiek Prezidentui principas, taigi pagal aukščiau įvardintus valdymo formos požymius galėtume spręsti Lietuvoje egzistuojant pusiaus prezidentinę valdymo formą. Kita vertus, Konstitucijos 101 straipsnyje Vyriausybės pareiga atsiskaityti Prezidentui už savo veiklą nėra numatyta, tokia kolegiali arba individuali Vyriausybės prievolė kyla tik reikalaujant Seimui (taip pat ir atsistatydinti Vyriausybę turi Seimui, bet ne Prezidentui, pareiškus nepasitikėjimą ja). Taigi Konstitucijos tekste tiesiogiai įtvirtintas Vyriausybės atskaitomybės tik Seimui ir atsakomybės įstatymų leidžiamajai bei vykdomajai valdžioms - Seimui bei Prezidentui - modelis, tuo tarpu atskaitomybės Prezidentui instituto numatyta nėra. Apskritai Prezidento vaidmuo Vyriausybės veiklos kontrolėje daugiausiai pasireiškia tik tuo, jog jis skiria arba atleidžia Ministrų kabineto narius (beje, tai irgi turi daryti suderinęs su parlamentui vadovaujančiomis frakcijomis, nes priešingu atveju Seimas gali nepritarti Vyriausybės programai ir Prezidento patvirtinta Vyriausybė nepradės veikti), tuo tarpu realių valdingų įgaliojimų prižiūrėti jo paskirtų ministrų veiklą, reikalauti jų atsakyti už netinkamą, neefektyvią veiklą Prezidentas neturi. Išdėstytų aplinkybių pagrindu manytina, jog remiantis Vyriausybės atsakomybės bei atskaitomybės kriterijumi, pusiaus prezidentinės valdymo formos egzistavimas Lietuvoje yra diskutuotinas, o vienintelis link šios valdymo formos „lenkiantis“ požymis – Vyriausybės formavimo tvarka - manytina, nėra pakankamas pusiaus prezidentiniam valdymui konstatuoti; 2) Latvijoje, lyginant su kitomis Baltijos valstybėmis, parlamentarizmo

bruožai šalies Konstitucijoje atspindėti bene ryškiausiai. Visų pirma, Vyriausybės narius skiria paties parlamento išrinktas Prezidentas. Ši nuostata kritiškai vertintina ne tik valdžių padalijimo principo požiūriu, bet ir Prezidento, kaip Vyriausybę formuojančios institucijos, reikalingumo bei įgaliojimų minėtoje srityje tikslingumo bei efektyvumo požiūriu (kodėl Vyriausybės narių negalėtų rinkti (skirti) daugumą parlamente turinti frakcija (koalicija), juk praktiškai tik su jos „palaiminimu“ Vyriausybė ir gali būti sudaryta, o Prezidento vaidmuo šioje procedūroje yra daugiau formalus). Antra, Latvijoje egzistuoja panaši kaip Lietuvoje Vyriausybės atskaitomybės bei atsakomybės parlamentui (Saeima) konstitucinė procedūra, o formali Vyriausybės pareiga atsakyti jos narius paskyrusiam Prezidentui apskritai neminima, tuo eliminuojant netgi teorines Prezidento bei Vyriausybės tarpusavio koordinacijos užuomazgas; 3) Estijos Konstitucijoje įtvirtinta praktiškai analogiška Latvijos konstituciniam teisiniam reguliavimui Vyriausybės atskaitomybės bei atsakomybės sistema, su gana ryškiais parlamentarizmo bruožais. Nors Prezidentas ir yra laikomas Vyriausybę formuojančia institucija, tačiau dėl griežto valdžių atidalijimo principo nebuvimo šioje veikloje jis praktiškai yra priklausomas nuo jį išrinkusios parlamento daugumos valios, o realių įgaliojimų kontroliuojant Vyriausybės veiklą neturi.

Todėl tiek užsienio mokslinėje literatūroje, tiek pačių Latvijos bei Estijos konstitucinėje doktrinoje minėtų valstybių valdymo formos beveik vienareikšmiškai vertinamos kaip parlamentinės. Dėl Lietuvos valstybės valdymo formos vieningos nuomonės nėra: kaip minėta, pusiau prezidentiniam valdymui konstatuoti Konstitucijoje įtvirtintų teorinių nuostatų bei susiformavusios Vyriausybės sudarymo bei atskaitomybės praktikos nepakanka, tačiau gryna parlamentine respublika, tokia kaip Latvija arba Estija, Lietuvos taip pat negalime pripažinti dėl „didesnių“ Prezidentui suteikiamų (teorinių bei praktinių) įgaliojimų Vyriausybės formavimo procese ir (teorinių) įgaliojimų Vyriausybės veiklos kontrolės procese. Jei Prezidentas kartu parlamentu turėtų galimybę realiai kontroliuoti Vyriausybės veiklą, reikalauti iš Vyriausybės ar ministrų atsakomybės bei atskaitomybės, tokiu atveju Lietuvą galėtume drąsiai laikyti pusiau prezidentine respublika. Tačiau Vyriausybės atsakomybės Prezidentui institutui būnant deklaratyvaus pobūdžio Konstitucijos normos įkaitu, t.y. nei Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, nei Vyriausybės įstatyme nedetalizuojant šios atsakomybės pareikalavimo tvarkos, nenumatant atsakomybės priemonių, taikytinų Prezidentui pareiškus priekaištus dėl netinkamos Vyriausybės arba atskirų jos narių veiklos (pavyzdžiui, nenumatyta galimybė Prezidentui pareikšti nepasitikėjimą Vyriausybe ar atskiru ministru), Lietuvą galime pripažinti tik tam tikrą pusiau prezidentinės valdymo formos bruožų turinčia parlamentine respublika⁵⁷.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

Valstybės valdymo formą identifikuojančiu kriterijumi laikytina ir prezidento rinkimų tvarka bei jo įgaliojimų valstybės valdyme apimtis. Pavyzdžiui, parlamentinei valdymo formai dažniausiai būdinga tai, jog prezidentas renkamas ne tiesiogiai tautos, o jos atstovų (Latvijos Konstitucijos 36 straipsnis, Estijos Konstitucijos 79 straipsnis). Šiuo atveju Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatyta visuotinių tiesioginių Respublikos Prezidento rinkimų tvarka, manytina, yra tam tikras pusiau prezidentinės valdymo formos požymis, atspindintis didesnę Prezidento, kaip konstitucinių teisinių santykių subjekto, svarbą valstybės valdyme, didesnę Prezidento institucijos reikšmingumą ir aktyvumą. Kita vertus, norėusi sutikti su G.Sartori, teigiančiu, jog prezidento rinkimų tvarka yra labai sąlyginis valstybės valdymo formos identifikavimo kriterijus, kadangi rinkimų tvarka ne visada atspindi valstybės vadovo įgaliojimų apimtį⁵⁸. Tikrasis valstybės valdymo sistemos vaizdas paaiškėja analizuojant prezidento įgaliojimus santykiuose su parlamentu ir ministrų kabinetu, jo funkcijų apimtį įstatymų leidybos procese ir vykdomosios valdžios įgyvendinimo sferoje.

Baltijos šalių konstitucijose numatyta prezidento teisė vetuoti parlamento priimtus įstatymus, parlamento galimybių „apeiti“ prezidento veto platumas yra tas lakmuso popierėlis, kuris gana aiškiai parodo konstituciniu reguliavimu nustatytos „stabdžių ir atsvarų“ sistemos subalansuotumą, preferencijos tam tikrai valdymo formai teikimą. Laikytina, jog Lietuvos Konstitucijoje (72 straipsnio 2 dalis) įtvirtintas paprastos (1/2) Seimo narių daugumos reikalavimas, būtinas įveikti Respublikos Prezidento veto dėl priimto įstatymo, o taip pat Latvijos Konstitucijos 71 straipsnyje ir Estijos Konstitucijos 107 straipsnyje analogišku atveju įtvirtintas paprastos Seimo narių daugumos reikalavimas yra parlamentinės valdymo formos bruožas, nes parlamentas gana lengvai, t.y. tokia pat dauguma, kokia įstatymas buvo priimtas ir pirmą kartą, gali „apeiti“ prezidento veto. Kvalifikuotos daugumos (3/5) reikalavimas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatytas tik konstitucinių įstatymų pakartotinio priėmimo atveju, tačiau tai bendrame įstatymų leidybos kontekste nelaikytina pakankama Prezidento veto efektyvumo užtikrinimo garantija, leidžiančia kalbėti apie kai kurių pusiau prezidentinės sistemos požymių įtvirtinimą Konstitucijos tekste. Tokia garantija nelaikytina ir Estijos Respublikos Konstitucijoje numatyta Prezidento teisė, *Riigikogu* pakartotinai priėmus gražintą įstatymą (be Prezidento pataisų), jo neskelbti, o kreiptis į Aukščiausiąją Teismą, siūlant pripažinti įstatymą prieštaraujančiu Konstitucijai: tai veikiau pripažintina Prezidento *a priori* atliekamos įstatymų konstitucingumo kontrolės forma, nei efektyvia visų ginčytinų įstatymų vetavimo galimybe. Latvijos Konstitucijos 72 straipsnyje numatyta Prezidento teisė 2 mėnesiams suspenduoti ginčijamo įstatymo paskelbimą, laukiant, kol 1/10 rinkimų teisę turinčių piliečių pareikalautų įstatymą svarstyti referendume, arba parlamentas,

⁵⁸ Sartori G. Lyginamoji konstitucinė inžinerija : struktūrų, paskaitų ir rezultatų tyrimas. - Vilnius : Poligrafija ir informatika, 2001. P. 83-84.

nelaukdamas referendumo, priims įstatymą $\frac{3}{4}$ narių balsų dauguma, nors ir yra išskirtinė bei unikali Baltijos šalių konstitucinių tradicijų požiūriu, tačiau, reikia pripažinti, keistai atrodo gana griežtoje Latvijos parlamentarizmo sistemoje⁵⁹, be to, dėl didelių tokios procedūros realizavimo kaštų, būtinybės surinkti 1/10 rinkimų teisę turinčių piliečių parašus, kitų racionalumo požiūriu kvestionuotinių įgyvendinimo aspektų, realiai retai įgyvendinama.

„Silpnai“ Baltijos šalių prezidentai atrodo ir kitais jų santykių su įstatymų leidybos institucijomis aspektais. Nors Lietuvos bei Estijos Konstitucijose ir numatyta Prezidento teisė paleisti parlamentą, t.y. skelbti pirmalaikius rinkimus (atitinkamai 58 straipsnio 2 dalis ir 97 straipsnio 4 dalis), o Latvijos Konstitucijoje – Prezidento teisė siūlyti referendumu spręsti parlamento paleidimo klausimą (taigi šiuo požiūriu Latvijos valstybės vadovas turi siauresnius įgaliojimus kitų Baltijos valstybių vadovų įgaliojimų atžvilgiu), realiai minėta teisė yra sunkiai įgyvendinama, nes jos taikymo praktikoje iniciatyva priklauso ne nuo prezidento valios, o nuo ministrų tarybos ir parlamento tarpusavio santykių pobūdžio. G.Mesonio teigimu, parlamentines tradicijas turinčiose Baltijos valstybėse aplinkybės bei situacijos, kurioms esant prezidentas gali pasinaudoti jam suteikta parlamento pirmalaikių rinkimų skelbimo teise (pavyzdžiui, parlamentui du kartus iš eilės nepatvirtinus ministrų kabineto programos; vyriausybės siūlymu, parlamentui pareiškus tiesioginį nepasitikėjimą ja; parlamentui kelis kartus iš eilės nepatvirtinus prezidento teikiamos ministro pirmininko kandidatūros arba parlamentui nepateikus ministrų kabineto narių sąrašo ir kt.), yra labiau realesnės teoriniu bei praktiniu požiūriu⁶⁰: kaip rodo praktika, iki šiol nė vieno karto tarp parlamento ir ministrų kabineto kilę nesutarimai netapo pagrindu Baltijos šalių prezidentams paleisti nacionalinius parlamentus, o ir ateityje tokia tikimybė nedidelė, nes parlamentų pasitikėjimo garantijų pagrindu gyvuojančios ir iš parlamento savo įgaliojimus kildinančios vyriausybės ne tik kad nėra suinteresuotos konfliktuoti su įstatymų leidžiamosiomis institucijomis, bet ir jų veikla daugeliu atvejų (pradedant ministrų kabineto sudarymu, jo narių kandidatūrų tvirtinimu, baigiant kasdienių vyriausybės veiklos klausimų sprendimu) yra apspręsta arba įtakota parlamento daugumos (iš kurios dažniausiai ir kildinami ministrų kabineto nariai) valios, šių dviejų institucijų geranoriškų tarpusavio santykių bei koordinacijos, todėl ministro pirmininko kandidatūros arba vyriausybės programos nepatvirtinimas kelis kartus iš eilės kartu reikštų ir paties parlamento krizę, aiškios daugumos jame nebuvimą. Latvijos Prezidento galimybes skelbti pirmalaikius *Saeima* rinkimus gali apriboti ir tai, jog visuotiniame referendume nepritarus parlamento paleidimo idėjai, turėtų atsistatydinti pats Prezidentas (Latvijos Konstitucijos 48, 50 straipsniai). Nėra aiškus pastarosios normos tikslas: galbūt ja ir siekiama apriboti valstybės vadovo galimybes (norą) piktnaudžiauti aptariama teise, tačiau, turint omenyje tai, jog galimomis

⁵⁹ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionalas tiesības. – Rīga: Latvijas Vestnesis, 2004. P. 580-582.

⁶⁰ Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste : monografija. - Vilnius : LTU Leidybos centras, 2003. P. 59.

parlamento paleidimo prielaidomis įvardinami nesutarimai, konfliktinės situacijos tarp parlamento ir vyriausybės, nelogišku žingsniu laikytinas viso labo į minėtas situacijas reaguojančio, bet jose nedalyvaujančio, o taip pat pagrindinio vaidmens minėtų institucijų sudaryme nevaadinančio (vis dėlto ministrų kabineto narių kandidatūros visą laiką derinamos su parlamentine dauguma) valstybės vadovo atsakomybės instituto įtvirtinimas.

Prezidento teisių naudotis nepaprastaisiais įgaliojimais, inicijuoti referendumus realizavimo galimybės taip pat leidžia spręsti apie valstybės valdžių koordinacijos sistemą, o kartu ir valstybės valdymo formą. Be abejo, kuo daugiau galių minėtoje srityje prezidentas turi, tuo akivaizdžiau tai rodo valstybės valdymo formos „linkimą“ link prezidentinio ar pusiau prezidentinio valdymo.

Visų trijų Baltijos valstybių konstitucijose numatyta, jog Respublikos Prezidentas yra vyriausiasis šalies karo pajėgų vadas (Lietuvos Konstitucijos 140 straipsnio 2 dalis, Latvijos Konstitucijos 42 straipsnis, Estijos Konstitucijos 127 straipsnio 1 dalis). Vis dėlto, nors minėtų šalių konstitucijos ir numato gana plačius prezidentų, kaip vyriausiųjų ginkluotųjų pajėgų vadų, įgaliojimus skiriant kariuomenės vadą, ginkluoto užpuolimo, gresiančio valstybės suverenumui ar teritorijos vientisumui, atveju priimant sprendimus dėl gynybos nuo ginkluotos agresijos, karo padėties įvedimo, skelbiant nepaprastąją padėtį ir kt., pažymėtina, jog daugelį minėtų įgaliojimų valstybės vadovai įgyvendina tik parlamentui pritarus (taigi Prezidento sprendimai šiuo atveju yra labiau rekomendacinio, nei privalomojo pobūdžio).

Ne visiems Baltijos šalių prezidentams konstituciškai suteikta teisė inicijuoti referendumus. Pavyzdžiui, Latvijoje gali būti rengiami referendumai, kuriuose piliečiai gali pritarti arba nepritarti Prezidento siūlymui paleisti parlamentą, spręsti Prezidento suspenduoto įstatymo priėmimo klausimą. Tačiau, kaip minėta, referendumo iniciatyvos teisę riboja ne tik didelių jo rengimo kaštų problema, bet ir tai, jog žmonėms nepritarus Prezidento siūlymui, jis rizikuoja prarasti pasitikėjimą, autoritetą, o kartais – ir savo postą. Be to, numatytos specifinės visuomeninio bei valstybinio gyvenimo sritys, kuriose išskylančių klausimų negalima spręsti referendumo būdu (pavyzdžiui, biudžetas, mokesčių ir muitų sistemos, karo tarnyba, karo ir taikos paskelbimas, kt. – Latvijos Konstitucijos 73 straipsnis). Tuo tarpu Lietuvos ir Estijos konstitucijose Prezidento teisė inicijuoti referendumą apskritai nenumatyta (pagal Lietuvos Respublikos referendumo įstatymą⁶¹ referendumą gali inicijuoti tik piliečiai arba Seimas – 9 straipsnio 1 dalis, o pagal Estijos referendumo įstatymo⁶² 5 straipsnį – tik parlamentas (*Riigikogu*)).

Reziumuojant Baltijos šalių prezidentų teisių naudotis nepaprastaisiais įgaliojimais, inicijuoti referendumus realizavimo galimybių analizę, pažymėtina, kad šioje srityje prezidentams įgaliojimai arba apskritai nėra suteikti, arba jų įgyvendinimas priklauso nuo parlamento pritarimo.

⁶¹ Žin., 2002, Nr. 64-2570.

⁶² Referendum Act, passed 13 March 2002, RT I 2002, 57, 355 //

<http://www.legislationline.org/legislation.php?tid=81&lid=2245&less=false> – žiūrėta 2007-10-09

Tai rodo, jog pagal nagrinėjamus požymius (prezidento įgaliojimus naudojantis nepaprastaisiais įgaliojimais ir inicijuojant referendumus) Baltijos šalyse egzistuoja parlamentinė valdymo sistema. Šiai valdymo formai Baltijos valstybes, ypač Latviją ir Estiją, daugeliu atvejų galima priskirti remiantis ir kitais aukščiau aptartais kriterijais. Iš bendro konteksto kiek labiau išsiskiria Lietuvos Respublika, kurios valstybės valdymo formoje greta parlamentinės respublikos galime aptikti ir tam tikrų pusiau prezidentinės valdymo formos bruožų (pavyzdžiui, vertinant tam tikrus Vyriausybės atsakomybės bei atskaitomybės Prezidentui aspektus, Prezidento įgaliojimų vykdomojoje sferoje apimtį, Prezidento rinkimų tvarką), tačiau jie yra gana sąlyginiai ir pakankamai užgožti parlamentarizmo tradicijų, kad galėtume konstatuoti Lietuvoje esant pusiau prezidentinę valdymo formą. Ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, jog nors Lietuvos valdymo formai ir yra būdingi kai kurie vadinamosios mišriosios (pusiau prezidentinės) valdymo formos ypatumai, pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatytą valdžios institucijų kompetenciją Lietuvos valstybės valdymo modelis vis dėlto priskirtinas parlamentinės respublikos valdymo formai⁶³.

4.5. Konstitucijų keitimas

Vienas iš svarbiausių Baltijos šalių konstitucijoms (kaip daugeliui konstitucijų) būdingų bruožų – ypatinga jų keitimo tvarka. Ypatinga konstitucijų keitimo tvarka užtikrina jų stabilumą, tačiau kartu pažymėtina, jog Baltijos šalių konstitucijoms negresia ir sustabarėjimas: konstitucijų normas bei principus interpretuoja, aiškina ir besikeičiančioms valstybės bei visuomenės gyvenimo sąlygoms adaptuoja visos trijose Baltijos šalyse veikiančios konstitucinės kontrolės institucijos (Lietuvoje ir Latvijoje - Konstituciniai teismai, o Estijoje – Teisės (Teisingumo) Kancleris ir Aukščiausiasis Teismas).

Lietuvos Konstitucija gali būti keičiama ne mažiau kaip 2/3 visų Seimo narių dauguma, balsuojant du kartus, o Estijos Konstitucija gali būti keičiama ne mažiau kaip 1/2 visų parlamento narių dauguma, taip pat balsuojant du kartus. Latvijos Konstitucija jos keitimo galimybių atžvilgiu yra kiek mažiau stabili, nes gali būti keičiama ne visų Saeima narių, o posėdyje dalyvaujančių 2/3 parlamentarų dauguma (posėdyje dalyvaujant ne mažiau kaip 2/3 visų parlamento narių) per tris posėdžius (atitinkamai susiklosčius aplinkybėms, Konstitucijos pataisos Latvijoje gali būti priimtos netgi mažesne nei absoliučia visų Seimo narių dauguma, t.y. tris kartus iš eilės 46-iems iš 100-o parlamento narių nubalsavus už Konstitucijos keitimą).

⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

Be to, pažymėtina, jog svarbiausius, kertinius valstybės ir visuomenės gyvenimo aspektus reglamentuojančios Baltijos šalių konstitucijų normos (dėl valstybės nepriklausomumo, valstybinės santvarkos, valdžių padalijimo, valstybės suvereniteto ir teritorijos, konstitucijos keitimo ir kt.) parlamento pakeistos negali būti; ši teisė priklauso tautai – ji minėtas normas gali keisti referendume (Latvijoje parlamento padaryti svarbiausių Konstitucijos nuostatų (1, 2, 3, 4, 6, 77 straipsnių) pakeitimai įsigalioja tik juos patvirtintus referendume (77 str.), kitose Baltijos valstybėse konstitucijos pakeitimo projektas iš karto teikiamas svarstyti referendumui). Pastebėtina, jog tautos suvereniteto principą ir tautos pasirinkimą dėl valstybės santvarkos atspindinčios konstitucijų nuostatos yra svarbiausios, aukščiausios galios teisės normos, kurios gali būti keičiamos tik pačiai tautai tiesiogiai išreiškus savo valią (referendume), beje, dažnai net ne paprasta, o kvalifikuota rinkimų teisę turinčia tautos atstovų dauguma (Lietuvoje keičiant pirmojo Konstitucijos straipsnio nuostatas reikalaujama kvalifikuotos $\frac{3}{4}$ visų rinkimų teisę turinčių piliečių daugumos, likusios Konstitucijos 1 skirsnio nuostatos (tarp jų nuostata, suverenitetą kildinanti iš Tautos) gali būti keičiamos paprasta visų rinkimų teisę turinčių piliečių balsų dauguma; Estijoje ir Latvijoje visais atvejais pakanka paprastosios daugumos).

Keistai Baltijos šalių konstitucionalizmo kontekste atrodo Latvijos Konstitucijoje numatyta *Saeima* teisė pačiam parlamentui spręsti netgi svarbiausių Konstitucijos nuostatų keitimo klausimus (ypač turint omenyje sąlyginai paprastesnę Latvijos Konstitucijos keitimo tvarką), ir tik vėliau teikti sprendimus tvirtinti referendumui: vargu ar parlamentinę mažumą (opoziciją, opozicinę koaliciją) arba koalicinę daugumą sudarantys tautos atstovai (atitinkamai susiklosčius aplinkybėms, sprendimui dėl Konstitucijos keitimo gali užtekti gali 46 iš 100 *Saeima* narių balsų) visais atvejais gali būti laikomi tinkamai tautos valią atstovaujančiais asmenimis. Žinoma, tauta gali atmesti parlamento sprendimą dėl Konstitucijos keitimo, tačiau tai reikš papildomas išlaidas valstybės biudžetui, gali sąlygoti parlamentarizmo krizę, politinės santvarkos nestabilumą. Abejotina, ar parlamentas galėtų legitimiai reikšti tautos nuomonę, atstovauti jai sprenddamas dėl svarbiausių valstybės valdymo principų įtvirtinimo ar keitimo, juolab, kad šie principai yra „sukurti“, padiktuoti pačios tautos, kildinami iš jos suverenios aukščiausios galios, todėl pačios tautos, o ne mažytės jos atstovų dalies, ir turėtų būti keičiami.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Šiuolaikinėse Baltijos šalių konstitucijose derinamos tarpukario Baltijos valstybių konstitucinės tradicijos, moderni pasaulio konstitucionalizmo patirtis ir Vakarų valstybių konstitucijoms būdingi bruožai.

Nors šiuolaikinėms Baltijos šalių konstitucijoms ir būdingi bendri bruožai, tačiau konstitucinio reguliavimo detalumo, konstitucijų institutų ir jų reglamentavimo būdų įvairovės, konstitucijų normų aiškinimo bei jų tiesioginio taikymo užtikrinimo galimybių prasme Baltijos šalių konstitucijos skiriasi viena nuo kitos.

2. Po nepriklausomybės atkūrimo XX a. pabaigoje Lietuva ir Estija priėmė naujas 1992 m. konstitucijas, tuo tarpu Latvija, skirtingai nei kitos dvi Baltijos šalys, ne priėmė šiuolaikišką konstituciją, bet atnaujino 1922 metų Konstitucijos galiojimą. Šis žingsnis laikytinas simboliniu, rizikingu konstitucinio stabilumo atžvilgiu, neracionaliu, atsižvelgiant į nuo tarpukario pasikeitusias politines, socialines, ekonomines sąlygas, prastai organizuotu.

3. Šiuolaikinės Baltijos šalių konstitucijos, nepaisant kiekvienos šalies konstitucinio reguliavimo ypatumų, pasižymi bendrais bruožais: detaliu asmens pagrindinių teisių ir laisvių išdėstymu; konstituciniu politinio pliuralizmo ir politinių partijų veiklos, masinės informacijos priemonių veiklos, tautinių mažumų, rinkos ūkio, nuosavybės santykių apsaugos reglamentavimu; siekimu įtvirtinti parlamentinę sistemą; skelbiamomis teisinės, socialinės, pasaulietinės, valstybės idėjomis; konstituciniame tekste tiesiogiai formuluojamu valdžios padalijimo principu, kurio laikantis nustatomi valstybės valdžios institucijų įgaliojimai ir tarpusavio santykiai; europiniu konstitucinės kontrolės modeliu.

4. Nepaisant bendrų bruožų, Baltijos šalių konstitucijos turi ir esminių skirtumų, specifinių tik joms vienoms būdingų ypatumų:

4.1. Lietuvos ir Estijos konstitucijose įtvirtintas gana išsamus (kai kada net per daug) žmogaus teisių ir laisvių katalogas, detalus šių teisių įgyvendinimo principų bei pagrindų reglamentavimas, doktrinos konstitucijų tekstuose formulavimas, dažnas blanketinių normų naudojimas. Latvijos Konstitucijos skirsnio, skirto pagrindinėms žmogaus teisėms, normos yra lakoniškesnės, tačiau esminių trūkumų tai nelaikytina, atvirkščiai, šios nuostatos yra atsparesnės visuomeninio gyvenimo pokyčiams, universalesnės.

4.2. Estijos Konstitucijos detalumas minėtos teisės reglamentavimo srityje laikytinas ir „pertekliniu“: manytina, jog valstybės organizuojamo profesinio mokymo, teikiamos pagalbos darbo paieškoje principų, darbo ginčų sprendimo instituto pagrindų įtvirtinimas galėjo būti paliktas ir žemesnės teisinės galios aktams. Estijos Konstitucijos nuostatos dėl teisės į darbą pranašesnėmis

už kaimyninių valstybių konstitucijas laikytinos tuo atžvilgiu, kad jos vienintelės įtvirtina ne tik darbuotojų, bet ir darbdavių teises.

4.3. Plačiausios teorinės galimybės paleisti parlamentą įtvirtintos Estijos Konstitucijoje. Kaip ir kitose dviejose Baltijos valstybėse, pirmalaikiai parlamento rinkimai skelbtini vyriausybės formavimo krizės metu arba tiesioginio nepasitikėjimo vyriausybe pareiškimo atveju, tačiau Estijoje numatytos ir papildomos tokios teisės įgyvendinimo galimybės, pavyzdžiui, parlamentui nepatvirtinus valstybės biudžeto arba referendumu nepriėmus parlamento pateikto įstatymo projekto. Pastaroji nuostata vertintina kaip pernelyg drastiška, verčianti parlamentą ne tik atidžiau rinktis referendumui teikiamų įstatymų projektus, bet ir, tikėtina, iki minimumo apriboti parlamento „konsultavimosi“ su suvereniteto turėtoju įstatymų leidybos klausimais procedūros taikymą, o kartu – tiesioginio tautos dalyvavimo įstatymų priėmimo galimybes.

4.4. Lietuvos Konstitucijos 74 straipsnyje įtvirtintas reikalavimas, net ir pripažinus parlamentarą, Aukščiausiojo Teismo teisėją ar Prezidentą kaltu dėl įvykdytos nusikalstamos veikos, jo atleidimo iš pareigų klausimą spręsti parlamentinės apkaltos būdu skamba nelogiškai: išeitų, jog parlamentui išreiškus pasitikėjimą tokiu susikompromitavusiu ir baudžiamojoje byloje nuteistu pareigūnu, jis ir toliau galėtų eiti pareigas. Šiuo atveju turėtų užtekti apkaltinamojo teismo nuosprendžio (pavyzdžiu imant Estijos Konstitucijos 64 straipsnio 1 dalies 2 punktą, 82 straipsnio 2 punktą).

4.5. Pagal Baltijos šalių konstitucijose įtvirtintą vyriausybės atsakomybės ir atskaitomybės parlamentui modelį galime konstatuoti šiose šalyse egzistuojant parlamentinę valdymo sistemą. Iš bendro konteksto išsiskiria Lietuvos Respublika, kurios valstybės valdymo formoje greta klasikinės parlamentinės respublikos bruožų galime aptikti ir kai kurių pusiau prezidentinės sistemos elementų.

4.6. Latvijos Konstitucija jos keitimo galimybių atžvilgiu yra kiek mažiau stabili už kitų dviejų Baltijos šalių konstitucijas, nes gali būti keičiama ne visų parlamento narių, o posėdyje dalyvaujančių 2/3 parlamentarų dauguma. Be to, skirtingai nei kitų dviejų Baltijos šalių konstitucijose, Latvijos Konstitucijoje numatyta parlamento teisė pačiam spręsti netgi svarbiausių Konstitucijos nuostatų keitimo klausimus ir tik vėliau teikti sprendimus tvirtinti referendumui.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. Norminė literatūra:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ // Valstybės žinios: 1990 03 31 Nr.9-223.
3. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“ // Valstybės žinios: 1990 03 31 Nr.9-224.
4. Lietuvos Respublikos peticijų įstatymas // Žin., 1999, Nr. 66-2128.
5. Lietuvos Respublikos Prezidento įstatymas // Žin., 1993, Nr. 5-89.
6. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas // Žin., 2002, Nr. 64-2570.
7. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas // Žin., 2004, Nr. 170-6238.
8. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas // Žin., 2000, Nr. 59-1760.
9. Lietuvos Respublikos Seimo statutas // Žin., 1994, Nr. 15-249 (nauja Statuto redakcija nuo 1999 m. vasario 1 d.: Nr. VIII-1000, 1998 12 22, Žin., 1999, Nr. 5-97).
10. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Šeštasis Protokolas // Valstybės Žinios, 1999.07.14, Nr.: 61, Publ. Nr.: 1978.

II. Specialioji literatūra:

11. Bacevičius V., Butvilavičius D. ir kt. Konstitucinio reguliavimo įvairovė : kolektyvinė monografija . - Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.
12. Endzinš A. Konstitucinio skundo institutas Latvijoje // Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos „Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas“ medžiaga. – Vilnius, 2002. P. 73-81.
13. Jarašiūnas E. 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucija : vizija, teisės aktas, teisinė tikrovė // Konstitucinė jurisprudencija : Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis. ISSN 1822-4520. 2006, Nr. 1 (sausis-kovas), p. 330-345.
14. Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija : Konstitucija XXI amžiuje. T. 30(22). ISSN 1392-6195. Vilnius : LTU Leidybos centras. 2002, T. 30(22), p. 47-58.
15. Maksimaitis M. Kai kurios pirmųjų Lietuvos konstitucijų istoriografijos problemos // Jurisprudencija : Konstitucija XXI amžiuje. T. 30(22). ISSN 1392-6195. Vilnius : LTU Leidybos centras. 2002, Nr. 30(22), p. 182-190.
16. Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste : monografija. - Vilnius : LTU Leidybos centras, 2003.
17. Mikainis Z. Konstitucijos įtaka konstitucionalizmo raidai Latvijoje // Jurisprudencija : Konstitucija XXI amžiuje. T. 30(22). ISSN 1392-6195. Vilnius : LTU Leidybos centras. 2002, T. 30(22), p. 174-182.
18. Mikelėnas V. Lietuvos Respublikos Konstitucija Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų praktikoje // Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos „Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas“ medžiaga. – Vilnius, 2002. P. 131-172.
19. Lietuvos konstitucinė teisė : vadovėlis / Toma Birmontienė ... [et al.]. - Vilnius : MRU Leidybos centras, 2002.
20. Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionalas tiesibas. – Riga: Latvijas Vestnesis, 2004.
21. Rōmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. - Vilnius : Mintis, 1990.
22. Sarapuu M. Teismų sprendimų aiškinimas: neegzistuojančios Aukščiausiojo Teismo bylos // Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos „Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas“ medžiaga. – Vilnius, 2002. P. 181-189.

23. Sartori G. Lyginamoji konstitucinė inžinerija : struktūrų, paskaitų ir rezultatų tyrimas. - Vilnius : Poligrafija ir informatika, 2001.
24. Stačiokas S. Mykolas Römeris ir mūsų dienų Lietuva // Römeris M. Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose. Vilnius: Pozicija, 1994.
25. Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą : kolektyvinė monografija / Toma Birmontienė ... [et al.] Jus supremum. - Vilnius : MRU Leidybos centras, 2005.
26. Taube C. Baltijos valstybių įvairovė: konstitucijų palyginimas // Jurisprudencija : Konstitucija XXI amžiuje. T. 30(22). ISSN 1392-6195. Vilnius : LTU Leidybos centras. 2002, T. 30(22).
27. Taube C. Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania: A study in comparative constitutional law. – Uppsala: Justus Förlag, 2001.
28. Užsienio šalių konstitucijos : Prancūzijos Respublikos konstitucija, Vokietijos Federacinės Respublikos pagrindinis įstatymas, Didžiosios Britanijos konstitucija (nekonsoliduota), Suomijos Respublikos konstitucija, Estijos Respublikos konstitucija, Latvijos Respublikos konstitucija, Lenkijos Respublikos konstitucija, Jungtinių Amerikos Valstijų konstitucija, Rusijos Federacijos konstitucija : mokomasis leidinys / [rinkinio sudarytojai Egidijus Jarašiūnas, Gediminas Mesonis] ; Lietuvos teisės universitetas. - Vilnius : MRU Leidybos centras, 2004.
29. Walter R. Iwaskiw, ed. Latvia: A Country Study. Washington: GPO for the Library of Congress, 1995.
30. Žilys J. Konstitucinis teismas – teisinės ir istorinės prielaidos. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2001.
31. Лепс А. Критический обзор эстонского конституционного законодательства // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. Москва: Изд-во Центра Конституц. исслед. МОНФ, 1997, № 3 (20); 4 (21). С. 26-35.

III. Interneto šaltiniai:

32. Bojars J. Ka Latvija izveidot tautvaldību un uzcelt labklājības valsti. - Riga, 1994. P 4 // [http://64.233.183.104/search?q=cache:2RjxwrnTT-0J:www.irp.uni-trier.de/26balodis.pdf + adoption+of+constitution+latvia&hl=lt&ct=clnk&cd=15&gl=lt](http://64.233.183.104/search?q=cache:2RjxwrnTT-0J:www.irp.uni-trier.de/26balodis.pdf+adoption+of+constitution+latvia&hl=lt&ct=clnk&cd=15&gl=lt)
33. Estijos Respublikos pilietybės įstatymas // <http://www.legislationline.org/legislation.php?tid=11&lid=2296&less=false>
34. Latvijos nacionalinė žmogaus teisių tarnyba (Valsts cilvēktiesību birojs) // <http://www.vcb.lv/eng/>
35. Latvijos Respublikos nacionalinių referendumų ir įstatymų leidybos iniciatyvų referendumo įstatymas // <http://web.cvk.lv/pub/public/28862.html>
36. Latvijos Respublikos pilietybės įstatymas // <http://64.233.183.104/search?q=cache:XqFu4Dzgx5EJ:unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN018407.pdf+citi+zenship+law+latvia&hl=lt&ct=clnk&cd=1&gl=lt>
37. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1 straipsnio pavadinimo „Konstitucinis Teismas – teisminė institucija“ ir šio straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/n060606.htm>
38. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1998/n810110a.htm>
39. Referendum Act of Estonia, passed 13 March 2002, RT I 2002, 57, 355 // <http://www.legislationline.org/legislation.php?tid=81&lid=2245&less=false>

40. SIGMA Papers No. 2: Constitutions of CEE Countries and Baltic States. – Organisation for Economic Co-operation and development, Paris, 1995 // <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN006703.pdf>

SANTRAUKA

Baigiamajame darbe lyginamos Lietuvos, Latvijos ir Estijos Konstitucijų nuostatos, analizę pradedant istorinių šių Konstitucijų priėmimo aplinkybių, turėjusių nemažą įtaką ir pačių Konstitucijų turiniui, atskleidimu, faktorių, įtakojušių Konstitucijų turinį, nagrinėjimu, taip pat išryškinant šiuolaikinių Baltijos šalių Konstitucijų panašumus ir skirtumus valstybės valdymo formos, žmogaus teisių, laisvių ir pareigų, valstybės valdžios ir vietos savivaldos institucijų įgaliojimų, konstitucinės justicijos sistemos, Konstitucijos keitimo tvarkos reglamentavimo srityse.

Pažymimi Baltijos šalių konstitucijų stabilumo skirtumai, atitikimo Europos Sąjungos teisynui, tarptautiniams teisės aktams problemos. Siūloni konstitucijų savivaldos rinkimų teisės, asociacijos teisės, dalyvavimo politinių partijų veikloje, darbuotojų ir darbdavių teisių reglamentavimo srityje. Akcentuojamas per platus žmogaus teisių ir laisvių reglamentavimas, doktrinos konstitucijų tekstuose formulavimas, dažnas blanketinių normų naudojimas.

Kritikuojami Baltijos šalių konstitucijose numatytos valstybės valdžių institucijų sąrangos įvairūs aspektai, siūloni labiau subalansuotą valdymo sistemą užtikrinsiantys pakeitimai, dažniausiai susiję su vykdomosios valdžios stiprinimu.

SUMMARY

Modern constitutions of Baltic States (Lithuania, Latvia and Estonia)

The diploma deals with a comparative approach when analysing the constitutions of Lithuania, Latvia and Estonia. It departs from the general assumption that these states are similar and therefore put together, whereas they are in fact very different when it comes to language, religion, historical experiences. The basic idea is that their constitutions as all constitutions must be analysed and studied in the light of historical experiences of the state. The role as such of the constitution and its provision (or non existing provision) on independence is illustrated by examples from Estonia, Latvia, Lithuania.

The constitutional traditions, and the diversity between Estonia, Latvia and Lithuania, are further discussed through their interwar experiences (institutions aimed at constitutional control) and the present readiness to meet future challenges (including a discussion on constitutional amendments, political rights of permanent residents and the EU-citizenship).

Comparing the constitutions of Estonia, Latvia and Lithuania remains a stimulating exercise in history combined with present political considerations. For a foreign observer these states provide a most vital and inspiring field of scientific studies of constitutional issues.